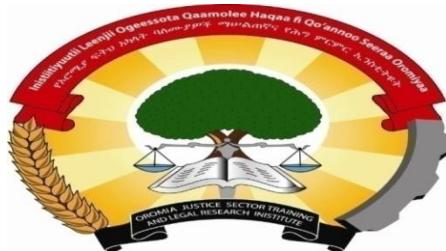


Inistitiiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa



**Bulchiinsa Haqaa Yakkaa Keessatti Qabiinsa Dhibamtoota Sammuu fi
Namoota dhagahuu fi dubbachuu hin dandeenyee: Sakatta'a Naannoo
Oromiya**

Qorattootni:

Abdusalaam Aabbee
Geetaachoo Fayyisaa

Gulaaltonni:

Tasfaayee Booressaa
Addaamuu Dhufearaa
Gannaah Ahimmad

Sadaasa 2013,ILQSO

Adaamaa

BOQONNAA TOKKO.....	1
1. GUMEE QORANNOO.....	1
1.1 Seensa	1
1.2 Hima rakkoo.....	3
1.3 Kaayyoo Qorannoo	6
1.4 Faayidaa Qoranichaa.....	7
1.5 Daangaa qorannichaa.....	7
1.6 Mala qorannoo	8
Boqonnaa Lama	10
Hariiroo Gaafatamummaan Yakkaa Dhibee Sammuu fi Dhagahuu/dubbachuu dhabuu Waliin qaban: Yaadrimeewwanii fi Sakatta'a Hogbarruu.....	10
2.1 Maalummaa Gaafatamummaa Yakkaa, Dhibee Sammuu fi Dhagahuu/dubbachuu dhabuu	10
2.2 Dhiibbaa Dhibeen Sammuu Gaafatamummaa Yakkaa Irratti Qabu: Safartuulee akka addunyaa fi seera biyya keenyaa keessa jiran	16
2.3 Eegumsaa fi Qabiinsa Dhibamtootni Sammuu Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Qaban.....	18
2.4. Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Rakkolee dhibamtoota Sammuu Mudatan	23
2.5. Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Tarkaanfii Filannoo Dhibamtootta Sammuun Wal-Qabatee Fudhatamu.....	23
Boqonnaa sadi	32
Xinxala Daataa Haala Eegumsa Mirga fi Qabiinsa Dhibamtoota Sammuu fi Namoota Dhagahuu/Dubbachuu hin Dandeenyee.....	32
3.1 Adeemsa Bulchiinsa Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Haala Eegumsaa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu	32
i. Gaggeessa Qorannoo Yakkaa Keessatti.....	32
ii. Himanna Hundeessuu fi Tarkaanfilee Biroo Abbaa Alangaan Fudhataman.....	37
iii. Adeemsa Falmii, Kenninsa Ajajaa fi Murtii Keessatti.....	39
iv. Adeemsa sirreessaa Keessatti.....	51
v. Tajaajila fayyaa fi Kensiinsa ragaa fayyaa sammuun wal-qabatee xiinxala haala qabatamaa ...	57
vi. Hojirra Oolma Tarkaanfiwwan Filannoo Dhibamtoota Sammuu	62
vii. Qindoomina Qaamolee Hirtaa Gidduu Jiru.....	64
3.2 Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Raawwii Eegumsa Mirga Haqa Argachuu Namoota Dhagahuu/Dubbachuu hin Dandeenye.....	67
Boqonnaa Afur.....	72

Yaada Guduunfaa fi Furmaataa	72
4.1 Yaada Guduunfaa.....	72
4.2 Yaada furmaataa	76
waabilee	81
Miiltoolee.....	83

Gabaajee fi kottoonfachiisa

Lakk. Lakkooofsa

Kwt. Keewwata (keeyyata)

RDFI- Ripaaplika Dimokiraatawaa Federaala Itoophiyaa

SY- Seera Yakcaa

SDFY- Seera Deemsa Falmii Yakcaa

BOQONNAA TOKKO

1. GUMEE QORANNOO

1.1 Seensa

Hir'inni qaamaa/sammuu (disability) hanqina qaamaa, sammuu, qalbii fi miiraa namni gocha tokko irratti hirmaannaa yookaan raawwii guutuu akka hin qabaannee godhuudha.¹ Ummata Addunyaa keessaa Biiliyoona tokko kan ta'an hir'ina qaamaa/sammuu (disability) gosa adda addaatiin akka miidhaman ragaan Dhaabbata Fayyaa Addunyaa ni agarsiisa.² Haaluma wal fakkaatuun Addunyaa irratti namootni miiliyoona Dhibba Afuriif Shantama ta'an dhibee sammuu³, namootni Miiliyoona Dhibba Afurii fi Jahaatamii Jaha ta'an Dhibee dhagahuu dhabuu⁴ akka qaban ragaaleen ni agarsiisu. Akka Itoophiyaattis ta'ee naannoo Oromiyaatti daataa baay'ina namoota dhibee sammuu fi rakkoo dhagahuu/dubbachuu qaban mul'isu argachuun rakkisaadha. Haa ta'u malee akka Biyyaatti dhiibbaa waliigalaa (fayyaa, diinagdee, hawaasummaa irratti) dhibee adda addaatiin gahu keessaa 11% dhibee sammuu kan dhufu ta'uun daataan ni agarsiisa. Kun immoo dhiibbaa dhukkubni HIV qaqqabsisu illee ni caala.⁵

Namoonni Dhibee sammuu fi dubbachuu-dhagahuu hin dandeenyne akkuma nama kameeyuu yookaan nama kaan caalaayyuu yakka raawwachuun yookaan shakkamanii Qaamoole haqaa duratti dhiyaachuu ni danda'u. Fakkeenyaaaf akka naannoo Oromiyaatti daataa manneen sirreessaa muraasaa argame irraa dhibamtoota sammuu lakkofsi isaanii hin tuffatamne, yakka keessatti hirmaachuu shakkamanii, himatamanii fi itti murtaa'ee adabbii irraa kan jiran ta'uun hubatameera.⁶ Gartuun kun sababa fayyaa qaamaa-sammuu isaanii irraa kan ka'e sirna haqa yakka keessatti eegumsaa fi qabiinsa adda ta'etu isaaniif barbaachisa. Ka'uumsumarrraa,

¹ Article 1 of United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006

² World Health Organization, Disability and Health, Key Facts, 2018, can be accessed at, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, visited on 26/11/2019

³ World Health Organization, Mental disorder affect One in Four Persons,

https://www.who.int/whr/2001/media_centre/press_release/en/ visited on 26/11/2019

⁴ World Health Organization, Deafness Prevention, <https://www.who.int/deafness/en/> visited on 26/11/2019

⁵ Ethiopian national mental health strategy 2012/13-2015/16 fuula 9

⁶ Sakata'a fedhii Qorannoo Inistitiyutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa, bara 2012

dhibeen sammuu raawwii yakkaa keessatti kutaan yaadaa (mens rea) akka hin jiraannee godha. Kanaaf, dhibamtoota sammuu haala kanaan yakka keessatti hirmaatan gaafatatumummaa irraa bilisa gochuun yookaan gaafatatumummaa gadi bu'aa ta'e (diminished responsibility) akka qabaatan gochuun sirna Haqa yakkaa keessatti beekamaa dha.

Sirni seeraa dantaa namoota dhibee sammuu fi dhagahuu/ dubbachuu hin dandeenye eeguuf gahuumsa qabu jiraachuu qaba. Jalqabatti seerotni gartuu kanaaf eegumsa taasisan kallattii mirga namoomaa fi waliigalteewwan idil Addunyaatiin yoo madaalamen gahuumsa akkamii qabu kan jedhu adda baasuun barbaachisaa dha. Gara biraan ammoo qaamoleen seerota jiran hojiirra oolchan haala kamiin raawwataa jiru, hanqinootni mul'atan maal fakkaatu kan jedhus madaaluu gaafata. Dhibamaan sammuu yookaan namni dhagahuu/ dubbachuu hin dandeenye yakka keessatti yoo hirmaate yookaan shakkame sadarkaa qorannootti, himannaa, falmii, murtii adabbii fi sirreefamaatti of-eeggannoo fi tarkaanfiin akkamii fudhatamuu qaba, akkasumas fudhatamaa jiraachuu fi dhabuu adda baasuun kabajama mirga gartuu kanaaf darbees haqa argamsiisuuf baayee fayyada. Dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/ dubbachuu hin dandeenye yakka keessatti hirmaatan mirga isaanii eegsisuus ta'ee haqa baasuuf qindoominni sirna haqa yakkaa fi sirna fayyaa ni barbaachisa.

Bulchiinsa Haqa yakkaa keessatti eegumsaa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu ilaachisee qorannoon baay'inaan hin gaggeefamne. Hanga qorattootni kun beekanitti dhimma kan irratti Abarraash Dhugaasaa *Mirga namoomaa dhibamtoota sammuu tiksuu keessatti gahee Mana Murtii dhukubsatoota sammuu* mata duree jedhu jalatti haala qabatamaa magaala finfinnee ilaalttee jirti.⁷ Qoranno kanaanis akka biyya keenyaatti lakkofsi ogeessoota yaala sammuu fi dhibamtoottaa kan wal-madaaluu miti. kun immoo carraa yaalaa dhaqqabamaa akka hin taanee fi yeroo qorannaaf ergaman beellama wagga tokkoo ol fudhachuu agarsiiste jirti. Sababa kanaanis shakkamtootni dhibee sammuu qaban yeroo dheera mana sirreessa keessa murtii osoo hin argatin turuuf dirqamaa akka jiran agarsiistee jirti. Xiyyeefanno Qoranno kanaa hojmaataaf dhimmoota Mana Murtii dhibamtoota sammuu magaala Finfinnee keessa jiru irratti ture. Kana jechuun qoranichi rakkoo bulchiinsa haqa yakkaa keessatti eegumsa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu keessatti mul'atu akka waliigalaatti kan agarsiisee miti. xiyyeffanno

⁷ Aberash Dhugassa,The Role of Mental Health Court in the Protection of Human Rights of Persons with Mental Disability in Ethiopia, LLM Thesis, Addis Ababa University, 2015

isaa dhimmoota magaala finfinnee keessatti mul'atan irrattii ture. Kanaaf, akka naannoo Oromiyaatti eegumsa mirgoota dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeneye akkasumas bulchiinsa haqaa keessattiakkata qabiinsa isaanii irratti seerii fi hojimaatni jiru maal akka fakkatu sakata'uun barbaachisaa dha. Qorannoон kunis kanuma irratti xiyyeefachuu kan raawwatamu ta'a.

1.2 Hima rakkoo

Tarsiimoon Fayyaa sammuu Ministeera Fayyaatiin bara 2005 bahe dhiibbaan dhibee sammuutiin (gama diinagdeetiin, hawaasummaa fi fayyaatiin) gahu ol'anaa ta'uun agarsiisa. Dhibeen sammuu dhiibbaawan dhibeedhaan akka biyyaatti gahu keessaa dhibeeentaa 11 qaba. Kun immoo dhiibbaa dhukkuba HIV'n dhaqabu kan caaluu dha.⁸ Hirmannaan dhibamtootni sammuu yakka keessatti qaban yeroo gara yeroo dabalaan akka dhufe qorannoowan ni agarsiisu.⁹ Akka naannoo Oromiyaattis yeroo ammaa namoonni dhibee sammuu qaban gocha yakkaan shakkamanii to'anno seeraa jala jiran lakkofsi isaanii salphaa miti. Sakatta'a taasifameen dhimmoonni dhibamtoota sammuu hedduun isaanii adeemsa qorannoo irra kan jiranii fi sababa kanaan dhibamtootni kunniin furmaata osoo hin argatin waggoota hedduuf manneen sirreessaa keessatti dabarsuuf akka dirqaman hubatameera.¹⁰ Haaluma kanaan Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa qofaatti shakkamtoonni Dhibee sammuu qabu jedhaman 24 kan jiranii fi kanneen keessaa dhimmi isaanii bara 2003 kaasee furmaata kan hin arganne akka keessatti argaman ibsameera.¹¹ Dhibamtootni sammuu haala kanaan Mana Sirreessaa keessa turan miidhama adda addaaf saaxilamu. Gama tokkoon dhimma ittiin shakkaman irratti murtii ariifataa dhabuun Mana Sirreessaatti ittifamu. Gama biraan dhibamtootni kun dhibee isaanitiif yaala waan hin arganeef haalli fayyaa isaanii ni hammaata.

Dhibamtootni sammuus ta'ee namoonni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye yakka keessatti hirmaachuun shakkamanii gara qaamolee haqaa dhufuu danda'u. Yerooakkanaa dhibamtootni sammuu/ namoonni dhagahuu -dubbachuu hin dandeenye kun bulchiinsa haqa yakka keessatti akkuma namoota fayyaa qabanii mirga haqa argachuu isaanitti akka fayyadaman haalli

⁸ Ethiopian mental health strategy 2012-2016

⁹ Miiljalee olii lakk.7

¹⁰ Raga komishinii bulchiinsa manneen sirreessaa irraa gaafa 17/03/2012 argame

¹¹ Sakatta'a fedhii qorannoo ILQSO bara 2012

dandeessisu jiraachuu qaba. Cufumaayyuu namoonni kunneen sababa dhibee isaaitiin eegumsa fi qabiinsa addaa argachuutu malaafi. Dhibamtootni sammuu fi namoonni rakkoo dhagahuu/dubbachuu qaban mirga haqa argachuu namoota fayya qaban waliin qixa akka fayyadaman seerri dandeessisu jiraachuu qaba. Gama kanaan mirgootni fi eegumsi seerota keenyaan gartuu kanaaf godhan sadarkaa seerotni idil addunyaa kaa'an waliin kan wal hin ginne taanan sarbama mirgaaf saaxila.

Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti mirga dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandenye kabachiisuf jiraachuun seeraa qofti gahaa miti. Qaamoleen qooda qaban gita barbaadamuu mirgootaa fi eegumsa seeraan taa'an kana hojii irra oolchuu qabu. Namni dhibee sammuu qabaachuun shakkame tokko yakka keessatti hirmaachuun yoo shakkame qaamoleen qooda qaban sadarkaa qorannoo yakkaa fi himannaatti tarkaanfilee akkamii akka fudhatanii fi tarkaanfileen kun kanneen mirga gartuu kanaa eegisan ta'u fi dhiisuu adda baasuun barbaachisaa dha. Dhibamtootni sammuu yammuu himataman Manni Murtii adeemsa falmii keessafii murtii balleessummaa dabarsuu keessatti tarkaanfilee dantaa dhibamtoota kanneenii fi hawaasa bal'aa eegisan akka fudhataman ajaja barbaachisu kennuu qaba. Dhibamtootaa sammuu gar-tokkeen gaaftamummaa yakkaa akka qabaatan irratti murtii yammuu dabarsus eegumsa dhibamtoota kanneenii taasifamuu qabu, haala fi iddo turtii isaanii waliin akka murteessan seeraan aangeffameera.¹² Haala fayyaa isaaniis yeroo yeroon qaama dhimmi ilaalu irraa gabaasa fudhachuu qaba.¹³ Kun immoo dhibamtoota sammuu ilaachisee Manneen Murtii bu'a qabeessummaa tarkanfiiwaan kennanii hordofaa fi fooyyeessa akka deeman gargaara. Gama kanaan Manneen Murtii Oromiyaa qabatamaatti haala kanaan raawwataa jiru kan jedhu gaafiidha.

Falmii yakkaa keessatti qabiinsa shakkamtoota yookaan himatamtoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee ilaachisee, namoonni kunneen gocha ittiin shakkaman afaan isaanii galuu danda'uun ibsamuufi akka qabu Heera mootummaa FDRE akkasumas seera deemsa falmii yakkaa keessatti tumamee jira.¹⁴ Kunis mirgi namoota kanneenii sababa afaan beekuu dhabuu isaaniitiin akka hin sarbamne eegumsa gochuuf yaadameeti. Namoonni dhagahuu/ dubbachuu hin dandeenye shakkamanii yookaan himatamanii yammuu dhiyaatan haala isaanii galuun

¹² Seera yakkaa Itoophiyaa bara 1996 bahe, kwt 132(1)

¹³ Akkuma Mil-jalee , kwt 132

¹⁴ Heera Mootummaa RFDI bara 1987 bahe labsii lakk.1/1987, kwt. 19(1) fi kwt 20(7)

dhimmicha yoo hin hubachiisne ta'e akkuma namoota Afaan hin dhageenyee mirgi haqa argachuu isaanii sarbamuu danda'a. Adeemsa sirreessaa keessattis sagantaan haroomsaa sirreefamtoota dhibee sammuu qabaniis ta'ee dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee bu'a qabeesa akka ta'uuf sagantaan haroomsaa haala isaanii mijatu yookaan hubachuu danda'aniin raawwatamuu qaba. Qabatamaan bulchiinsa haqa yakkaa keessatti dhimmoonni shakkamtoota fi sirreefamtoota kanniin akkasumas qabiinsa isaanii manneen sirreessaa keessatti jiru ilaaluun hanqinaaleen naannoo kanatti qunnaman adda baasanii furmaata akeekuun barbaachisaa dha.

Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti hojiin mirga dhibamtoota sammuu kabachiisuu fi haqa argamsiisuu qindoomina qaamolee hirtaa fi caaseffama hojii kanaaf mijatu gaafata. Gama kanaan bulchiinsa haqa yakkaa keessatti mirgoota namoota kanneenii eegsisuu irrattii hirmaannaan dhaabbilee fayyaa akkaan barbaachisa dha. Qaamoleen haqaa hundi dhaabbilee fayyaa waliin qindoominaan hin hojenne taanaan dhibamtootni kunneen mirga haqa argachuu isaanitti fayyadamuuf ni rakkatu. Kessumattuu yeroo ammaa gaafatamummaa yakkaa gartuu kanaa murteessuuf ragaan dhaabbilee fayyaa irraa kennamu lafarra harkifachuun walqabatee namoonni yakka raawwachuun shakkamanii manneen sirreessaa keessatti eegaman sarbamiinsa mirgaaf saaxilamaa jiru. Namoonni dhibee sammuu qabanii fi yakka raawwachuun shakkaman haala addaa isaanii bu'ureefachuun mirga isaanis eegsisuufis ta'ee haqa baasuuf qaamni qoranno gaggeessus ta'ee falmii dhaga'ee murtii kenu haala addaan (ogeessota beekumsa kanaa qaban hammachuun) yammuu gurmaa'u ni mul'ata. Namootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyes akkasuma dhimma itti shakkaman yookaan himataman hubachuu yoo hin dandeenye haqni jallachuu danda'a. Qindoominnii fi caaseffamni mirgoota gartuu kanneenii hojiirra oolchuu dandeessisu yoo hin jiraannes namoonni kanneen eegumsa barbaachisaa hin argatani. Haqnis jallachuu danda'a. Kana immoo qorannoon addaa baasuun baayyee barbaachisa. Kanaaf qorannoon kun gaafilee armaan gadii deebisuuf kan gaggeefamu ta'a.

Gaffiilee Qorannoo

1. Dhibamtootni sammuu fi namootni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenye haqa yakkaa keessatti mirgaa fi eegumsa akkamii qabu?
2. Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti raawwiin eegumsaa fi qabiinsi Dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee maal fakkaata?
3. Mirgaa fi eegumsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee kabachiisuuf gahuumsi, qindoominnii fi hojimaatni qaamolee hirtaa maal fakkata?

1.3 Kaayyoo Qorannoo

Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroon qorannoo kanaa bulchiinsa haqa yakkaa keessatti gahuumsi eegumsaa fii raawwii mirgoota dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu dubbachuu hin dandeenye maal akka fakkatu agarsiisuudha. Kanaafis, waliigaltee mirgoota dhala namaa idil addaunyaa, akkasumas muuxannoowwan jiran xiinxaluun eegumsa mirga dhibamtoota sammuu fi namoota dubbachuuf dhagahuu hin dandeenyef taasifamu irratti gahumsa seerota biyya keenyaa kan madaaluu ta'a Dabalataan qoranichi eegumsaa fi qabiinsa dhibamtootaa sammuu fi namoota dhagahuu dubbachuu hin dandeenye ta'an irratti sirnaa fi hojimaata jiru madaaluun hanqinoota jiran agarsiisuu fi fala akekuuf kan kaayyeffateedha.

Kaayyoo Gooree

- Maalummaa dhibee sammuu fi dhagahuu/dubbachuu ibsuun hariiroo dhibeen sammuu gaafatamummaa yakkaa waliin qabu agarsiisuu;
- Eegumsaa fi mirgoota dhibamtootni sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandenye bulchiinsa haqa yakkaa (qorannoo yakkaa, himanna, falmii, murteessa adabbii fi haala sirreefamaa) keessatti qaban seera Itoophiyaa fi hogbaruu bu'uura godhachuun agarsiisuu. Hanqina gama seeraatiin jiru mul'isuun fala akeekuu;

- Eeegumsaa fi qabiinsa mirga dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandenye irratti raawwiin qaamolee hirtaa maal akka fakkatu mul'isuu;
- Dhibamtootni sammuu fi namoonni dubbachuu/dhagahuu hin dandenye yakka keessatti hirmaachuun yammuu shakkaman yookaan himataman tarkaanfiwwan fudhataman maal akka ta'an ibsuu;
- Mirga dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee bulchiinsa haqa yakkaa keessatti eegsisuuf qindoominni qaamolee haqaa fi dhaabbilee eegumsa fayyaa maal akka fakkaatu agarsiisuu fi hanqinoota mul'ataniif fala akeekuu kaayyefate kan gaggeefamu ta'a.

1.4 Faayidaa Qoranichaa

Qorannoon kun bulchiinsa haqa yakkaa keessatti rakkowwaan dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee mudatu adda baasuu irratti kan xiyyefatu waan ta'eef kabajama mirga gartuu kanaaf bu'aa ol'aanaa kan buusu ta'a. Qaamoleen mootummaa eegumsa mirga dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee keessatti gahee qaban, keessumattuu qaamolee haqaa fi dhaabbileen fayyaa hanqina gama seeraa, caaseffamaa fi hojimaataan qaban sirreessuun kabajamuu mirga gartuu kanaaf gahee isaanii akka bahan ni godha. Dhaabbileen miti-mootummaa kabajamuu mirgoota dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye irratti hojjetan qaawa seeraa fi hojmaata kabajama mirgoota gartuu kanaan walqabatee jiru qoranno kana irraa waan hubataniif qooda fi hirmaannaa (intervention) isaanii akka beekanii kabajama mirga gartuu kanaaf akka hojjatan ni gargaara. Dabalataanis qorannoon kun leenjii adda addaa kennuuf, akkasumsa qoranno biroof ka'uumsa ta'uun ni tajaajila.

1.5 Daangaa qorannichaa

Qorannoon kun bulchiinsa haqa yakkaa keessatti qabiinsi mirga shakkamtoota yookaan sirreffamtoota dhibee sammuu qabanii maal akka fakkaatu sakatta'uu fi hanqinaalee naannoo kana jiran adda baasuu irratti kan xiyyefatuu. Dabalataanis waa'ee namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee akkasumas namoota araada fi qorichoota adda addaatiin

sammuun isaanii hadoodeen wal-qabatee jiran irratti kan xiyyefatuu dha. Haa ta'uu malee Qorannoон kun miidhamtoota fi ragoota dhibee sammuu qabanis ta'ee dhagahuu/ dubbachuu hin dandenye kan hammatu miti.

1.6 Mala qorannoo

Qorannoон kun mala akkamtaa fayyadamuun kan gaggeefame dha. Ragaaleen qorannoo kanaaf barbaachisan bifa af-gaaffii gariin caaseeffamaatiin, galmeed fi daawwannatiin sassaabameeraa. Hoggantoota waliin qabiinsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandenye bulchiinsa haqa yakkaa keessatti maal akka fakkaatu fi rakkolee jiran ilaachisee Af-gaafiin gaggeefamee jira . Mannen hojii Abbaa Alangaa sadarkaan jiran, manneen sirreessaa, poolisii, Manneen Murtii, dhaabbile eegumsa fayyaa fi abukaatoo ittisaa fi abukaatoo dhuunfaa dha. Ogeessoota qaamoolee kanneenii waliinis hubannoo isaan dhimmicha irratti qaban bu'uura godhachuun af-gaaffiin gaggeefamee jira. Haala qabiinsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye irratti sirrefamtoota seeraa faaanas mariin taasifame jira. Filannoон Sirrefamtootaa hubannoo isaan qabiinsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye irratti qaban bu'uura godhatee kan taasifame dha.

Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti adeemsa qorannoo, himanna, dhagaha dhimmaa fi haaroomsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandenye ilaachisee qabiinsiifi eegumsi mirgoota isaani maal akka fakkaatu hubachuuf galmeewwan Waajjira Poolisii, Mana Murtii fi Mana Sirreessaa keessattii argaman sakatta'amaniiru. Dabalataanis shakkamtootaa fi sirrefamtoota manneen sirreessaa keessa jiran bifa daawwitiin qabiinsa isaanii ilaachisee ragaan sassaabameera.

Gaafii qorannoo tokkooffaa deebisuuf barruuwaan adda addaa sakata'uun seera keenya faana kan xiinxalame yammuu ta'uu gaafii lammaffaa fi sadaffaa deebii itti kennuuf immoo barruulee akka idil adunyaatti jiran seeraa keenya fi haala qabatamaa daataan sassabamee walfaana xiinxalameera.

Iddoowwan daataan irraa sassaabame bu'uura odee effannoo komishinii Bulchiinsa Manneen Sirreessa Oromiyaa irraa argameen ragaalee qorannichaaf barbaachisan itti argaman haalaa jiddu galeessa godhateen mala iddaattoo kayyefataan kan filatame dha. Haaluma kanaan manneen

sirreessa dhibmtootni sammuu hedduminaan itti argaman jidu galeessa godhatee Godinaale sagal (Godina Shawaa Bahaa, Godina Arsii, Harargee Bahaa, Harargee lixaa, Jimma, ,Shawaa

Lixaa, Shawaa Kibba Lixaa, GAONF, Godina Arsii Lixaa) irraa walitti qabamee jira.

1.7. Gabatee bay'inna daataa walitti qabamee agarsiisu

lakk	Gosa daataa	Karoora	raawwii	%
1	Af-gaafii	154	170	110.38%
2	Galme	134	150	111.18%
3	daawwii	8	8	100%
4	Ida'ama	296	328	110.81%

1.8. Caaseeffama qorannoo

Qorannoon kun boqonnaa afur qaba. Boqonnaan tokkoffaa gumee qorannoo armaan olitti ibsame, boqonnaa lammaffaa sakatta'a hog-barruu, boqonnaan sadaffaa xiinxala daataa fi boqonnaan afraffaa immoo gudunfaa fi yaada furmaata kan of-keessatti hammatee dha.

Boqonnaa Lama

**Hariiroo Gaafatamummaan Yakkaa Dhibee Sammuu fi
Dhagahuu/dubbachuu dhabuu Waliin qaban: Yaadrimeewwanii fi
Sakatta'a Hogbarruu**

2.1 Maalummaa Gaafatamummaa Yakkaa, Dhibee Sammuu fi Dhagahuu/dubbachuu dhabuu

i. Gaafatamummaa Yakkaa

Gaafatamummaa murteessuuf seerri, yaadni, gochi akkasumas miidhaa fi bu'aan yaad-gochaa dhimmoota murteessoo dha. Gaafatamummaa yakkaa keessatti immoo dhimmi xiyyeffannoон guddaان kennamuuf kutaa yaadaa (mens rea)dha. Gaafatamummaan yakkaa haala nama dhuunfaa umurii, dandeettii hubannoo fi xiin-sammuu ilaalcha keessa galchuun gocha seera cabseef qixa namni balleessaa itti godhamuudha. Gaafatamummaan yaadrimee tarkaanfii namoonni haala murtaa'aa tokko keessatti fudhatan, akkasumas, miiraa fi amantaa dhimma murtaa'e tokko irratti qaban fi ilaalcha hawaasni tarkaanfii fudhatamee fi amantaa fi miira kana irratti qabus kan hammatu dha.¹⁵ Gaafatamummaan yakkaa haala adda addaan murtaa'a. Kanneen keessaa gochi yakkaa tokko eenyuun raawwatame kan jedhu irraa ka'ee, gahee fi sadarkaa nama gocha yakkaa raawwate adda baasuun gaafatamummaa murteessuun ni danda'ama. Fakkeenyaaf, daa'imman gocha yakkaa raawwatan irraa sababa umurii isaanitiin gaafatamummaa yakkaa akka hin qabaanne ni taasifamu. Gama biraatiin, immoo namni tokko sababa gahee yookaan dirqama ogummaa qabuun gocha irraa eegamu raawwachuu dhabuun gaafatamummaa ni qabaata. Inni biraatimmoo bu'aan gocha yakkaa raawwatame shakkamaan kan wal-qabatu ta'uu hubachisuun yoo danda'ame dha. Kunis, bu'aan argame kallattiin gocha raawwatameen kan wal qabatu akka ta'e agarsiisuu gaafata.¹⁶ Haa ta'uu malee, yeroo hunda gochi raawwatameef bu'aan argame kallatiin wal-qabatus namni gocha raawwate gaafatamummaa qaba jechuu miti. Fakkeenyaaf, namni fedhii malee dhugaatiin akka of wallaalu

¹⁵ Victor Tadors, criminal responsibility, oxford university press page 1

¹⁶ Akkuma Mil-jalee fuula 21-22

taasifame gocha yakkaa raawwate yookaan namni sababa dhibee sammutiin bu'aa gocha isaa hubachuu hin dandeenyeye gocha raawwateef gaafatamummaa hin qabaatu.¹⁷

Ogeessooni gaafatamummaa yakkaan wal-qabatee yaaddamoota adda addaa bu'ureessani jiru. Kanneen keessaa yaaddama dandeettii bu'uura godhate (capacity based theories), yaaddama filannoo bu'uura godhate (choice based theory), yaaddama amala bu'uura godhate (character based theory) kanneen beekamoo dha. Akkaataa yaaddama dandeettiitti namni gocha raawwate tokkoo itti gaafatamummaa yakkaa qabaachuuf gocha raawwachuuf dandeetti yoo qabaatee, akkasumas gochi raawwataa jiru dogongora akka ta'e hubachuu qaba kan jedhu dha. Akkaataa yaaddama filannootiin immoo namoonni gocha isaanitiif kan gaaftamummaa qabaatan gochicha filannoo isaanitiin kan raawwatan yoo ta'ee dha. Yaaddamni amala bu'uura godhate immoo namoonni gocha isaanitiif gaafatamummaa kan fudhatan gochichi raawwatan amala isaanii kan agarsiisu yoo ta'eedha jedha¹⁸. Haalli xiin-sammuu namoota yakkaa raawwatanii gaafatamummaa yakkaa hundeessuu irratti murteessaa dha. Rakkoon xiin-sammuu jiraachuun immoo haal dureewan itti gaafatamumma bu'ureessuuf barbaachisan kan akka dandeettii fi filannoo dhabuu uumuu danda'a. Ogeessi HLA Hart jedhamu akka ibseetti:-

*Psychological elements are not in themselves crucial though they are important aspect of responsibility. What is crucial is that those whom we punish should have had , when they acted , the normal capacities, physical and mental for doing what the law requires and abstaining from what the law forbids , and a fair opportunity to exercise these capacities. Where these capacities and opportunities are absent, as they are in different ways in the varied cases of accident, mistake, paralysis, reflex action, coercion, insanity etc.*¹⁹

Akka ogeessa kanaatti kutaan xiin-sammuu qofaa isaatti gahaa akka hin taaneefii garuu immoo namoonni gocha yakka tokkoon shakkaman yeroo waan seerri akka hin rawwanne isaan ajaju raawwataniiif akkasumas gocha akka raawwatan ajajaman raawwachuu dhaban haalli fayyaa sammuu, qaama isaani sirrii ta'uu adda baafachuun barbaachisaa dha. Akkasumas namoonni kunniin dandeettii qaban sirnaan fayyadamuuf carraan ture addan bahee beekamuu qaba. Akka

¹⁷ Akkuma Mil-jalee lakk. 15 fuula 22

¹⁸ Akkuma Mil-jalee lakk.17

¹⁹ Akkuma Mil-jalee lakk. 15 fuula

sababaattis haaloonni akka balaa, dogongoraa, dirqamuu fi dhibee sammuu jiraachuun isaa namoonni gocha tokko yaada guutuun raawwatan kan nama hin jechisiisne dha.

Seera yakkaa keenya keessattis namoonni gocha raawwataniiif gaafatamummaa qabaachuu akka danda'an teechisee jira. Haa ta'uu malee haaloota muraasa keessatti namoonni gocha yakkaa raawwataniiif sababoota seeraan teechifameen gaafatamumma yakkaa jalaa akka bahan yookaan gar-tokkeen akka gaafatamaa ta'an taasifamee jira.²⁰

ii. **Maalummaa Dhibee Sammuu**

Dhibeen sammuu maqaa adda addaatiin ibsama. Maqeefamni dhibee sammuuf kennamu gosoota dhibee mara kan ibsuu danda'uu fi kabaja dhibamtootaa kan eegee ta'uu qaba²¹. Maqeeffama kanneen keessaa, “*mental disorder, mental illness, mental disability, psychiatric disability, psychiatric disorder, mental handicap, mental defect, mental deficiency, mental cruelty*”²² kan jedhan beekamoodha. Maqeeffama armaan olii keessaa barreefamoota adda addaa keessattii hiikkoon isaan muraasaaf kenname akka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

Dhabbatni fayyaa addunyaa jecha sammuu jeeqamuu (mental disorder) jedhuuf hiikkaa kenneen

*Mental disorder comprise a broad range of problem with different system however, they are generally characterized by some combination of abnormal thought, emotion, behavior and relationship with others. Examples are schizophrenia, depression, intellectual disability and disorder due to drug abuse.*²³

Hiikkaa armaan olitti kenname irraa kan hubatamu jeeqamuun sammuu rakkoo baldhaa kan of keessatti hammatuu fi agarsiistuuwwan akka miira, amala, yaadaa fi walitti dhufeenya baratamaa hin tanee qabachuu of keessaa qaba. Akka fakkeenyaattis hir'ina yaadaa, yaaddoo cimaa, rakkoo sammuu sababa qorichoota sammuu hadoochaniin dhufuu fi Iskiizoofeerniyyaa dabalata. Maanuwaalii ulaagaalee fi mallattoo dhibee sammuu tarreessuu kan waldaa ogeessoota dhibee sammuu biyya Ameerikaatiin qophaa'e 'DSM-5(diagnostic and statistical manual of mental disorder)' jedhamu keessatti:

²⁰ Akkuma Mil-jalee lakk. 12, kwt 48-50 wal-faana dubbisu

²¹ The role of mental health in the protection of human rights of person with mental disability in Ethiopia, Addis Abbaba University (2015), fuula 10

²² Akkuma Mil-jalee lakk.21

²³ Toora intarneetii www.hpp://Who.int/mental-health/management/en/ gaafa guyyaa 19/03/2012 kan ilaalame

A mental disorder is a syndrome characterized by clinically significant disturbance in an individual cognition, emotion regulation or behavior that reflects a dysfunction in the psychological, biological, or development process underlying mental functioning. Mental disorders are usually associated with significant distress or disability in social, occupational, or other important activities jechuun ibsee jira.²⁴

Akka hiikcaa kanaatti jeequmsi sammuu mallattoowwan rakkoo fayyaa dandeettii waa hubachuu dhabuu namootaa, miira of too'achuu dhabuu ta'ee hir'ina xiin-sammuu, bayoolojikaawaa fi guddina sammuu kan calaqisuu dha. Rakkoon jeeqamuu sammuu (mental disorder) yeroo baay'ee yaadda'u yookaan sochiiwwan hawaasummaa iddoowwan hojii yookaan sochiiwwan murteessoo biroo raawwachu dadhabuun kan wal-qabatu akka ta'e dha.

Gama biraatiin, immoo waldaan oggeessota yaala xiin-samuu biyya Ameerikaa jecha dhukkuba sammuu (mental illness) jedhuuf hiikcaa kenneen;

Mental illnesses are health condition involving changes in emotion, thinking or behavior (or combination of these), mental illnesses are associated with distress and/or problems functioning in social, work or family activities jechuun ibsee jira.²⁵

Hiikcaa kana irraa kan hubatamu dhukkuba sammuu jechuun jijirama fayyaa miiraa, amala fi yaada namootaa irratti mul'atu akka ta'eefii kunis yaadda'u akkasumas rakkoo hawaasa, iddo hojii fi maatii keessatti mul'atu kan hammachuu danda'u dha. Guboon jechoota *Meeriyam weebistar* jedhamu jecha dhukkuba sammuu (mental illness) jedhuuf hiikcaa itti aanu kennee jira.

Any of a broad range of medical condition (such as major depression, schizophrenia, obsessive compulsive disorder, or panic disorder) that are marked primarily by sufficient disorganization of personality, mind, or emotions to impair normal psychological functioning and caused marked

²⁴ Bruce A. the definition of mental disorder:-critique and alternative

https://www.researchgate.net/publication/283777490_The_DSM-5_Definition_of_Mental_Disorder_Critique_and_Alternatives acced on 12/30/2019

²⁵ Toora intarneetii www.hoppspsychiatry.org/patients-families/what-is-mental-illness gaafa guyyaa 19/03/201 ilalaame

*distress or disability and that are typically associated with a disruption in normal thinking, feeling, mood, behavior, inter personal interaction, or daily functioning.*²⁶

Hiikkaa kana irraa illee kan hubatamu dhibeen sammuu, rakkoo fayyaa sammuu, sansakaa, miiraan wal-qabatu ta'ee xiin-sammuu irratti dhiibbaa geessisuun yaaddoo yookaan hir'ina sirnaan yaaduu, jijjirama amalaa, walitti dhufeenza namootaa fi hojji guyyaa guyyaa irratti rakkoo kan uumuu dha. Rakkoo akka yaaddoo cimaa, Iskiizoferniyaa, sodaa cimaan qabamuu, raatuummaa illee of keessatti hammata. Dabalataanis jiddu-galli Haaroomsa xiin-sammuu Yuunivarsitii Boostan jecha hir'ina xiin-sammuu(psychiatric disability) jedhuuf hiikkaa;

'Psychiatric disability used when mental illness significantly interferes with the performance of major life activities such as learning, working and communicating with others' jedhu kennee jira²⁷

Hir'ini sammuu jira kan jedhamu dhibeen sammuu yammuu sochiiwwan jirenyaaf murteessoo ta'an kan akka barachuu, hojji hojjachuu fi walitti dhufeenza namootaan qabaachuu irratti dhiibbaa guddaa uumu ta'uu hiikaa armaan olii irraa ni hubatama. Jecha biraatiin dhibeen sammuu yeroo sadarkaan isaa ol-ka'aa ta'ee fi dhibamttootni sochii jiruu fi jirenya murteessoo ta'an sirnaan raawwachuu dadhaban akka hir'inni xin-sammuun uumametti hubachuun ni danda'ama. Gama biraatiinis jeeqamuun xiin-samuu (psychiatric disorder) dhibee sammuu akka ta'ee fi dandeettii yaaduu fi amalaa irratti dhiibbaa uumuun sadarkaa of ajjeesuu geessisuun danda'a. Dhibeen sammuu kun rakkolee akka yaaddoo cimaa, Iskiizoferniyaa, rakkoo saansakaa (*personality disorder*), dhibee soda (bir'annaa) hamaa (anxiety disorder), saaxilamummaa araada addaa, kan of keessatti hammatuu dha.²⁸

Akka waliigalattii rakkoon sammuun wal-qabatu akka baldhinaaf dhiphina isaatti maqaa gara garaatiin yaa moggaafamuu malee dhimmoota rakkoo fayyaa sammuu rakkoo baayolojikawaa yookaan xiin-sammuun akkasumas araada sammuu namaa adoochaniin qabamuun wal-qabatuu akka ta'eef jijjirama miiraa, sirnaan yaaduu, sochiiwaan bu'uuraa jirenya guyyaa guyyaa

²⁶ Toora intarneetii www.hpp//:meriam-webster.com/dictionary/mental%20illness gaafa guyyaa 19/03/2012 kan ilaalamme

²⁷ Toora intarneetii www.hpp//:cpr.bu.edu/resource/reasonable-accomodations/what-is-psychiatric-disability-and-mental-illness/#characteristics gaafa guyyaa 19/03/2012 ilaalamme

²⁸ Toora intarneetii <https://www.verywellmind.com/psychiatric-disorder-definition-425317> gaafa guyyaa 25/03/2012 ilaalamme

keessatti raawwataman akkasumas walitti dhufeenyaa namoota faanaa jiru irratti mul'atuun ibsamuu akka danda'uu dha.

Seerri yakkaa Itoophiyaa dhibee sammuu jecha jedhuuf kallattiin hiikkaa hin kennine. Haa ta'u malee, seerrri yakkaa Itoophiyaa rakkoo fayyaa sammuu fi gafatamummaan wal-qabsiisee dhiibbaa sammuu fayyaa dhabuun qabu kaa'era. Bu'uruma kanaan namni tokko sababa guddina yookaan dhukkuba sammutiin yookaan sababa baayolojikawaa birootiin gocha yookaan bu'aa gochaa raawwatee hubachuu kan hin dandeenye yoo ta'e gaafatamummaa yakkaa hin qabuu kan jedhu dha. Dabalataanis dhibee sammuu qabaatus gocha yookaan bu'aa gochaa gar-tokkeen kan hubatu yoo ta'e gaafatamummaa walakkaa akka qabaatu tuma. Seerri yakkaa Itoophiyaa sababoota rakkoo sammuu fidan tokko tokkoon tarreessuu irra rakkon kun dandeetti hubachuu irratti dhiibbaa kan uumuu fi madaala sammuu kan miidhu ta'u mirkaneessuun akka barbaachisu kaayee jira. Rakoon kun kan baayolojikaawaa yookaan rakkolee biroo kan dabalatuu dha²⁹. Kun immoo guddina saayiinsii wal-qabatee rakkolee biroo dandeettii hubachuu namootaa irratti dhiibbaa qaban gara ful-dura beekamuu danda'an akka hammatu yaadamee akka teechifame agarsiisa.³⁰

Itti fayyadama jechoota seera yakkaa keenya keessa jiran yammuu ilaallu afaan ingiliffaan '*deterioration of mental faculties*' kan jedhu yammuu ta'u seera yakkaa afaan Oromootiin hiikkame keessatti 'jeeqama cimaa dandeettii hubanna'bifa jedhuun kaa'ee jira.³¹ Gama biraatiin immoo jecha dhukkuba sammuu jedhus tumaa itti aanu keessatti fayyadamee jira.³²

Maalummaa Namoota Dhagahuu -Dubbachuu hin Dandeenyee (*Deaf Mute*)

Namoota dhagahuu/ dubbachuu hin dandeenyee (deaf mute) jechi jedhu namoota sababa rakkoo adda adddatiin dubbachuu fi dhagahuu hin dandenye dha. Rakoon kun haala lamaan ibsamuu danda'a. Kunis tokkoffaan sababa rakkoo kokkee yookaan laagaa (throat or vocal cord) sagalee uumuu dadhabuun yammuu ta'u inni lammaffaa immoo sagalee uumuu danda'anis sababa dhagahuu hin dandeenyeeen dubbachuu dadhabuu irraa madduu danda'a.³³ Rakoon dhagahuu/dubbachuu sababoota adda addaa irraa nama mudachuu akka danda'u barruuleen ni

²⁹ Akkuma Mil-jalee lakk.12 kwt 48-49 wal-faana dubbisuu

³⁰ Qaboo yaa'ii marii bakka bu'oota ummataa wixinee seera yakkaa bara 1996 bahe irraa kan fudhatame

³¹ Akkuma Mil-jalee lakk.12 kwt 48(2) hiikka isa ingiliffaaf afaan Oromo wal-faana dubbisuu

³² Akkuma Mil-jalee lakk.12 kwt 49(1)

³³ Deaf mute or deaf, Asian journal of medica and biological research, toora intarneetii fuula 11

ibsu. Sababoonni kunis sanyiin daddarbu (genetical), dhiibbaa qorichoota adda addaatiin yookaan daa'imman fayyaa dhalatan kuma keessa tokko irratti immoo rakkoo xiin-sammuu irraa ka'uun danda'a. Rakkoon dhagahuu fi dubbachuu afaan hiikkaachuu dura (prelingual) yookaan rakkoo ijoollee waggaa shanii gadii irratti mul'atu rakkoo dhalootaan dhufuu yookaan erga afaan hiikkatan rakkoo qunnamu (postlingual) ta'uu danda'a.³⁴ Baroota dheeraaf namoota kanniin barsiisuus ta'ee waliigaluun rakkisaa waan tureef, ragaa akka hin taane, qabeenya akka hin horanne akkasumas gocha yakkaa raawwatanif gaafatamummaa akka hin qabaanne taasifamaa ture. Yeroo ammaa garuu namoota kanneen waliin wal hubachuun waan danda'amuuf hawaasa keessatti haala duriitiin kan ilaalamani miti.³⁵

Namoota Dhagahuu/Dubbachuu Hin Dandeenye Akka Seera Biyya Itoophiyaatti

Seera keenya keessattis kutaan hawaasa kun haalli addatti ibsame hin jiru. Heerri Mootummaa Federaala Dimookiraatawaa Ripaablika Itoophiyaa (FDRI) namni kamiiyuu garaagarummaa tokko malee ilaalamuu akka qabuu fi eegumsa seeraa wal-qixa ta'e argachuu akka qabu ni tuma.³⁶ Haaluma wal-fakkaatuun Heera Mootummaa Federaala Dimookiraatawaa Ripaabiika Itoophiyaa, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa akkasumas seera deemsa falmii yakkaa biyya keenya keessatti namoonni seeraan too'ataman sababa ittiin shakkaman afaan hubachuu danda'aniin akka ibsamuufi qabu teechisee jira.³⁷ Namootni himatamanis waan ittiin himataman akka galuufii danda'utti ibsamuufi qaba. Namoonni dhagahuu/dubbachuu hin dandenye immoo dhimmi ittiin shakkaman yookiin ittiin himatman haasawa afaanii baratameen kan ibsamuuf yoo ta'e hubachuu hin danda'an. Kanaaf tumaalee kanniin irraa akka waliigalaatti namoonni dhagahuu/dubbachuu hin dandenye afaan mallattoo (sign language) fayyadamuun dhimmichi ibsamuufii mirga akka qaban hubachuun ni danda'ama.

2.2 Dhiibbaa Dhiveen Sammuu Gaafatamummaa Yakkaa Irratti Qabu: Safartuulee akka addunyaa fi seera biyya keenya keessa jiran

³⁴ Akkuma Mil-jalee

³⁵ Akkuma Mil-jalee

³⁶ Akkuma Mil-jalee lakk.14 kwt.25

³⁷ Akkuma Mil-jalee lakk. 14 kwt.19-20

Gaafatamummaan yakkaa haala nama dhuunfaa- umurii, dandeettii hubannoo fi qorqalbii ilaalcha keessa galchuun gocha seera cabseef qixa namni balleessaa itti godhamuudha.³⁸ Gaafatamummaan yakkaa qajeeltoo yoo ta'u haala addaan namoonni gochi isaanii seera cabseef akka hin gaafatamne yookaan haala gadi bu'aa ta'een akka gaafataman godhamanis jiru. Namoota haala kanaan gaafatamummaa irraa bilisa yookaan gariin-bilisa taasifaman keessaa dhibamtootni sammuu tokko dha. Akkuma olitti ilaalle dhiveen sammuu hiikoo bal'aa kan qabuu fi hanqina fayyaa qaamaa-qalbii uumamaa fi guyyaa keessa dhufan kan hammatuudha. Dhiveewwan sammuu keessaa gaafatamummaa jalaa ba'uuf akka ittsaatti yeroo hedduu kan dhiyaatu maraatummaa (insanity) dha. Namni dhivee sammuu qabu raawwii yakkaa keessatti gaafatamummaa irraa bilisa yookaan gariin bilisa jechuuf safartuuwwan (tests) itti madaalamu adda addaatu jira. isaanis:

a). **Safartuu MaakNaawtaan (McNaughten test):** Safartuun kun safartuu 'sirrii-dogongora' jedhamees beekama. Safartuun kun namni *Dani'eel MaakNaawtaan* jedhamu bara 1843 Muummicha Ministeera Yunaayitid Kingdam *Roobert Piil* se'uun dogongoree barreessaa isaa *Idmand Diramand* erga ajjeese booda ittisa dhiyeeffate irraa kan fudhatameedha. Akka Safartuu kanaatti gaafatamummaan dandeettii namni gocha isaa hubachuu qabu irratti hundaa'a.³⁹ Kana jechuun namni yakka raawwate sababa hir'ina sammuu qabuuf raawwii fi bu'aa gocha isaa yookaan gochi sun sirrii yookaan dogongora ta'uu isaa yoo hin beekne bu'uura safartuu kanaatiin yakkichaaf gaafatamaa hin ta'u.

b). **Safartuu Miira ofii To'achuu Dhabuu (Irresistible impulse test):** Safartuun kun namni yakka raawwateef gaafatamaa ta'uuf gochaa jedhame raawwachuu irraa of qusachuuf dandeettii yoo qabaateedha. Kunis gochaan raawwatame sirrii yookaan dogongora ta'uu beekuu qofa otoo hin taane raawwachuu irraa of qusachuuf dandeettii qabaachuu akka qabu adda baasuu gaafata. Haala kanaan namoonni gochaan isaanii sirrii akka hin taane hubanno illee qabaatan sababa miira isaanii to'achuu dhabuutiin yakka kan raawwatan yoo ta'e gaafatamummaa hin horatan jechuudha.

c). **Safartuu Durhaam (Durham Test):** Safartuun kun immoo safartuuwaan lameen darban fooyyessuun kan hojiirra ooledha. Namni yakka raawwatee dhivee sammuu akka ittsaatti

³⁸ Grossi, L. M., & Green, D. (2017), An International Perspective on Criminal Responsibility and Mental Illness. *Practice Innovations*. Advance online publication. Available at <http://dx.doi.org/10.1037/pri0000037> visited on 2/12/2019

³⁹ Eric P. Pitsch M.S, (2003), Lawyers, Mental Health Professionals and Legal system, A Look at Professionals Who work with the legal system, Hypnosis as Scientific Tool, and Sexual Abuse, PP.55

dhiyeeffatu raawwiin yakkichaa bu'aa dhibee sammuu yoo ta'e qofa gaafatamummaa irraa hafa jedha.⁴⁰ Safartuu kana irratti fooyya'iinsi adda addaa kan taasifame yoo ta'u dhuma irratti dhibeen sammuu gaafatamummaa irraa nama hambisuuf to'annoo gocha raawwata yakkaa guutummaatti kan murteesse (substantial impaired behavior control) yoo ta'e qofadha yaada jedhe irratti waliigalame. Haa ta'u malee safartuun kunis hanqina qaba yaada jedhuun boodarraa *American Law Institute* safartuu 'Model Penal Code test' jechuun baase.

d). Safartuu Koodii yakkaa Modeelaa (Model Penal Code Test): Akka safartuu kanatti gaafatamummaan haala sammuu yookaan dandeettii gochaa fi seera wal simachiisuuti. Kanaaf namni yakka raawwate gaafatamummaa irraa bilisa kan ta'u sababa dhibee yookaan hanqina sammuutiin dandeettii gochaan isaa balleessa ta'uu yookaan gochaa irraa eegamu guutummaatti hubachuu yoo dhabeedha. Safartuun kun irra caalmaan namoota yakka raawwatanii ittisaaf dhibee sammuu dhiyeessan kan deeggaruudha.⁴¹ Akka waliigalaatti biyyoonti addunyaa hundinuu imaammata haqa yakkaa hordofan irratti hundaa'uun safartuuwwan kanneen keessaa tokko yookaan tokkoo ol walitti makuun ni fayyadamu. Seera yakkaa kwt. 48 fi 49 irraa akkuma hubatamu namni gaafatamummaa yakkaa irraa guutummaatti yookaan gariin bilisa ta'uuf dhibee sammuu gochichi seer-maleessa ta'uu yookaan ta'uu dhiisuu akka hin hubanne godhu qabaachuu yookaan ammo yeroo raawwii yakkichaa gocha isaa yookaan bu'aa gochaa isaa hubachuu hin dandeenye yoo qabaatee dha. Kun immoo safartuuwwan jiran walitti seera keenya keessatti akka hammataman agarsiisa.

Raawwii fi gaafatamummaa yakkaa namoota dhibee sammuu qabanii murteessuuf dhimooni ilaalamani akka waliigalaatti bakka saditti qoodamu. Isaanis, haalli uumamaa (biological), haalli xiin-sammuu (psychological) fi haalotni umamaa fi xiin-sammuu (bio-psychological) dhiibbaa hubanna fi raawwii gocha irratti qabaniidha.

2.3 Eegumsaa fi Qabiinsa Dhibamtootni Sammuu Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Qaban

Sanadootni mirga dhala namaa idil addunyaa jechuun beekaman⁴² mirgootni namoomaa, siyaasaa, diinagdee fi hawaasummaa nama hundumaaf wal qixa akka kabajamu akeeku. Kana

⁴⁰ Stephen P. Garvey (2018), Agency and Insanity, *Buffalo Law Review* [Vol. 66], pp.139-143

⁴¹ Akkuma Mil-jalee lakk.39

⁴² Universal Declaration on Human Rights (1948), International Covenant on Civil and Political Rights (1966) and International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)

jechuun namoota hir'ina qaamaa/sammuu qaban sababa hir'ina qaamaa/sammuu isaaniitiif loogii fi qoollifannaan irratti raawwachuu hin qabu. Inumaayyuu, gartuun kun sababa haala isaanitiif eegumsaa fi hojirra oolmaa mirgoota isaanitif tarkaanfiin dandeessisu fudhatamuu qaba. Haaluma walfakkaatuun bulchiinsa haqa yakkaa keessatti sababa fayyummaa isaanii irraa kan ka'e dhibamtoota sammuu eegumsaa fi qabiinsa adda ta'etu isaan barbaachisa. Gama kanaan konvenshiniin mirgoota namoota hir'ina qaamaa/sammuu qaban mirga haqa argachuu gartuu kanaa ilaachisee eegumsa godhamuu qabu teechisee jira. Konveenshinichi jalqaba irraatti mirga walqixxummaa cimsee kaa'a.⁴³ Kunis namootni hir'ina qaamaa/sammuu qaban namoota kanneen biroo waliin haala walqixa ta'een mirgi haqa argachuu (access to justice) isaanii akka kabajamuufii qabu ibsa. Eegumsi mirga haqa argachuu kunis sadarkaa bulchiinsa haqa yakka hundumattuu (qorannoo haga sirreessaa) sirnaan hojiirraa ooluu qaba. Eegumsi kun qabiinsa haalli namoota hir'ina qaamaa/sammuu qaban barbaadan kan bu'ureeffate ta'uutu irra jiraata. Dhibamtoota sammuu dabalatee namootni hir'ina qaamaa/sammuu qaban sirna haqa yakkaa keessatti kallattiinis ta'ee alkallattiin (himatamaa yookaan ragummaan) mirgi hirmaachuu kabajamuufii qaba. Gama biraatiin keewwatni. 14 konveenshinichaa namootni hir'ina qaamaa/sammuu qaban akka feeteen bilisummaa qaamaa fi nageenya dhabuu akka hin qabne tuma. Kun namoota dhibee sammuu qabanii fi yakka keessatti hirmaataniif baay'ee barbaachisaa dha. Sababni isaa adeemsa bulchiinsa haqaa keessatti qorannoon yakkaa taasifamuu fi tarkaanfiawan qabiinsa isaanii (Mana Sirreessaa yookaan qaama biraatiin) irratti kennaman bilisummaa fi nageenya gartuu kanaa kan miidhan ta'uuf carraan bal'aan waan jiruufi. Mirgi namoota hir'ina qaamaa/sammuu qabanii qaama yookaan nama biraan akka hin sarbamne eegumsa gahaa kaa'unis mootummaa irraa ni eegama.⁴⁴

Itti aansuun eegumsa dhibamtootni sammuu irratti uwvisa seeraa biyya keenyaa haa ilaallu. Itoophiyaan konveenshini mirgoota namoota hir'ina qaamaa/sammuu qabanii mallatteessitee ragaasistee jirti.⁴⁵ Kun immoo biyyattiin mirgoota sanadichaan eegumsa argatan hojiirra oolchuuf dirqama akka qabaattu godha. Heerri mootummaa Itoophiyaas ta'ee kan naannoo Oromiyaa 'mirgootaa fi bilisummaawan bu'uuraa' akkasumas 'mirgoota dimokiraasii' jechuun tumaalee boqonnaa sadu jalatti teechifaman hunda keessatti gale 'namni kamuu' jedhuu

⁴³ Article 13 of United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006

⁴⁴ Akkuma mil.olii lakk.43

⁴⁵ Proclamation No. 676/2010. Convention on The Rights Of Persons With Disability, Ratification Proclamation

fayyadame.⁴⁶ Tumaaleen kunneen haala kanaan bocamuun isaanii eegumsi mirga dhala namaa kun dhibamtoota sammuu dabalatee namoota hir'ina qaamaa/sammuu qaban hundaaf kan taasifame ta'uu agarsiisa. Dabalataan keewwata 25 Heerota kanneenii namni hundumtuu seera duratti qixa ta'uu fi eegumsa wal qixa argachuu akka qabu kaa'a. Heera mootummaa keewwata 37 jalatti namni kamuu dhimma Mana Murtiitti murtaa'uu danda'u qaama aangoo qabutti dhiyeessee mirga haqa argachuu qaba jechuun kan tume dhibamtoota sammuutiifis roogummaa kan qabu ta'a.

Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti tumaalee eegumsaa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu ilaallatan seerota yakkaa (haadhoo fi adeemsaa) keessatti maal akka fakkatan itti aansinee haa ilaallu. Eegumsii fi qabiinsi kun sadarkaalee bulchiinsa haqaa adda addaa keessatti ta'uu mala.

a. Sadarkaa Qorannoo Yakkaatti

Poolisiin karra saaqxuu sirna haqa yakkaati. Akkaataa namootni dhibee sammuu qaban sadarkaa qorannoo yakkaatti itti qabaman irratti muuxannoowaan adda addaatu jira. Bulchiinsa haqa yakkaa mootummaalee Ameerikaa hedduu keessatti poolisoonni leenjii addaa qabiinsa dhibamtoota sammuu irratti fudhatan dhimma isaanii akka ilaalan godhama. Filannoo biraan ammoo qaamolee tajaajila fayyaa kennan waliin qindaa'uun garee ogeessota hawaasummaa (xiin-sammuu, siyakaatiristii kkf) qabuu fi tajaajila socho'aa kenu (*mobile mental health crisis teams*) uumanii sadarkaan shakkamaa akka adda buhu godhama.⁴⁷ Itti aansuun sadarkaa yakka raawwatamee fi haala shakamichaa irratti hundaa'uun tarkaanfiwwan filannoo adda addaatu fudhatama. Kunis poolisii fi ogeessonni hawaasummaa nama dhibee sammuu qabu kana otoo hin to'atin (arrest) gara qaamolee tajaajila yaala kennan adda addaatti geessuu danda'u. Gara biraan immoo to'atanii Mana Murtii sadarkaa jalqabaatti dhiyeessun shakamichi dandeettii qabaachuu fi dhiisuun akka adda buhu godhu. Manni Murtii sadarkaa jalqabaas dhimmi shakamicha Mana Murtii idileen moo Mana Murtii addaatiin (Mental health courts) ilaalamuu qaba kan jedhu murteessanii gara qaama roogummaa qabutti ergu. Kana gidduutti shakamaan tajaajila fayyaa argataa qorannoон dandeettii yakkaan gaafatamaa ta'uu qabaachuu fi dhiisuu akka taasifamuuf ni godhama. Bu'uura tajaajila fayyaa fi qorannoон godhameen shakamichi dandeettii hin qabu

⁴⁶ Heera Mootummaa RDRI bara 1987, labsii lakk.1/1987 fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1997 fooyya'ee bahe, labsii lakk. 94/1997 (kw 13-37) ilaaluun ni danda'ama.

⁴⁷ Courtenay L. Sellers, et al, (Responding to Persons with Mental Illnesses: Police Perspectives on Specialized and Traditional Practices, Behav. Sci. Law 23: 647–657 (2005), pp.650

eijannoo jedhu irra yoo gahame dhimmichi addaan cita. Dandeettii ni qaba jedhamee yoo amaname akkuma haala isaatti Mana Murtii idilee yookaan kan addaatti dhimicha ilaaluun itti fufa.⁴⁸ Akka naannoo Oromiyaatti hojiin qorannoo yakcaa qindoomina poolisii fi Abbaa Alangaatiin gaggeefamaa jira. Namni yakka raawwachuun shakkame dhibee sammuutiif kan saaxilame ta’uu sadarkaa qorannoo yakkaatti kan beekame yoo ta’e Abbaan alangaa qorannichi akka addaan citu yookaan galmeen akka cufamu gochuu danda’a.⁴⁹ Haa ta’u malee Abbaan Alangaa galmee cufuu irraa kan hafe tarkaanfii akkamii akka fudhatu wanti akeekame hin jiru.

Gama biraatiin shakkamaan tokko yeroo jalqabaatiif Mana Murtiitti yammuu dhiyaatu Manni Murtii dhibee sammuu qabaachuu isaa yoo shakke shakkamaan dhibee sammuu qabu gara iddo turmaataa (Mana Sirreessaa) otoo hin taane mana yaalaa akka deemu ajajuuf tumaan dandeessisu hin jiru. Shakkamaa yeroo jalqabaaf Mana Murtii dhiyaate irratti Manni Murtii ajaja yeroo beellamaa kennuu yookaan mirga wabiin gadhiisuu qofa dabarsuu danda’a.⁵⁰

Hirmaanna dhibamtootni sammuu haqa yakcaa keessatti qaban haala ifa ta’een seerota keenya jalatti hin ibsamne. Ta’us akkataan bocama seerota yakcaa keenya yammuu ilaallu dandeettiin (capacity) akka qajeeltootti fudhatama. Haala addaan garuu namoonni dhibee sammuu qaban gaafatamummaa irraa gariin yookaan guutummaan bilisa ta’uu akka danda’an kaa’ee jira.⁵¹ Sirna seeraa Itoophiyaa keessatti namni dhibee sammuu qabu yookaan dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye raawwii yakcaa yoo hubate ragaa ta’uu irraa wanti dhorku hin jiru. Garuu ragaa inni kennu irratti mormiin ka’uu danda’a. Manni Murtiis ragaan kun amansiisaa moo miti kan jedhu ragaa biraa waliin wal bira qabuun madaaluutu irra jiraata.⁵²

b. Sadarkaa Dhagaha Dhimmaatti / Murtii/

Seera deemsa falmii yakcaa kwt 94(2j) jalatti akka ibsametti namni yakka raawwachuun himatame haalli sammuu isaa nagaa qabaachuu ragaa ogummaatiin hanga qulqulla’utti dhaga’aan dhimmaa akka turu Manni Murtii ajajuu danda’a. Kunis gaaffii Abbaa Alangaatiin

⁴⁸ Lenore E.A. et al. Best Practices for the Mentally Ill in the Criminal Justice System, Springer International Publishing, 2016, pp.4-5

⁴⁹ Labsii lakk 214 Mana hojii Abbaa Alangaa Oromiyaa hundeessuu fi aangoo isaa murteessuuf bahe kwt.7(8), Seera deemsa falmii yakcaa Itoophiyaa kwt. 42, Imaammata yakcaa Itoophiyaa bara 2003 bahe, lakk. 3.11(j)

⁵⁰ Seera Deemsa Falmii Yakcaa Itoophiyaa, labsii lakk.185/1961, kwt Art.29 vs 59

⁵¹ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt. 48-50

⁵² Kahsay Debesu, and Andualem Eshetu , Law of Evidence Teaching Material, Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute, 2009, pp.136

yookaan kaka'umsa Mana Murtiitin ta'uu mala. Manni Murtii haala kanaan ajaja kan kennu yoo ta'e hanga bu'aan ajajaa dhufutti himatamaan dhibee sammuu qabaachuu shakkame kun bakka qorannoон dhibee sammuu kun itti taasifamu akka turu ajajuu qaba.⁵³ Bulchiinsa haqa yakcaa keessatti dhimmi biraa eegumsa namoota dhibee sammuu qabaniи ilaallatu waa'ee bilisummaa qaamaa fi nageenya isaaniti. Dhibamtootni sammuu akkuma namoota biroo mirga bilisummaa qaamaa fi nageenyaa qabu. Mirgi bilisummaa qaamaa fi nageenyaa kunis dhibamtootni sammuu haala seerri heyyamuun ala qabamanii to'annoo jala akka hin galle, murtii seeraan irratti darbe malee hidhaa yookaan to'annoo dhumni isaa hin beekamne jala akka hin turre irraa eegumsa akka argatan godha. Gama kanaan namni yakka raawwate sababa dhibee sammuutiin guutummaa yookaan gariin gaafatamummaa yoo dhabe Manni Murtii bu'uura tumaalee seera yakcaa 129-133tiin tarkaanfiwaan eeraman akka fudhatamu ajaja ni dabarsa. Tarkaanfiin fudhatamu dhibamtichi yaala aragatu fi/yookaan iddo Manni Murtii amanetti akka ittifamu gochuu ta'a. Manni Murtii tarkaanfiwan kanneen murteessuuf sadarkaan dhibee dhukubsatichaa ogeessaan dursee murtaa'uu qaba. Dabalataan tarkaanfiin ajajamu sadarkaa dhibee waliin kan walgitu ta'uutu irraa eegama. Manni Murtii ajaja kenne kana haala jijjirama fayyaa dhukubsataa ilaaluun fooyessaa deemuun irraa eegama.

c. Sadarkaa Haaromsaatti

Namni yakka raawwate sababa dhibee sammuuf gaafatamaa ta'uu baatus nageenya hawaasaatii fi eegumsa isaaf Manni Murtii yoo itti amane Mana Sirreessaa akka turu ajajuu danda'a. Dabalataan sirreefamaan otoo Mana Sirreessaa jiru dhibee sammuun miidhamuu danda'a. Sirreefamtoota haala kanaan dhibee sammuutiin miidhaman manni sirreessaa adda baasee qabachuu qaba.⁵⁴ Dabalataan sirreefamtootni dhibee sammuu qaban kunneen akkuma sirreefamaa kamiituu yaala bilisaa argachuuf mirga qabu. Gama kanaan sirreefamtootni dhibee sammuu qaban yaala fedhii fi haala isaaniif rogummaa qabu argachuu qabu jechuudha. Dhibamaan sammuu Mana Sirreessaa keessa jiru yookaan sirreeffamaan adabbii raawwachaa jiru dhibee sammuutiin kan miidhame yoo ta'e raawwiin adabbii adda cite sirreefamich yaala fayyaa akka argatu godhamuu qaba.⁵⁵

⁵³ Akkuma Mil-jalee lakk.50, kwt.96

⁵⁴ Dambii qabiinsa sirreefamtoota mana sirreessa federaalaa, dambii lakk.138/1999, kwt 5(3)d

⁵⁵ Akkuma Mil-jalee lakk.12, kwt.116

2.4. Bulchiinsa Haqaa Yakkaa Keessatti Rakkolee dhibamtoota Sammuu Mudatan

Namoota hanqina qaamaa/sammuu qaban akka waliigalaatti fi dhibamtootni sammuu keessattuu mirga haqa argachuu isaanii keessatti rakkoon isaan mudatu: rakkoo ilaachaa, rakkoo seeraa, rakkoo hubannoo fi odeeffannoo, rakkoo diinagdee jechuun ramaduun ni danda'ama.⁵⁶ Bulchiinsa haqaa keessatti dhibamtootni sammuu taatota bulchiinsa haqaa (poolisoota, Abbaa Alangaa, Abukaatoo, Abbaa Seeraa fi kkf) irraa qoollifanna, tuffii fi loogiin irra gahuu danda'a. Kuni immoo dhibamtootni sammuu qixa sirriin haqa akka hin arganee danqaa ta'a.⁵⁷ ogeessonni kunneen eegumsaa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu irratti leenjii fi hubannoo gahaa qabaachuuti irraa jira. Imaammannii fi seerri dhibamtootni sammuu namoota kanneen biroo waliin qixa akka hin fayyadamne yookaan sababa haala isaaniitiin fedhii isaanii haala madaaluun eegumsa kan hin goone yoo ta'e mirga haqa argachuu gartuu kanaa irratti rakkoo uuma. Haaluma wal fakkaatuun dhibamtootni sammuu hanga danda'ameen waa'ee mirga isaanii fi deemsaa haqaa irratti hubanno qabaachuu isaan barbaachisa. Hubannoo fi odeeffannoo dhabuun mirga isaanii sirnaan miidha. Keessumattuu, namootni dhagahuu dubbachuu hin dandeenye mirga isaanii fi adeemsaa haqaa irratti haala hubachuuf danda'aniin (afilatoon) odeeffannoo argachuu qabu. Akka waliigalaatti akkuma miidhamtoota qaamaa/sammuu dhibamtootni sammus dandeettiin diinagdee isaanii laafaadha. Bulchiinsi haqa yakkaa dheeraa fi humna diinagdee kan barbaadu waan ta'eef dhibamtootni sammuu deeggarsa gorsaa bilisaa fi qabeenyaa barbaachisu hin arganne taanaan mirga haqa argachuu irratti dhiibbaa uuma.⁵⁸

2.5. Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Tarkaanfii Filannoo Dhibamtootta Sammuun Wal-Qabatee Fudhatamu

Akka Addunyaatti tarkaanfiwwan filannoo qindaa'an hojii irra ooluu kan eegalan waggoota soddomman darbe dha. Akka fakkeenyatti Manni Murtii fayyaa sammuu (menta health court) biyyoota guddatan akka Ingiliizii keessatti bara 1989, biyya Ameerikaa bara 1997 biyya kaanaadaa bara 1998 akkasumas biyya Awustraliyaa bara 1999 kan hundaa'ani dha.

⁵⁶ Access to Justice for Persons with Disabilities, United Nations Division for social policy development, department of economic and social affairs, pp. 6-7

⁵⁷ Julinda Beqiraj, et al. Access to justice for persons with disabilities: From international principles to practice, International Bar Association, October 2017, pp. 20

⁵⁸ Akkuma Mil-jalee lakk.57, fuula 25

Tarkaanfiiwan filannoo kunniin akkaata kaayyoo isaaniitiin garaagarummaa ni qabaatu. Bu'aa tarkaanfiin fudhatamu yookaan adeemsa tarkaanfiin irratti fudhatamu irratti hundaa'uun kan ilaalamu ta'a.⁵⁹ Bu'aa isaa irratti hundaa'uun tarkaanfiin fudhatamu fayyaa sammuu namootaa fooyyeessuu fi irra deddeebiin gocha yakkaa akka hin raawwanne goochuu yammuu ta'u adeemsi tarkaanfiin fudhatamu immoo kaayyoo galmaan gahuuf adeemsii keessa darbuu qabu maal ta'uu qabaa kan jedhuu dha. Gama biraatiin kaayyoon fayyaa sammuu namoota gocha yakkaa raawwatan akka fooyya'u taasisuun irra deddeebiin gocha yakkaa akka hin raawwanne gochuun namoonni kunniin jirenya fooyyee qabu akka jiraatan gochuu dha. Akka adeemsiaatti immoo namoota kanniin bulchiinsa haqa yakkaa idilee keessaa yookaan mana hidhaa keessaa baasuun tajaajila fayyaa sammuu hawaasa jiddu galeessa godhate fi deeggarsa barbaachisa taasisuun fayyaa sammuu namoota akka fooyya'u taassisuu dha.⁶⁰

Tarkaanfii filannoo (diversion) jecha jedhuuf waldaan fayyaa sammuu biyya Kaanada hiikkaa kenneen:-

The redirection of person with mental disorder, who have committed an offence, away from the criminal justice system towards mental health and social support services. Diversion for persons with mental disorder can occur at several points in the criminal justice process and is accomplished through a highly co-ordinated and integrated effort between the mental health , social service and criminal justice system. The underlying philosophy of diversion is that the offending behavior of many mentally disordered persons is more appropriately and effectively dealt with through the provision of treatment and support rather than through traditional criminal justice system intervention.⁶¹

Ibsa kana irraa kan hubatamu, tarkaanfiin filannoo namoota dhibeee sammuu qaban gocha yakkaa raawwatan adeemsa bulchiinsa haqa yakkaa idilee keessaa akka bahan taasisuun tajaajila fayyaa sammuu akkasumas deeggarsa biroo akka argatan taasiisuu dha. Tarkaanfiin filannoo bulchiinsa haqa yakkaa keessatti sadarkaa adda addaa irraa eegalee kan fudhatamu ta'ee qindoomina qaamolee fayyaa, hawwasumaa fi sirna haqaa kan gaafatuu dha.

⁵⁹ Diversion, a better way for criminal justice and mental health, toora intarneetii https://www.researchgate.net/publication/308382359_Diversion_a_better_way_for_criminal_justice_and_mental_health gaafa guyyaa 19/03/2012 ilaalam

⁶⁰ Akkuma Mil-jalee lakk.59

⁶¹ Criminal justice diversion for person with mental disorder,a review of best practice toora intarneetii <https://cmha.bc.ca/wp-content/uploads/2016/07/DiversionBestPractices.pdf> gaafa guyyaa 19/03/2012 ilaalam

Barbaachisummaan tarkaanfiin filannoo kun rakkoleen namoota dhibee sammuu qabanii karaa yaala fayyaa fi deeggarsa birootiin furmaata kan argatu malee adeemsa baratamaa sirna haqaa yakkaa keessa jiruun ta'uu hin qabu falaasama jedhu irraa kan maddu dha.

Tarkaanfiin filannoo sadarkaa adda addaa keessatti fudhatamuu danda'a. Akka fakkeenyatti nama yakkaan shakkamee too'anno jala jiru qorataan yakkaa fayyaa isaa qoraachiisee dhukkubsataa ta'uu yeroo adda baasetti dhimmicha addaan kutuun akka yaala argatu taasisuu ni danda'a. Dabalataanis Abbaa Alanga galmee qorannoo bira gahe yammuu rakkoo fayyaa sammuu jiraachuu hubate himata addaan kutuu akkasumas yeroo Mana Murtii dhiyaatees Manni Murtii himatamaan yookaan shakkaman akka hidha bahee yaala argatu gochuun ni danda'ama. Erga adabbii raawwachuu eegalee boodas rakkoon jiraachuu yoo beekame akka Mana Sirreessaa bahee deeggarsa argatan ni taasifama.⁶²

Tarkaanfiin filannoo fudhatamu milkaa'inna akka qabaatuuf :-

a) Qindoominni jiraachuu(*inter-agency/ Governmental collaboration*)

Qindoomina kana keessatti dhaabbileen hawaasummaa, dhabbilee bulchiinsa manneenii, dhaabbilee fayyaa, manneen sirreessaa, qaamoolee seera raawwachiiftu, filatamtoota ummataa, dhibamtoota sammuu yookaan maatii dhibamtootaa hammachuun milkaa'ina sagantichaaf gahee guddaa qabaataa.⁶³

b) Tajaajila qindaa'a fi qajeelaa (*service integration, streamlined service and boundary spanner*)

Tarkaanfiin fudhatamu bu'a qabeessa akka ta'uuf namootni qindoomina qaamoolee kanniin irratti ciminaan hojjatan jiraachuu baay'ee barbaachisa dha. Walitti dhufeenya qaamoolee haqaa, dhaabbilee fayyaa fi dhaabbilee hawaasummaa akka cimuuf odeeffannoo barbaachisaa wal jijjiruun tajaajilli qinda'aan akka kennamu taasisuu dha.⁶⁴

c) Hirmaanna cimaa wal-tajji idilee namoota murteessoo (*active involvement and regular meeting among key personnel*)

⁶² Mil-jalee olii lakk. 61

⁶³ Mil-jalee olii lakk. 61

⁶⁴ Mil-jalee olii lakk.61

Tarkaanfiin filannoo fudhatamu bu'a qabeessaaf itti fuufinsa kan qaabatu hirmaannaa qaamoota haawasummaa, dhaabbilee fayyaa fi akkasumas qaamolee haqaatiin waan ta'eef dhimma tajaajila qinda'e kennuu irratti qaamoleen kun bifa idilee ta'een marii walii gaggeessuun barbaachisaa dha⁶⁵.

d) Hooggansaa fi itti gaafatamumma(*leadership and accountability*)

Hooggansa cimaa sagantaa kana qindeessu akkasumas kallatti imaammataa kennuu danda'u qabaachuun barbaachisa dha. Hooggansi leecaaloo milkaa'ina sagantichaaf barbaachisuu adda baasuun qaamolee deeggarsa kennuu danda'an waliin atoomina uumee hojjatu jiraachuu qaba.⁶⁶

e) Adeemsa qajeelaa dhimmoota addaan foo'uuf gargaaran qabaachuu fi dhimmoota dursanii adda baasuu (*early identification and formal case finding procedure*)

Namoota gocha yakkaa raawwatani dhibee sammuu qaban yeroon adda baasuun tajaajila kennamu bu'a qabeessa taasisuu keessatti murteessaa dha. Namootni filataman sagantichaaf hangam rogummaa qabuu kan jedhan murteessuuf namoota kanniin dursanii adda baasuun barbaachisa. Adeemsi namootni kun ittiin addaan bahan jiraachuu qaba.⁶⁷

f) Leenjii sadarkaa eeggate,hubannoo cimsuu,(*standardized training, cross-training and increased awareness*)

Waa'ee dhibee sammuu irratti poolisootaa, hojjattoota Mana Murtii, Abbootii seeraa, Abukaatoof hubannoo waliigalaa uumuun barbaachisaa dha. Tarkaanfii filannoo dhagaha duraa irratti oggeessoota seeraa hubannoo akka qabaatan gochuun bu'a qabeessummaa sagantichaa irratti gahee ol'aana taphata.⁶⁸

g) Lecaloo hawaasa keessaa guddisuu (*enhanced community resource*)

Sadarkaa hawaasatti dhiyeessi mana akkasumas qabiinsi dhimmaa (case management) cimaan jiraachuu qaba. Dabalataanis dandeettiin raawwachiisummaa sadarkaa tarkaanfiwwan irratti fudhataman irratti jiru baay'ee murteessaa dha.

Tarkaanfiin filannoo sadarkaa jaha keessatti fudhatamu kunniins akka armaan gadiitti tarreefamanii jiru:-⁶⁹

- a. Sadarkaa hawaasaatti tarkaanfii fudhatamu (community based diversion)

⁶⁵ Mil-jalee olii lakk.61

⁶⁶ Mil-jalee olii lakk.61

⁶⁷ Mil-jalee olii lakk.61

⁶⁸ Mil-jalee olii lakk.61

⁶⁹ Mil-jalee olii lakk.61

- b. Tarkaanfii filannoo gama poolisiin fudhatamu (police based diversion)
- c. Tarkaanfii filannoo dhagaha duraa keessatti fudhatamu (pre-trial diversion)
- d. Tarkaanfii sadarkaa Mana Murtiitti fudhatamu(court based diversion)
- e. Garee haroomsa hawaasaa keessa jiruun(community correction diversion)
- f. Manneen sirreessaa keessatti (custodial correction diversion)

a) Sadarkaa hawaasatti (community based diversion)

Tarkaanfiin bu'a qabeessa kan fudhatamuu qabu dursanii namootni kunnin gocha yakkaa keessatti osoo hin hirmaatiin ta'uu qaba. Deeggarsa barbaachisaa gama fayyaatiin akkasumas saaxilamummaa qorichoota sammuu hadoochanii hirisuun baay'ee murteessaa dha. Gochoonni sadarkaa kanatti raawwataman fayyaan sammuu namoota akka fooyya'u taasisuun namootni kunnin yakkaa keessatti akka hirmaanne taasisuu dha. sadarkaa kanatti rakkoo dursanii adda baasuun tajaajila fayyaa akka ragatan taasiuu, rakkolee iddo jirenyaa wal-qabatu furuu, arada sammu hadoochan keessa akka bahu deeggaru, maatiin sagantaa kana keessatti akka hirmaatu gochuu akkasumas haala barumsaa fi hojjachuu danda'u irratti deeggarsa taasisuu barbaachisaa dha.⁷⁰

b) Tarkaanfii sadarkaa poolisiitti fudhatamu (police-based diversion)

Tarkaanfiin sadarkaa kanaatti fudhatamu xiyyefannoo raawwattamu qaba. Poolisoonni gama kanaan amaloota namoonni dhibee sammuu qaban hubachuu danda'uun irra jiraata. Namoota dhibee sammuu qabaachuu hubatan yeroon gara dhaabbilee fayyaa geessuun akka qorataman taasisuun barbaachisaa dha. Adeemsi qorannoo fedhii dhukkubsataa irratti hundaa'ee gaggeefamuun kan filatamu ta'us akka barbaachisummaa isaatti dirqamaanis raawwatumuu danda'a⁷¹. tarkaanfii sadarkaa poolisitti fudhatamuun wal-qabatee moodeeloonni adda addaa ni jiru. Kunnins:- i) **Garee ittisa balaa(crisis intervention model)**

Miseensoota poolisiif leenjii muraasaa waa'ee dhibee sammuu kennuun haala dhibamtoota sammuu too'achuu akka danda'an taassisuu dha.⁷² Bu'uura moodeelii kanaatiin miseensoonni poolisii leenji waa'ee dhibee sammuu fudhatani haalli dhibamtoota akka hin hammanne

⁷⁰ Mil-jalee olii lakk.61

⁷¹ Mil-jalee olii lakk.61

⁷² Mil-jalee olii lakk.61

taasisuun akka tasgaba'an godhuuf gargaara. Modeeliin ittisa balaa kun biyya kaanaadaa waajjira poolisii kaalgaarii, kaamroos, Vaankoovar fi kaataam jedhamaniin faayidaa irra oolee jira.⁷³

ii) Garee yaala dhibee sammuu(the psychiatry emergency response model)

Miseensoota poolisii ogeessoota fayyaa sammuu waliin akka qinda'anii hojjatan taasisuu dha.⁷⁴ gareen kun lamaanu waliin ta'anii dhimmoota dhibamtootaa sammuu irratti fala kaa'aa deemu. Dhimma dhibee sammuu irratti miseensooni poolisii fi ogeessooni fayyaa akka leenjii argatan ni taasifamu. Modeeliin kun biyya kaanadaa waajjira poolisii Hamiltaniin kan hojii irra oolee jiru dha.

iii) Garee socho'a ittisa balaa (the crisis mobile team model)

Sagantaa kun ogeessoota fayyaa amalaan namoota irratti beekumsa qaban kan hammatuu dha. Ogeessooni kunnin waa'ee dhibamtootaa irratti miseensoota poolisiif deeggarsa gochuun murtii barbaachisaa battalumatti akka kennuu danda'an taasisu.⁷⁵ Yeroo dhimmoonni dhibamtoota qunnamuun gara tajaajila deddebi'ani yaalamutti akka gefaman taasisuu danda'u. tajaajilli kunis waajjira poolisii Landan, Weestministr fi Haalifaaksii keessatti hojii irra oolee jira.

c). Tarkaanfii sadarkaa dhagaha duraa (pre-trial diversion)

Tarkaanfin kun shakkamtootni erga too'atamanii booda himanni osoo hin bu'uriin adeemsa qorannoo yookiin sadarkaa falmii mirga waabii irratti kan fudhatamu dha. Adeemsaa kan keessatti Abbaa Alangaa fayyaan sammuu shakkamaa akka qoratamu taasisuun yaalaa akka argatuu yookaan tarkaanfin filannoo kan biro yeroo murtaa'eef akka fudhatamu taasisuu danda'a. Hojii kana qindoomina dhaabbilee fayyaa sammuu, Abbaa Alangaa, dhaabbile hawaasummaa, Manneen sirreessaa, Mana Murtii ta'u qaba. Qindoomina kana keessatti hooggansii caasaalee kanniin ciminaan hirmaachuuf sagantichi itti fuufiinsaan akka raawwatu gochuun murteesaa dha. Rakkoo dhibee sammuu jiraachuu fi dhiisuun haala danda'ameen

⁷³ Miljalee olii lakk.61

⁷⁴ Mil-jalee olii lakk.61

⁷⁵ Mil-jalee olii lakk.61

odeefannoo gama poolisiin argamuu irraayis ta'ee qorannoo fayyaa sammuu yeroo mana hidhaatti geefamaniin adda baasuuf yaaluun barbaachisaa dha.⁷⁶

d). Tarkaanfii sadarkaa Mana Murtiin fudhatamu (*court base diversion*)

Taarkanfiin kun karaa lamaan raawwatamuu danda'a. Tokko gama Mana Murtii idileen yammuu ta'u inni biraa immoo Mana Murtii addaa waa'ee fayyaa sammuu wal-qabatee jiru hundeessuun ta'a. Manni Murtii idilee dhaddachoota jiran keessa dhaddacha waa'ee dhibamtoota sammuu akka ilaalan gochuun hojjatama. Caasefama kana keessatti Manni Murtii waa'ee fayya shakkamtoota gara dhaabbile fayyaatti akka ergaman taasisuun hojjata. Mana murtii addaa kana keessatti abbootii seeraa, ogeessa yaalaa sammuu (psychiatrist), hojjattoota hawaasummaa, ogeessoota biro dhimma fayyaa sammuu irratti hojjatan waliin ta'uun yaala dhibamaa sammuu barbaachisuu maal ta'uu akka qabu haala itti raawwatu irratti waliin hojjatu.⁷⁷ Tarkaanfii fudhatamuun wal-qabatee gareen qaamoolee adda addaa irraa hirmaachuu qaba. Rakkoo dhibee sammuu haala danda'ameen yeroo gabaaba keessatti adda baasuun yeroo dhibamaan rakkoo isa mudate keessa bahu xinneessuun gara hawaasatti akka makamu taasisaa waan ta'ee hojii xiyyefannoo hojjatamuu qabu.⁷⁸ Kanaaf yeroo hojiin shakkamaan dhibama ta'uu fi dhiisuun hojjatamu haala danda'ameen yeroo gababa keessatti akka adda bahu taasisuu yoo xiqqaate yeroo shakkamaan adabamuu danda'uu ol ta'uu akka hin qabne taasisuun barbaachisa dha.⁷⁹ Dabalataanis waa'ee tarkaanfii fudhatamuu shakkamaan yookaan bakka bu'aan isaa akka hubatu taasisuu akkasumas yeroo tarkaanfin filannoo fudhatame keessa deebiin itti ilaalamu fi tarkaanfiiwan filannoo fudhataman kabajuu dhabuun waantoota hordofsiisu teecheisuun barbaachisaa dha.⁸⁰

e). Garee haroomsa hawaasaa (*community correction diversion*)

garee kun sirreefamtoota korooraan gad-lakkifaman akkasumas adabbiin isaanii daangeeffame hawaasa keessatti hordofuu yammuu ta'u biyyoota akka kaanadaa keessatti hojii dhibamtoota sammuu haawaasa keessatti makamaniis wal-faana akka raawwatu taasifamee jira. Gareen kunis

⁷⁶ Mil-jalee olii lakk.61

⁷⁷ Mil-jalee olii lakk.61

⁷⁸ Mil-jalee olii lakk.61

⁷⁹ Mil-jalee olii lakk.61

⁸⁰ Mil-jalee olii lakk.61

dhibamtoota sammuu akkasumas namoota araada qorichoota sammuu hadoochaniin qabaman hordofuun deeggarsaa barbaachisaa akka argatan taasisa.⁸¹

f) Manneen sirreessaa keessatti (*custodial correction diversion*)

Mannen sirreessan hojiin raawwatamu hedduun isaa namootni yammu gara Mana Sirreessaa ergaman fayyaa sammuu isaanii ogeessaan qorachisuuf saaxilamummaa isaani hirisuu dha. hojiin kun caalmaan hojii fayyaa dhibamtoota fooyyeessuun hirmaannaak yakka keessatti qabaachuu danda'an hirisuu dha.⁸²

Tarkaanfiwwan Filannoo (diversion) Bulchiinsa Haqa Yakkaa biyya keenyaa

Imaammata haqa yakkaa keessatti Abbaa Alangaa yeroo shakkamaan gaafatamummaa guutuu kan hin qabne ta'uun isaa ogeessa yaalaatiin mirkana'e himata banuu dhisuu akka qabu teehisee jira.⁸³ Abbaan alangaa sababa dhibee sammutiin yammuu himata banuu dhisu itti aansee maal gochuu akka qabu ifatti waanti teehise in jiru. Tarkaanfiwwan filannoo Abbaan Alangaa fudhatuun wal-qabatee qajeeltoo raawwi isaa keessattii dhibamtoota sammuu osoo hin hammachiisin bira darbee jira⁸⁴.

Tarkaanfiwwan filannoo shakkamtoota fi yakkamtoota dhibee sammuu qabaniin wal-qabatee seera yakkaa keenya keessatti ibsame tarkaanfii sadarkaa Mana Murtiin fudhatamudha. kunis yero fayyaan sammuu shakkamtoota dhiyaatani shakkisiisa ta'ee ogeessa addaa ragaa gaafachuu akka qabu dha. Manni Murtii shakkamtoota gara dhaabbile fayyaa akka qoratamaniif yammuu ergu wa'ee dhibe, amala, seenaa jirenya isaa akkasumas tarkaanfii fudhatamuu qabu irratti ragaan akka dhiyaatuuf ajaja kennuu qaba. Ragaa oggeesson dhiyaateen gar-tokkeen itti gaaftamumma kan qaban yookin gutumaan guututti itti gaaftamummaa kan hin qabne ta'uun isaani yammu mirkana'u manni murticha akkaataa haala isaatti hawaasaa yookiin namoota waliin jiraatuuf balaafamaa yeroo ta'an addatti bahani akka tursiifamu qaban akkasumas yaalaa fi deeggarsa addaa isaan barbaachisu dhaabbata keessatti tursiifaman keessatti yookaan dhaabbilee fayyaa kan biro tajaajila kennuu danda'an biratti akka yaalaman taasisuu akka

⁸¹ Mil-jalee olii lakk.60

⁸² Mil-jalee olii lakk.60

⁸³ Imaammata haqaa yakkaa Mootummaa RFDI bara 2003 bahe fuula 14

⁸⁴ Akkuma Mil-jalee olii lakk.83, fuula 39

danda'u teechisee jira.⁸⁵ Tarkaanfiin kun yeroo wagga lama lamaan irra deebiin Manni Murtii ilaala akka barbaachisummaa isaatti fooyyeessu akka qabu ni tuma.⁸⁶ Dabalataanis Manni Murtii ajaja yaalumsaa fi hordoffii dhukkubsataa irratti ogeessi yaala yookaan qaamni biroo haala fayyaa shakkamaa irratti gabaasa akka dhiyeessu taasisuuf ni danda'a. Yeroo shakkamaan fayyaan isaa fooyya'eef mana yaala cisuun hin barbaachifne deddebi'aa akka yaalamu ajajuu akka qabu dha.⁸⁷ kanamalees yeroo ajajni dursee kennname bu'aa yaadame argamsiisu dhabe ajaja biro barbaachisaa ta'e yeroo kamittuu kennuu danda'a.⁸⁸

Seera yakkaa keenya keessatti Tarkaanfiin filannoo fudhatamu murtii gama Mana Murtiitiin akka ta'e kan agarsiisu ta'us qaamooleen sagantaa kana keessatti gahee qaban heddu ta'uu akka danda'an hubachuun ni danda'ama. Seera yakkaa keenya keessatti Manni Murtii murtii kamiyyuu kennuu dura waa'ee fayyaa akkasumas deeggarsa shakkamaaf taasifamuu qabu ogeessaan akka ibsamuu gaafatu qaba. Kana jechuun milkaa'ina sagantaa keessatti dhaabbileen fayyaa keessattu dhaabbileen fayyaa sammuu irratti hojjatan hirmannaan isaani salphaa hin ta'u. Gama biraatiinis Manni Murtii ogeessa fayyaa yookiin qaama biraa dhimma tarkaanfii ajajamee irratti hordofaa gabaasa dhiyeessu ajajuu akka danda'u seeraan teechifamee jira.⁸⁹

Tarkaanfiin filannoo Mana Sirreessaa keessatti fudhatamuun wal-qabatee seera yakkaatiin ifaan waanti teechifame hin jiru. Seeraa yakkaa keessatti sirreefaman erga murtii raawwachuu eegalee booda dhibee sammuu qabaachuu ogeessaan yoo mirkana'e akka yaala argachuu qabu ni ibsa. Kana malees yeroo dhibeen sammuu kan hin fayyine ta'e immoo adabbiin itti kennname irratti hin raawwattu.⁹⁰ Seericha keessatti eenyuun raawwatama waanti jedhu ifaan teechifamuu baatus, qajeelfamoota dhiifamaa boordii dhiifamaan bahan keessatti dhukkubsattootni sammuu adabbiir irratti kennname raawwachiisuuf rakkisaa ta'an haala addatiin dhiifamaan mana hidhaati akka bahan teechisee jira.⁹¹ Tarkaanfii kuni sirreefamtootni Mana Sirreessaa keessaa akka bahan taasisuun alatti fayyaa dhibamtootaas ta'ee nageenya hawaasaa wal-qabatee dhimmoota jiran irratti waantii jedhe hin jiru. Kaayyoon guddaan tarkaanfii filannoo immoo dhibamtootni sammuu adeemsa idilee bulchiinsa haqaa keessa akka bahan taasifamanii yaala barbaachisaa

⁸⁵ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt. 130-131 wal-faana dubbisuun

⁸⁶ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt 132

⁸⁷ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt.132(2)

⁸⁸ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt .131(1)

⁸⁹ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt.131

⁹⁰ Akkuma Mil-jalee lakk. 12 kwt.116(3)

⁹¹ Qajeelfamaa dhiifamaa lakk.6/2010 kwt.15

akka argatan gochuun hawaasa keessatti nagayaan akka jiraatan deeggaruu dha. namoota dhukkubsatani adabbi irratti raawwachisuuf rakkisaa ta'e hawaasatti gad-lakkisuun dhibamtootni irra deebiin gocha yakkaa akka raawwatan kan taasisuuf akkasumas hawaasa irratti miidhaa kan dhaqabsiisuu dha.

Boqonnaa Sadi

Xinxala Daataa Haala Eegumsa Mirgaa fi Qabiinsa Dhibamtoota Sammuu fi Namoota Dhagahuu/Dubbachuu hin Dandeenyee

Seensa

Namoonni dhibee sammuu qaban akkasumas kanneen dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye yakka yammuu raawwatan yookaan raawwachuun yammuu shakkaman adeemsa keniinsa haqaa keessatti akkaataan eegumsa mirga isaanii fi qabiinsa isaanii maal fakkaataa kan jedhu adda baasuuf afgaaffiin ogeessota qaamolee haqaa irraa funaanamee jira. Oggeeeyyiin kunneen qorattootaa poolisii, Abbootii Alangaa, Abbootii Seeraa akkasumas Abukaattota ittisaa fi ogeessota Mana Sirreessaa kan hammatee dha. Kanaanis adeemsa keniinsa haqa yakkaa jechuunis qorannoo yakkaa, himanna, falmii, kenninsa murtii fi adeemsa sirreessaa keessatti tarkaanfileen fudhataman mirgoota haqa arganna dhibamtoota sammuu hangam akka eegsisa jiru akkasumas hanqinaalee jiran adda baasuuf daataan afgaaffii, galmeewwan Mana Murtii fi daawwannan funaaname akka itti aanuttu xinxalaamee jira.

3.1 Adeemsa Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Haala Eegumsaa fi qabiinsa dhibamtoota sammuu

i. Gaggeessa Qorannoo Yakkaa Keessatti

Yakka namootni dhibee sammuu qaban raawwatan qorachuu keessatti sadarkaa qorannoo yakkaatti eegumsa mirgaa fi qabiinsa shakkamtoota dhibee sammuu qabaniif godhamu maal akka fakkaatu adda baasuuf qorattootaa poolisii fi Abbootii Alangaatiif afgaaffiin taasifameefii

jira. Kanumaan namoonni dhibee sammuu qaban yookan amala dhibee sammuu agarsiisan yakka raawwachuun kan shakkaman yoo ta'e adeemsi qorannoo isaan hordofan maal akka fakkatu akka ibsaniif gaaffiin waliigalaa dhiyaateefii ture. Gaafii kanaaf qorattootni poolisii hedduun adeemsa qorannoo idileen ala adeemsi addaa isaan hordofan akka hin jirre ibsaniru.⁹² Sadarkaa qorannoo yakkaatti namni yakka raawwachuun shakkame dhibee sammuu qabaachuu mala jedhanii kan shakkan yoo ta'e nama kana to'annoo poolisii jala oolchuu (arrest) fi dhiisuu irratti tarkaanfii akkamii akka fudhatan adda baasuuf afgaaffiin qorattoota Poolisii fi Abbaa Alangaatiif dhiyaatee ture. Deebii afgaaffii isaanii irraa hubachuun kan danda'ame hojimaata amma jiruun namootni amala dhibee sammuu qabaachuu agarsiisan yakka kan raawwatan yookan raawwachuun kan shakkaman yoo ta'e gosa yakka raawwatamee irratti hunda'uun adeemsa adda addaa kan hordofan ta'uu ibsu. Kunis yakka cimaa fi yakka salphaa jechuun kan ilaalamu ta'a. Akka ogeessota kanaatti yakkota sasalphoo kanneen jedhaman haalli raawwii isaanii amala fi haala sammuu namoota kanaa haala mul'isuun miidhaa salphaa qabeenya yookaan qaama namaa irraan gahuu dha jedhu. Yakkoonniakkanaa namoota amala dhibee sammuu qabaachuu agarsiisiin yommu raawwatame yeroo baay'ee gara qorannoo yakkaatti akka hin seenne ibsu. Namni yakkicha raawwate amala dhibee sammuu qabaachuu kan agarsiise yookaan hawaasa biratti haala kanaan kan beekamu yoo ta'e sodaachisuu yookaan akeekkachiisuun kan bira darban ta'uu ibsaniiru.⁹³ Namootni yakkichaan miidhaan irra gahe tarkaanfii kana bakka mormanitti ammoo namni miidhame jedhe sun haala fayyummaa sammuu shakkamaa sanaa akka qorachiisu gaafachuun adeemsi qorannoo akka itti hin fufne kan godhamu ta'uuniis ibsamee jira. Kun ammoo adeemsi fayyummaa sammuu shakkamaa qorachiisuuf deemamu dadhabsiisaa fi xaarii guddaa kan gaafatu ta'uu irraa kan ke'e ta'uu isaas dabalanii kaasanii jiru.⁹⁴

⁹² Af-gaafii Kom. Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABBAA ALANGAAdeemsa Qorannoo Yakkaa waliin gaafa 11/07/2012, saj/o Waasihiun mulgeetaa, Saj/Ol Amaddiin Diini qorattoota Waajjira poolisii Aanaa Magaalaa Shaashamannee 16/6/2012, waajjira poolisii Aanaa xiyyo 27/06/2012

⁹³ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABBAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12, Saj/Ola. Markabuu Agonaafir qorataa Polisiisii Aanaa Ciroo, 10/07/2012, Obbo Muktaar Mohammad Abbaa Alangaa Mana Hojji Abbaa Alangaa Go/Harargee Bahaa 12/07/2012, I/A/Insp. Rashiid Abbaa Maccaa Qorataa yakkaa Qajeelcha poolisii Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12 ,obboo Daawiit Firrisaa Abbaa Alangaa MHAA magaala Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12,obboo Kabbadaa Fidaa Abbaa Alangaa MHAA magaala Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12 , Komaandar Isheetuu Kabbadaa Nagaasaa Divizhinii qorannoo Taaktikaa Qajeelcha Poolisii Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin Gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame.

⁹⁴ Af-gaafii Komanderaa ABBAA ALANGAA/H/Qo/Y/M/H/Kennisiisaa Qajeelcha Poolisii Godina Arsii Lixaa 28/06/2012 , Saj/Ola. Markabuu Agonaafir qorataa Polisiisii Aanaa Ciroo, 10/07/2012

Gara biraatiin ammoo namni amala dhibee sammuu agarsiisu yakka cimaa kan raawwate yoo ta'e poolisiin too'atee kan qoratu ta'uu hubachiisanii jiru. Akka ogeessota kanaatti yakkoota cimaa kan jedhaman yakkoota qaamaa fi kabaja namaa irratti raawwataman kan akka miidhaa qaamaa cimaa, ajjeechaa fi dirqisanii gudeeduu waliin kan wal qabatani dha. Haala kanaan namni yakkicha raawwachuu shakkame amala dhibee sammuu qabaachuu agarsiisus akkuma nama kamiyyuu kan too'atamee qoratamu akka ta'e ogeessonni hojii qorannoo yakkaa keessatti hirmaatan ibsanii jiru.⁹⁵ Adeemsa qoarannoo keessatti namoonni yakka raawwachuu shakkaman dhibee sammuu qabaachuu yoo kaasanis tarakaanfiin addatti fudhatamu akka hin jirre ibsamee jira. Haa ta'u malee namni shakkame kan jecha waakkii fi amantaa kennuu yookaan of ibsuu hin dandeenye yoo ta'e poolisiin gara Mana Murtiitti dhiyeessee qajeelfama kan itti gaafatu ta'uu hubachiisan.⁹⁶ Galameen erga qoratamee booda Abbaa Alangaa Manni Murtii ajaja itti yaa kennuu bifa jedhuun himata hundeessuun ni jira.⁹⁷

Manni Murtii fayyummaan sammuu shakkamaa akka qoratamu yammuu ajaju shakkamaan hanga beellamni hospitaalaa gahutti Mana Sirreessaa akka turu godhama.⁹⁸ Darbee darbee shakkamaa dhibeee sammuu qabu to'annoona ala akka turu gochuun akka jiru kan ibsanis jiru.⁹⁹ Haa ta'u malee maatiin shakkamtoota kanneenii namoonni kunneen to'anno jalaa akka hin bane yammuu itti barbaadan jira. kanaafis wabiif illee fedhii hin qaban jedhu ogeessonni.¹⁰⁰

⁹⁵ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12, I/A/Insp. Rashiid Abbaa Maccaa Qorataa yakkaa Qajeelcha poolisii Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12 ,obboo Daawiit Firrisaa Abbaa Alangaa MHAA magaala Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12,obboo Kabbadaa Fidaa Abbaa Alangaa MHAA magaala Jimmaa waliin gaafa guyyaa 26/06/12 , Komaandar Isheetuu Kabbadaa Nagaasaa Divizhini qorannoo Taaktikaa Qajeelcha Poolisii Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin Gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame.

⁹⁶ Af-gaafii Kom. Taaddasaa Darajje Qajeelcha Poolisii Go/ GAONF tti hoogganaa kutaa qorannoo yakkaa, Kom. Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABAA ALANGAAdeemsa Qorannoo Yakkaa waliin gaafa 11/07/2012, Obbo Tolasaa Damee abbaa Alangaa waajjira Abbaa Alangaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12

⁹⁷ Af-gaafii Obboo Zinnaabizu Mireessaa B/B Ab/Ad/Qor/yakkaa adda addaa fi Abbaa Alangaa MHAA Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, obboo Seeyfuu Manzaa Itti Gaafatamaa MHAA Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12, obboo Gazzahany Shuumii I/G/ MHAA Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

⁹⁸ Af-gaafii Obboo Angaasaa Tarreessaa B/B gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 taasifame, obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

⁹⁹ Af-gaafii MuhammadXayyib Nuuree Aadam A/seeraa Mana Murtii Aanaa Wolisoo waliin gaafa guyyaa 04/07/12,obboo Lammii Lammeessaa Gaggeessa Garee yakkaa Mana Murtii Aanaa Wolisoo waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

¹⁰⁰ Af-gaafii obboo Lammii Lammeessaa Gaggeessa Garee yakkaa Mana Murtii Aanaa Wolisoo waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

Namoota dhibee sammuu qabanii fi yakka raawwatan to'annoo jala tursiisuu dhiisuun rakkoo akka uumu ogeessonni ni hubachiisu. Kunis namoonni kun carraan yakka bira a hojjechuu yookaan isaan irratti yakki raawwamatamuu bal'aa akka ta'e ibsameera. Fakkeenyaaaf, hirmaataan qorannoo tokko muuxannoo isaa, “*namoota dhibee sammuu osoo qaban yakka raawwatan callisanii gadhiisunis balaa qaba. Fakkeenyaaaf, Godina Harargee lixaatti namni dhibee sammuu qaba jedhamee shakkame tokko nama bira aajeessee waan to'annoo poolisii jala hin galleef isas ni aajeesani*¹⁰¹” jechuun ibsee jira. Gama biraan namoota dhibee sammuu qaban fayyadamanii qaamoleen yakka raawwachuuuf yaalanis akka jiran poolisoonni hubannoo qaban ibsanii jiru. Yeroo waldhabdeen amantaa uumame tokko namni amala dhibamaa sammuu qabu tokko sochii mana amantaa gubuu godhame keessatti akka dhimmaa itti bahuuf qophaa'an meeshaalee ibidda qabsiisuuf oolan harka isaatti akka qabame ibsameera.¹⁰² Yammuu qorannoон sammuu shakkamaa gaggeefamu gama biraatiin qorannoон haala raawwii yakkichaa gaggeessuu fi ragaa funaunuun kan itti fufu ta'uу ogeessonni ibsanii jiru.¹⁰³

Namoonni yakka raawwatanii dhibee sammuu qabaachuu yoo shakkitan tarkaanfii akkamii fudhattu jechuun qorattoota poolisiif afgaaffiin dhiyaateef ibsa kennaniiru. Namoonni yakka raawwataniiif gaafatamummaa irraa baqachuuf jecha sobanii dhibee sammuu qabaachuu akka sababaatti dhiyeessuun baayyinaan isaan qunnamuu qorattootni poolisii kaasaniiru.¹⁰⁴ Kanaaf, yeroo waan akkanaa isaan qunnamu qorattootni poolisii waa'ee fayyummaa sammuu shakkamaa hawaasa naannoo gaafachuun qorannoо kan adeemsisan akka ta'e hubachiisan.¹⁰⁵ Adeemsa qorannoо yakkaa namootni dhibee sammuu qaban keessatti hirmaatan keessatti akkataa qabiinsa shakkamtoota kanaa ilaachisee qorattootni poolisii hubannoo gahaa qabaachuu irratti ogeessonni yaada kennaniiru. Kanumaan, yakka namootni dhibee sammuu qaban keessatti hirmaatan qorachuu keessatti rakkoon jiru tokko rakkoo hubannoo akka ta'e ibsamees jira. Kunis poolisoonni akkataa namoota kanneen itti qabanii fi dhimma isaanii qoratan irratti hubannoo

¹⁰¹ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABBAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12

¹⁰² Komanderaa, ABBAA ALANGAA/H/Qo/Y/M/H/Kennisiisaa Qajeelcha Poolisii Godina Arsii Lixaa 28/06/2012

¹⁰³ Af-gaafii Kom. Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABBAA ALANGAAdeemsa Qorannoо Yakkaa waliin gaafa 11/07/2012

¹⁰⁴ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABBAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12

¹⁰⁵ Af-gaafii Saj/OI. Kifluu Dafaa Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii qorataa poolisii waliin gaafa 11/07/2012

gahaa hin qaban yaadni jedhu dhiyaateera.¹⁰⁶ Haala qorannaak yakka namootni dhibee sammuu qaban keessatti hirmaatan ilaalchisee rakkoon guddaan ka'u tokko qorattootni poolisii yammuu yakka raawwatame qoratan eenyutu yoom maal raawwate kan jedhu malee haala sammuu yookaan amala nama shakkamee sana akka ibsutti qorannoo gaggeessuu dhabuun ni mul'ata. Gabaasa yaada ogummaa haala fayyummaa sammuu shakkamaa irratti Hospitaala Amaanu'eel irraa kennamu keessatti yeroo baay'ee seenaa fi haala sammuu shakkamaa yeroo yakka raawwatu beekuu hin dandeenye jechuun kennama. Kanaaf ammoo akka sababaatti kan caqasamu galmeen qorannoo haalaa fi amala shakkamaan yeroo qorannoo agarsiisaa ture sirnaan hin galmoofne kan jedhuudha.¹⁰⁷ Shakkamaan yammuu yakka jedhame raawwatu haallii fi amalli inni agarsiisaa ture maal akka ta'e sirnaan galmeessuu dhabuun bu'aa qorannoo sammuu darbees murtii balleessummaa kennuu keessatti dhiibbaa guddaa qaba. Kunis qorannoo sammuu keessatti haalli fayyummaa sammuu shakkamaa yeroo yakka raawwatu irraa ture irratti qorannoon sammuu (Forensic Psychiatry) gaggeeffamuu fi yaadni ogummaa kennamu kan hundaa'u gal mee qorannoo poolisii irraati. Qorannoon shakkamaa dhibee sammuu qabu irratti gaggeefamu qulqullina dhabuun haqa baasuu irratti gufuu ta'uun isaa hin hafu.

Adeemsa qorannoo namoonni dhibee sammuu qaban yakka raawwachuun shakkaman keessatti eegumsi mirgaa fi akkaataan qabiinsa dhibamtoota sammuu hanqina qabaachuu daataa argame irraa hubachuun ni danda'ama. Keessumattuu namoota dhibee sammuu qaban kanneen to'achuu fi jecha shakkamaa irraa fuudhuu keessatti poolisoonni hubaanno gahaa dhabuu yookaan ogeessota hawaasummaa (xiin-sammuu) fayyadamuu dhabuu fi namoota kanneen akkuma shakkamtoota biroo ilaaluun qorannoogaggeessuun bu'aan qorannooyakkaa haqa qabeessa akka hin taane godhaa jira. Gama biraan namootni dhibee sammuu qaban yakka yoo raawwatan too'achuu fi too'achuu dhiisuu, yoo to'ataman eessaa fi akkamitti turu kan jedhu yaaddoo qorannooyakkaa keessatti ogeessota mudatu ta'uun hojimaanni wal hin fakkaannes akka jiraatu godhee jira. Iddoon namootni kunneen to'atamanii haalli fayyaa isaanii fi yakka isaan raawwatan itti qoratamu dhabamuun shakkamtoota kanas ta'ee hawaasa bal'aa balaaf saaxiluuf carraa uumee jira.

¹⁰⁶ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12, . Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABAA ALANGAAdeemsa Qorannooyakkaa waliin gaafa 11/07/2012, Kom. Taaddasaa Darajjee Qajeelcha Poolisii Go/ GAONF tti hoogganaa kutaa qorannooyakkaa

¹⁰⁷ Fakkeenyaaaf, dhimmaa AA fi Hamiidoo Ahimad MMO Go/Har/Bahaa lakk.G 08841

ii. Himannaa Hundeessuu fi Tarkaanfilee Biroo Abbaa Alangaan Fudhataman

Namani dhibee sammuu qabu yookaan amala dhibee sammuu agarsiisuu fi yakka keessatti hirmaate qorannoon yakka isaa erga xumuramee booda Abbaan Alangaa tarkaanfii akkamii akka fudhatu hubachuuf afgaaffiin dhiyeessinee ture. Abbootiin Alangaa namni kun dhibee sammuu qaba yookaan qabaachuu mala jedhee himata hundeessuu irraa akka hin hafne hubachiisanii jiru. Abbaan alangaa namootni dhibee sammuu qaban yakka keessatti yoo hirmaatan himata hundeessuu malee tarkaanfiin biroo isaan fudhatan akka hin jirre kaasaniiru.¹⁰⁸ Itti aansuun bu'ura sdfy kwt 38- 42 jiraniitiin himannaa hundeessuu dura sammuun shakkamaa fayyaa ta'uu akka qoratamu ajaja kennuu yookaan himanna hundeessuu dhiisuu akka tarkaanfiitti fudhachuu irratti hubannoo fi muuxannoo isaanii gaafatamanii tarakaanfiiwan kanneen akka hin fudhanne ibsanii jiru.¹⁰⁹ Yerooma gal mee keessattu shakkaman dhibamaa sammuu ta'uu isaa agarsiistuu hubatan illee garuma Mana Murtiin ajajni akka itti kennamuuf gal mee bananii kan dhiyeessan ta'uu hubachiisu.¹¹⁰

Fayyaa sammuu shakkamtootaa gama Abbaa Alangaatiin akka qoratamu taasisuunis ta'ee yeroo dhukkubsataadha jedhanii yaadan gal mee cuuu baratamaa miti.¹¹¹ Abbaan Alangaa dhimma kan irratti muuxannoo fi hubannoo isaanii ibsan tokko “*namoonni kunneen dhibee sammuu qabaachuu yoo shakkine himata banuu hin dhiisnu. Yammuu himata bannus nama yakka raawwate sana akkuma nama fayyalessa keeyyatuma balleessaa taasisu jalatti himanna bana. himatni dhiyaate booda namootni kun ofii isaanii yookaan abukaatoon ittisaa isaanii mormii kaasa*” jechuun ibsanii jiru.¹¹²

¹⁰⁸ Af-gaafii Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa MHAA Godina shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, obboo Sisaay Iddeessaa Ab/Ad/Qor/Yakka fi murtii haqaa kennisiisaa MHAA Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12, Obbo Aschaalewu Alamu, ABBAALANGAAd/Qo/Ya/Mu/Ha/Kennisiisaa M/Ho/Abbaa Alangaa Go/Arsii 28/06/2012

¹⁰⁹ Af-gaafii Obbo Tolasaa Damee abbaa Alangaa waajjira Abbaa Alangaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12, Af-gaafii Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa MHAA Godina shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, obboo Sisaay Iddeessaa Ab/Ad/Qor/Yakka fi murtii haqaa kennisiisaa MHAA Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12, Obbo Aschaalewu Alamu, ABBAALANGAAd/Qo/Ya/Mu/Ha/Kennisiisaa M/Ho/Abbaa Alangaa Go/Arsii 28/06/2012

¹¹⁰ Af-gaafii Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa MHAA Godina shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame

¹¹¹ Af-gaafii Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa MHAA Godina shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, obboo Sisaay Iddeessaa Ab/Ad/Qor/Yakka fi murtii haqaa kennisiisaa MHAA Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹¹² Af-gaafii Obbo Tolasaa Damee abbaa Alangaa waajjira Abbaa Alangaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12

Dhimmoota yakkaa namoota dhibee sammuu qaban yookaan qabaachuun shakkamaniin raawwataman qorachuu fi himachuu keessatti Abbootiin Alangaa namni yakka dalagauun shakkame kun dhibee sammuu qabaachuun yookaan qabaachuun akka malu otoo beekanii himata akka hundeessaa jiran Abbootiin Seeraas taajjabbii isaanii ibsanii jiru.¹¹³ Abukaatoon ittisaas akkasuma Abbaan Alangaa namoota dhibee sammuu qabaachuun otoo beeku callisanii himata irratti akka banan ibsu.¹¹⁴ Sadarkaa Abbaa Alangaatti qorannoo sammuu gaggeessuu fi tarkaanfiiwan kanneen fudhachuun maaliif akka hin danda'amne irratti ogessonni Abbaa Alangaa yaada kennaniiru. Adda dureen sababni dhiyaatu ragaan qorannoo sammuu faayidaa himatamaaf akka ragaa ittisaatti kan dhiyaatu dha. Abbaan Alangaa dirqama ragaa ittisaa dhiyeessuu hin qabu kan jedhoo dha.¹¹⁵

Dhibamtootni sammu erga Mana Sirreessaa keessa seenaan booda hordoffiin gama Abbaa Alangaatiin taasifamu hin jiru. Dhibamtootni kun Mana Sirreessaa qofatti gatamuun furmaata otoo hin argatin yeroo dheera turu.¹¹⁶

Manni Hojii Abbaa Alangaa dhimmoota shakkamtoota dhibee sammuu qabanii ilaachisee galmees irratti murtii mirga namoota kanneenii eegsisu akkasumas haqa mirkaneessuu danda'u murteessuu irratti hanqina agarsiisuu daataa argame irraa hubachuun ni danda'ama. Keessumattuu, Abbaan Alangaa namni yakka dalagauun shakkame dhibee sammuu akka qabu kan shakke yoo ta'e himata otoo hin banin qoarannoон sammuu akka gaggeefamu taasisuu akka danda'u tumaa sdfy kwt.38(c) irraa kan hubatamu ta'ee otoo jiruu dhimmoota shakkamtoota dhibee sammuu qaban hunda gara Mana Murtii geessuun gidduutti namoonni dhibee sammuu qaban Kunneen furmaata akka hin arganne gahee baha jira. Shakkamaan dhibee sammuu akka qabu yoo mirkanaa'e ammoo tarkaanfiiwan adda addaa barbaachisaa ta'an (diversionary measures) akka fudhatamu gochuuf kan aangeffame¹¹⁷ ta'us yeroo ammaa aangoo fi dirqama

¹¹³ Af-gaafii Obbo Daanyaachoo Yilmaa MMO Go/ Harargee Bahaatti Abbaa Seeraa 11/07/2012

¹¹⁴ Af-gaafii Obbo Jamaal Alishaa Abukaattoo Ittisaas Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12

¹¹⁵ Af-gaafii Obbo Ashmaawii Seefuu M/H/ABBAALANGAAW/O Hogganah It/A fi daarektara directoreetii qorannoo yakkaa fi murtii haqaa kennisiisaa 20/08/2012,

¹¹⁶ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, obboo Angeessaa Daggafaa ogessaa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

¹¹⁷ Labsii lakk 214 Mana hojii Abbaa Alangaa Oromiyaa hundeessuu fi aangoo isaa murteessuuf bahe kwt.7(21), Imaammata yakkaa Itoophiyaa bara 2003 bahe, lakk. 3.11(j) fi 3.12

kana bahaa akka hin jirre ni hubatama. Sirna haqa biyyaa fi naannoo keenya keessatti gaheen Abbaan Alangaa qabu falmii yakkaa gaggeessuun adabsiisuu qofa otoo hin taane haqa argamsiisuu irratti kan xiyeeffatu dha. Gama biraan Abbaan Alangaa qorannoo yakkaas qajeelchuu keessatti gahee qabu fayyadamee dhimmi namoota dhibee sammuu qabanii haala mirga isaanii eegsiseen akka qoratamu gochuu irratti laafinni ni mul'ata. Haaluma wal fakkaatuun, Abbaan Alangaa aangoo Mana Sirreessaa to'achuu qabuu fayyadamee dhibamtoota sammuu sababa yeroo beellamaatiin Mana Sirreessaa keessatti irraanfataman yookaan yeroo dheeraa dabarsan fala akka argatan gochuu irratti hanqinni ni mul'ata.

iii. Adeemsa Falmii, Kenninsa Ajajaa fi Murtii Keessatti

Namootni shakkaman yookaan himataman dhibee sammuu qabaachuu akka danda'an kan shakkitan yoo ta'e sammuun isaa akka qoratamu sadarkaa kamirratti ajajju jechuun Abbootii Seeraa dhadacha yakkaa irra hoijjetaniif af-gaaffiin dhiyaatee ture. Abbootiin Seeraa baay'een shakkamaan dhibee sammuu qabaachuu hin hafu jedhanii sammuun isaa akka qoratamu kan ajajan sadarkaa himannaan Abbaa Alangaa dhaga'amutti yomuu shakkamaan jecha amantaa fi waakkii kenuuf ta'u irratti akka ta'e ni ibsu. Yeroo kanatti haala isaa ilaaluun Manni Murtii abukaatoon ittisaa akka isaan gargaare falmuuf ajajuun jira.¹¹⁸

Gama kanaan Manneen Murtii namoota mallattoo dhibee sammuu qabaniif Abukaatoon ittisaa akka dhabbatuuf taasisuun hojimaata gaarii mirga gartuu kaanaa kabachiisuuuf carraa banuu dha. Haa ta'u malee, ajjni Manni Murtii shakkamaa dhibee sammuu qabu ilaachisee guyyaa jalqabaa kenu mirga isaa kan kabachiisuu miti. Dhibamaan sammuu yakka dalaguun shakkame to'atamee yammuu jalaqaba gara Mana Murtii dhiyaatu Manni Murtii beellama yeroo kenuun namni shakkame to'anno jala akka turu ajajuu yookaan mirga wabii shakkamaaf eeguun to'anno jalaa akka buhu kan taasisu ta'uu sdfy kwt.29 fi kwt.59 irraa ni hubatama. Sdfy kwt.94(2) irraa akka hubatamutti ammoo Manni Murtii fayyummaa sammuu nama himatamee shakkisiisaa yoo ta'e hanga yaadni ogummaa kennamutti dhaga'a tursiisuu qaba kan jedhu kaa'ee jira. Tumaaleen kunneen mirga shakkamtoota dhibee sammuu qabanii eegsisuu irratti iftoomina barbaachisu hin qaban. Shakkamaan dhibee sammuu qabu guyyaa jalqaba Mana

¹¹⁸ Af-gaafii Obboo Angaasaa Tarreessaa B/B gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 taasifame

Murtiitti dhiyaate Manni Murtii dhibee sammuu akka qabu haala isaa irraa kan shakke yookan hubate yoo ta'e sammuu shakkamaa akka qoratamu ajajuu hafee yeroo qorannoo dabalataa kan kenu yoo ta'e mirga namoota dhibee sammuu qabanii eegsiseera hin jechisiisu.

a). Dhibee sammuu akka ittisaatti kaasuu

Shakkamtootni yookaan himatamtootni dhibee sammuu akka ittisaatti kaasuun maal akka fakkaatu akkasumas hanqinooleen jiran maal faa akka ta'an hubachuuf afgaafin Abbootii seeraatiif dhiyaatee jira. Namoonni yakka irraa bilisa ta'uuf sobaan dhibee sammuu akka ittisaatti kaasuun baay'inaan dabalaa akka dhufe Abbootiin seeraa hubannoo isaanii ibsanii jiru.¹¹⁹ Rakkoon sobaan dhibee sammuu qaba jedhu kun akka jiruu fi qabatamaan namoonni yakka yammuu raawwatan dhibee sammuu qaba jedhanii erga Mana Sirreessaa galan booda nagaan socho'an, daldalatan akka jiran ogeessonni Mana Sirreessaatiis ibsanii jiru.¹²⁰ Kanneen fakkeessuudhaaf dhibee sammuu qaba jedhanii fi dhuguma dhibee kana qaban adda baasuun akka qorataman gochuun waan hin danda'amneef hunduma akka qorataman ajajni kennama jedhu Abbootiin Seeraa.¹²¹ Fakkeessuun wal qabatee namoonni dhibee sammuu qabna jedhan tokko tokko adeemsi qorannoo mana yaalaa lafarra harkifatee hanga fi akka shakkamtootni yaadanii olitti Mana Sirreessaa turuu gaafa hubatan ani nan sobe yookaan amma fayyeera waan ta'eef dhimmi koo itti fufee naaf haa ilaalamu jedhanii yammuu iyyatan jira. Manneen Murtii iddo baay'eetti iyyannooakkanaa hin fudhatan. Bu'aan qorannoo haga dhufutti akka turan beellamu.¹²² Namootni dhibee sammuu qabna jedhanii kan akka mormiitti kaasan yeroo baay'ee himannaan erga hundaa'ee booda ta'uu Abbaan Alangaa ibsan jiru. Kunis fakkeessuun yakka raawwatan jalaa bilisa bahuuf gocha taasisan ta'uu hin oolu jechuun shakkii isaanii ibsu.¹²³

Daataa kana irraa kan hubatamu namoonni yakka raawwatan dhibee sammuu akka ittisaatti kaasuu irratti hubannoona hawaasa bira akka jiru yookaan deeggarsi gorsaa himatamtoota dhibee

¹¹⁹ Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, Obboo Daani'eel Alamaayyoo Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012

¹²⁰ Af-gaafii Saj.Haamza Abdella, ogeessaa Seeraa Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012

¹²¹ Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

¹²² Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, Obbo Asaamminoo hooggonaa Waajjira Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012

¹²³ Af-gaafii Obbo Fiqruu Abbabaa Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Go/Harargee Bahaa 12/07/2012

sammuu qabaniif godhamu fooyya'aa akka ta'e kan agarsiisuu dha. Inumaayyuu, namoonni baayyeen ittigaafatamummaa yakkaa irraa miliquuf dhibee sammuu fakkeessanii dhiyeessuun baay'ataa akka jiru hubatamee jira.

b). *Dhugaatii fi qoricha sammuu hadoochu akka ittisaatti kaasuu*

Dhugaatii fi qoricha sammuu nama hadoochu fayyadamanii yakka raawwachuu ilaachisee shakkamtootni akka ittisaatti kaasuu fi Manni Murtii jalalmurtii yookaan ajaja akkamii akka kenu hubachuuf afgaafiin dhiyaatee ture. Namoonni yakka raawwatanii dhufanii “*yammuu yakka raawwadhu an ofi hin beeku (araaraatu natti jira, yookaan mirqaanatu natti ture)*” jedhan akka jiran ibsamee jira. Keessamattuu haalli kun Godinoota Harargee lamaanitti akka baay'atu ogeessonni ibsanii jiru. Garuu Manni Murtii dhimma kan baay'inaan hin galmeessuus, dabalataan ammo akka ittisaattis akka hin fudhanneef ogeessonni kun dabalanii ibsanii jiru.¹²⁴ Abbootiin Alangaas namoota Jimaa qama'anii yakka raawwatanii mirqaanaa isaanii akka ittisaatti kaasan kan isaan mudatan ta'uu fi dhimmi kun rakkoo yeroo muraasa turu waan ta'eef akka ittisaatti ilaalamuu hin qabu yaada jedhu qabu.¹²⁵

Namoonni machii dhugaatii aalkoolii yookaan qoricha sammuu nama hadoochu hamaa to'achuu hin dandeenye (sadarkaa dhibee irra kan ga'e yoo ta'e) keessa ta'anii yakka raawwatan gocha isaaniif murtiin balleessummaa kennamuun dura haalli sammuu isaanii ogeessaan akka qoratamuu qabu seera yakkaa kwt.51 irraa ni hubatama. Bu'aa qorannoo ogeessaa irratti hundaa'uun himatamaan machii hamaa dhugaatii aalkoolii yookaan qoricha sammuu hadoochu kan to'annoo isaan ala ta'e keessatti yakka kan raawwate yoo ta'e akkuma haala isaatti keewwata jalatti adabamu jijiruu yookaan ammoo haala dhiibbaa keessatti ammoo ittigaafatamummaa akka hin qabaannee (fedhii isaatiin ala dhiibamee kan machii keessa gale yoo ta'e) murtaa'uun danda'a. Kanaaf, yakkoota machii hamaa dhugaatii aalkoolii yookaan qoricha sammuu nama hadoochu keessatti raawwataman fi miira machii fedhiidhaan uumame ta'uu otoo garagar hin baasiin yaada “*machii keessa ta'een yakka raawwadhe*” jedhu hunda kufaa godhuun tumaa seera yakkaa kana waliin hin deemu. Darbees himatamaan otoodhumta ittigaafatamummaa jalaa hin ba'u ta'es murtii balleessummaa cinaatti tarkaanfileen dabalataa (fakkeenyaaaf yaala) akka fudhataman ajajuuf Manni Murtii haala himatamaa beekuun irraa eegama waan ta'eef yaadota

¹²⁴ Af-gaafii Obbo Mokonniin Lammaa Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12

¹²⁵ Af-gaafii Obbo Tolasaa Damee abbaa Alangaa waajjira Abbaa Alangaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12

kanneen galmeessuu dhiisuun, yaada ogeessatti gargaaramuu hafuu fi tarkaanfii fi murtii keessatti ilaalcha keessa galchuu dhiisuun tumaa seera yakkaa waliin kan deemu miti.

c). Fayyumaan sammuu yookaan haalli himatamaa akka qoratamu ajajuu

Manneen Murtii dhibamtootni sammuu yakka keessatti kan hirmaatan yoo ta'e sammuun isaanii akka qoratamu ajajuun akka jiru Abbootiin seeraa afgaaffii nuuf kennan ibsanii jiru. Akka ogeessota kanaatti yeroo baay'ee Manni Murtii gaafii shakkamaa yookaan Abukaatoo ittisaatiin dhiyaatuuf bu'ureeffatee ajaja qorannoo sammuu kenna.¹²⁶ Manni Murtii kaka'uumsa isaatiinis yammuun ajaja qorannoo sammuu kennu akka jiru ibsamee jira.¹²⁷ Ajaja kana kennuufis iddoon Manni Murtii gorsa hojjataa hawaasummaa itti fayyadamus akka jiru ibsamee jira.¹²⁸ Haa ta'u malee galmeewwan ilaalaman irraa haalli fayyummaa sammuu shakkamaa yookaan himatamaa dhimmoota shakkisiisu irratti Manneen Murtii qorannoo sammuu (yaada ogeessaa) otoo hin fudhatin murtee kennan ni mul'ata. Yakkoota hammeenyuummaa addaa fi amala addaa ta'een raawwataman ilaachisee shakkamaan yammuu Mana Murtiitti dhiyaatu Manni Murtii maalirraa ka'ee yakkicha raawwate kan jedhu ilaaluun barbaachisaa ta'u illee, Manni Murtii dhimma kana shakkanii qorachiisuu otoo qabu yammuin bira darbu jiraachuun ibsameera. Fakkeenyaaf dhimma Godina Jimmaatti raawwate tokko keessatti himatantuun daa'ima ofii ishee deesse qaltee nyaachuuf yammuu qophooftu qabamtee yakka nama ajjeesutiin himatamtee Manneen Murtii dhimmicha ilaalan waa'ee fayyummaa sammuu himatantuun kanaa wanti kaasan hin turree. Dhimma kana irratti Manneen Murtii dhimmicha ilaalan shaakkantuun kun yakka kana maaliif raawwattee fayyaan sammuu ishee akkami kan jedhu shakkanii yaada ogummaaf qorachiisuu akka irra ture Abbootiin Seeraa ibsanii jiru.¹²⁹

Dhimma kanaan wal qabatee galmeewwan Manneen Murtii yoo ilaallu, Manneen Murtii falmii dhibee sammuu ilaalchisuun dhiyaatu bira darbuun murtii yammuu kennan hubachuun ni

¹²⁶ Af-gaafii Mokonnin Lammaa Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12. Obbo Mulunaa, KTAS, Eeliyas Kaasaa, A/seeraa MMO Go/Arsii 29/06/2012, Kumaa Diidhaa KTAS, Eeliyas Aggonafir A/Seeraa, MMO Go/ Arsii Lixaa 17/06/2012, Obbo Darrasaa Geetaachoo Pirezdaantii Mana Murtii Aanaa Habroo, 09/07/2012

¹²⁷ Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaattuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

¹²⁸ Af-gaafii Obboo Abdiisaa Qalbeessaa gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

¹²⁹ Af-gaafii Obbo Bisoo Baqqalaa, Abbaa Seeraa MMWO fi Obbo Gammachuu Baqaalaa Abbaa Seeraa fi I/G/W/Gumii fi Bulchiinsa Humna namaa MMWO, ABBAA ALANGAA fi Abiyoot Sabbooqaa MMO Go/Jimmaa Lakk.G 04496

danda'ama. Fakkeenyaaaf falmii ABAA ALANGAA fi Naasiir Ibraahiim¹³⁰ gidduu ture keessatti himatamaan nama haadha warraa isaa turte rasaasaan ajjeese jechuun himannaan irratti dhiyaate. Himatamaan Mana Murtiitti dhiyaatee gocha kana raawwachuu amanee garuu miidhamtuun haadha manaa isaa turuu fi nama biraatiin shakkee kan ajjeese, gocha kana raawwachuuun dura dhibee sammuutiin miidhamaa yaala aadaa hordofaa akka ture ibsateera. Abukaatoon ittisaa himatamaas himatamaan mallattoo dhibee sammuu agarsiisaa kan jiru ta'uun ibsuun kunumti ogeessaan akka adda buhuuf yaada dhiyeessee ture. Haa ta'u malee, Manni Murtii himatamaan dhaddacha irratti yoo ilaalamu dhibee sammuu kan qabu hin fakkatu, yoo dhibee sammuu qaba kan jedhamus ta'e adeemsa falmii keessatti ragaa bitaa mirgaa dhiyaatuun kan mirkana'u waan ta'eef mormiin dhiyaate fudhatama hin qabu jechuun jala-murtii kennee falmii dhagahuu itti fufeera. Kanumaan Manni Murtii ragaa Abbaa Alangaa fi ittisaa dhaga'ee jira. Ragaan ittisaatiif namoonni sadi dhiyaatanii haala sammuu himatamaa yakka raawwachuu fi yammuu yakka raawwatu ture irrattii jecha isaanii kennaniiru. Manni Murtiis ragaa bitaa mirgaa erga dhaga'ee booda himatamaan dhibee sammuu qabaachuu ragaan ittisaa hin hubachiisne waan ta'eef yakka raawwateef itti gaafatamaadha jechuun adabbii hiidhaa waggaa 12 akka adabamu murteesseera. Asirratti Manni Murtii kun gama tokkoon dhibee sammuu akka yaada adabbii hir'isu tokkootti kan fudhate ta'uun galmee iraa hubachuun ni danda'ama.

Galmee bira¹³¹ keessatti himatamaan mucaa isaa waggaajahaa qottoo gara qara qabuun morma isaa irra rukutee waan ajjeeseef yakka ajjeechaan himatamee dhaddachatti dhiyaatee jecha amantaa fi waakki kenneen gochicha raawwadhee jira jechuun jecha akka kenne galmaa'ee jira. Maaliif gocha kana akka raawwate yammuu ibsus “*keessa kootii waanti wayii rukuti rukuti naan jedhee jennaan rukutee ajjeese. Balleessa qabaa*” jedhee akka amane galmee Mana Murtii irraa ni hubatama. Manni Murtiis himatamaan gocha ittiin himatame guutumaan guututti amane jedhee akkaata sdfy kwt. 134 balleessaa jedhamee hidhaa cimaa wagga 11 akka adabamu murtee laatee jira. Haa ta'u malee, jecha amantaa fi waakki isaa keessatti himatamaan gocha kana maaliif akka raawwate yeroo ibsuu “*waanti wayii rukuti rukutii naan jedhee jennaan rukutee ajjeese*” osoo jedhee yaada kennuu Manni Murtii tumaa seera yakkaa kwt.51 haalli fayyaa sammuu himatamaa yammuu shakkisiise ogeessaan akka qoratamu kan kaa'e bira darbuun himatamaa (sirreffamaa ammaa) kana yakka raawwate amanee jira jechuun adabbii

¹³⁰ ABAA ALANGAA fi Naasiir Ibraahiim MMO Go/Har/Bahaa Lakk.G 37665, 08/09/2009 murtaa'e

¹³¹ Abbaa Alangaa fi Dhiibbaa Guutuu MMO Godina Sh/Lixaa Lakk.G 12182

hidhaa dabarsuun raawwii haqa mirkaneesse miti. Manni Murtii waan himatamaan kaasaa ture kun shakkii itti uumee haalli fayyaa sammuu isaa akka qoratamu ajajuun irra ture. Himatamaan kun yeroo daataan qorannoo kun funaanamutti sirreefamtoota dhibee sammuu cimaa qabaachuun beekaman (amala fi gocha inni raawwatuun) keessaa tokko akka ta'e ogeessonni Mana Sirreessaa ibsaniiru. Daawwii godhamameenis kanumatu hubatameera. Himatamaan (sirreefamaan ammaa) kun yammuu gara Mana Sirreessaa dhufuu kaasee mallattoon dhibee sammuu akka irratti mul'ataa ture ogeessi Mana Sirreessaa haala isaa hordofaa ture ibsee jira.¹³²

Haaluma wal fakkaatuun shakkamtootni dhibee sammuu qaban tokko tokko yammuu himataman Manni Murtii yaada ogeessaa malee himata fi ragaa dhaga'ee murtii akka kenuu galmee irraa hubachuun danda'amee jira. Fakkeenyaaaf, dhimma Riyaad Muhammad fi ABAA ALANGAA¹³³ gidduu ture keessatti himatamaan yakka yaalii miidhaa qaamaa haadha isaa irratti raawwate jechuun himatamee Manni Murtiis falmii fi ragaa Abbaa Alangaa dhagahuun hidhaa baati 3 adabamee Mana Sirreessaa akka turu godhamee jira. Himatamaan kun hawaasa keessatti dhibee sammuu qabaachuun isaa kan beekamuu fi Manni Murtii murtee hidhaa murteessuun dura waa'ee fayyummaa sammuu isaa yaada ogeessaa otoo hin taanee kan miidhamtuu dhuunfaa fudhatee adabbii kana kenuun baramee jira. Dabalataan haati himatamaa kanaa himatamaan waan ishee rakkiseef Mana Sirreessaa akka turuuf fedhii qabaachuu ishee irraa kan ka'e murteen hidhaa sirreefamaa kana irratti darbuu ogeessonni Mana Sirreessaa ni ibsu.¹³⁴

Manneen Murtii namoota yakkaan himatamanii fi mallattoo dhibee sammuu agarsiisan haalli sammuu isaanii akka qoratamu ajaja kenuu irraatti hanqinoonni akka jiran ni hubatama. Keessumattuu himatamtoota abukaatoo ittisaatiin hin deeggaramne haala sammuu isaanii akka qoratamu ajajuun yammuu bira darbamuu kan jiru ta'uu dhimmoota kanneen irraa hubachuun danda'amee jira.

d). Qabxiilee (ijoowwaan) ragaan ogeessaa irratti barbaadamu adda baasanii gaafachuu

Gaaffii Manneen Murtii sammuun shakkamaa yammuu akka qoratamu ajaja kennaan qabxiilee ogeessi yaalaa qoratee ragaa irratti akka dhiyeessu barbaadamu ifaa fi bu'uura seerri jedhuun

¹³² Af-gaafii Obbo Beenya Mokonnin ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012

¹³³ ABAA ALANGAA fi Riyaad Muhammad, Lakk.G 39194 MMA Habroo

¹³⁴ Af-gaafii It/Saj. Naasir Ziyaad B/B Hogganaa M/si. Aanaa Habroo, G/Saj Caalaa Mohammad poolisii M/si. Aanaa Habroo 09/07/2012

ibsanii ni gaafatu? kan jedhu gaafatame ture. Abbootiin seeraa ajajni Manni Murtii kennan duuchumatti fayyaan sammuu shakkamaa akka qoratamu bifa jedhun kan kennamuu dha jedhaniiru.¹³⁵ Haala sammuu shakkamaa yakka raawwachuun dura ture, yammuu yakka raawwatu qabuu fi yeroo ammaa irraa jiru akka ibsamuuf adda baasanii gaafachuun akka hin jirree ibsamee jira.¹³⁶

Galmeewan Mana Murtii irraa hubachuun kan danda'amu Manneen Murtii yammuu ajaja qorannoo sammuu shakkamaa kennan ijoo ragaan ogummaa irratti dhiyaatu adda baasanii bu'ura seera yakcaa kwt.51 jalatti ibsameen seenaa nama shakkamee, haala sammuu isaa yeroo yakka raawwatu fi haala amma itti jiru adda baasuun ragaan ogummaa akka kennamuuf gaafachuun hin jiru.¹³⁷ Manneen Murtii haala kanaan ijoo addaa baasuun gaafachuu dhabuun yaada ogeessaa kennamu irrattis ta'ee murtii kennamu irratti dhiibbaa uumee jira.

f). Iddoo fi haala turtii shakkamaa irratti ajaja kennuu fi raawwii ajajaa hordofuu

Manneen Murtii qorannoon sammuu shakkamaa akka gaggeefamu yammuu ajajan haala fi iddo turtii shakkamaa dhibee sammuu qabaachuun shakkame irrati ajaja akkamii dabarsu kan jedhu baruuf afgaaffiin ogeessotaaf dhiyaatee ture. Abbootiin Seeraa ajajni haala addaatiin turmaata dhibamtoota sammuu ilaachisee kennan akka hin jirre ibsaniiru. Manneen Murtii sammuu shakkamaa akka qoaratamu yammuu ajaja kennan hangasitti shakkamaan Mana Sirreessa akka turu ajaju. Kunis iddoon shakkamtootni kunneen addaatti tursiifamanii eegaman waan hin jireef ta'uu ibsamee jira. Haala qabiinsa shakkamtoota dhibee sammuu qabanii hordoffiin gara Mana Murtiin godhamus laafaa ta'uutu caqasame.¹³⁸

¹³⁵ Af-gaafii Obboo Abdiisaa Qalbeessaa gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12, Girmaa Jootee gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

¹³⁶ Af-gaafii Girmaa Jootee gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12, obboo Mul'ataa Gaaddisaa A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

¹³⁷ Fakkeenyaaaf, ABBAA ALANGAA fi Nuraddii Waabee MMO Go/Arsii lakk.G 29268, ABBAA ALANGAA fi Abduraazaq Buxaarii MMO Go/Arsii Lakk.G 31989, ABBAA ALANGAA fi shakkamtuu Tiinaa Hiliinaa lakk.g 34168 MMA Xiyoo, ABBAA ALANGAA fi Gabitaa Jaabiraa MMO Go/Arsii Lixaa Lakk.G 28723, ABBAA ALANGAA fi Kadir Nageessoo MMO Go/Arsii Lixaa Lakk.G 32917, ABBAA ALANGAA fi Mohammad Abdullee, MMO Go/Har/Lixaa, lakk.G 51477

¹³⁸ Af-gaafii Obboo Angaasaa Tarreessaa B/B gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 taasifame , obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 ,obboo Darajjee Guddataa A/seeraa MMO Godina shawaa

Manneen Murtii ajajni isaan kennan beellama itti aanutti raawwatamuu sirnaan hordofuu irratti hanqinni agarsiisanis jiru. Fakkeenyaaaf, namni dhibee sammuu qabaachuun shakkame akka qoratamu ajaja kennuun bu'aan qorannoo yeroon akka dhiyaatu hordofuu irratti hanqinni kan mul'atu ta'uu ibsamee jira. Sababa kaanaaf poolisiin dhimmichaa xiyyeffannoo kennee ragaa hordofee dhiyeessuun hafeera yaada jedhutu ka'e.¹³⁹ Kun ammoo dhukkubsatan Mana Sirreessaa keessatti akka irraanfatamu taasiseera yaadni jedhu ibsameera.¹⁴⁰ Fakkeenyaa Qaasiim Mohammaad jedhamu bara 1999 to'anno jala oolee bu'aan qorannoo 2006 dhufuun waajjira poolisiitti hafee tattaaffii giddu gala tajaajila gorsa seeraa yunivarsiii Haramayyaa fi Abukaatoo ittisaatiin 2012 gadhiifame.¹⁴¹ Haaluma walfakkaatuun dhimmaa ABBAA ALANGAA fi shakkamtuu Tiinaa Hiliinaa¹⁴² gidduu jiru keessatti shakkamtuun miidhaa qaamaa nama irraan gahuun shakkamtee yeroo beellamaatiin Mana Sirreessaa Godina Arsii galtee jirti. Shakkamtuun dhibee sammuu qabdi jedhamtee sammuin ishee akka qoratamu gaafa 20/01/2009 kan ajajame yoo ta'u qorannoon sammus beellama hedduu booda bu'aa qorannoo gaafa 18/4/11 ba'een dhibee sammuu cimaa *iskizofereniya* jedhamu kan qabdu ta'uu ifoomee jira. ABBAA ALANGAA Godinichaa bu'aa qorannoo Hospitaalaa kana irratti hundaa'uun shakkamtuun bu'ura SY kwt. 48(1)tiin ittigaafatamummaa hin qabdu jechuun gal mee qoranna bu'ura sdfy kwt.42(1)a tiin cufee jira. Gama biraan ammoo Manni Murtii gal mee yeroo beellamaa haga bu'aan dhiyaatutti jechuun cufee mana galmeetti deebiseera. Ta'us bu'aan qorannoo ishee gal mee waliin wal qabatee Mana Murtiif hin dhiyaannee. Hanga daataan kun funaanamutti shakkamtuun furmaata otoo hin aragatin yeroo beellamaatiin Mana Sirreessaa jirti.

Adeemsa kenninsa haqaa keessatti rakkoon guddaan mul'atu tokko Manni Murtii dhimmi dhibamtoota sammuu yakka raawwachuu shakkamanii gara Mana Murtii dhufanii qorannoон sammuu hanga taasifamutti gal mee cufanii mana galmeetti deebisu dha. Gal mee cufuun mana galmeetti deebisuun kabajamuu mirga namoota kanneenii irratti dhiibaa akka fide Abbootiin

lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, obboo Abdurahmaan Muhammad gaggeessaa garee yakkaa MMO Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12, Obboo Abdiisa Qalbeessaa gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

taasifame

¹³⁹ Af-gaafii obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁴⁰ Af-gaafii obbo Sisaay Sobbooqaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012

¹⁴¹ Af-gaafii Obbo Gazzanya Taaddasaa, Abukaatoo ittisaa, obbo Mokonniin Raggasaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaatti ogeessa seeraa giddu gala gargaarsa seeraa yunivarsiitii Haramayyaa 08/07/12

¹⁴² ABBAA ALANGAA fi shakkamtuu Tiinaa Hiliinaa lakk.g 34168 MMA Xiyoo

Seeraas ni amanu.¹⁴³ Bu'aan qorannoo sammuu shakkamaa hanga deebi'utti jechuun gal mee cufuun mirga dhibamtoota sammuu hedduu kan miidhaa jiru ta'uu galmeewan Manneen Murtii irraa hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf dhimmaa AA fi Haamidoo Ahimad gidduu ture keessatti Manni Murtii sammuu shakkamaa akka qoratamu hospitaala Amaanu'eel ajajuun guyyaa beellamaatti bu'aan qorannoo fi shakkamaan waan hin dhiyaanneef gaafa bu'aan qorannoo sammuu deebi'e AA gal mee haa sochoosu jechuun waa'ee mirga shakkamaa irratti ajaja homaatuu otoo hin kennis gaafa 30/10/2003 gal mee cufee jira. Shakkamaan bara 2000 irraa kaasee hanga bara 2012 adeemsaa haqaa tokko fi murtii tokko malee irranfatamee Mana Sirreessaa keessa akka turu ta'eera.¹⁴⁴

Daataa afgaaffii fi gal mee akkasumas daawwii mana sirreessatti goone irraa Manneen Murtii qorannoon sammuu akka gaggeefamu yammuu ajaja kennan sirrefamaan Mana Sirreessaa akka turu kan ajajan ta'uu hubatameera. Kunis iddo namni dhibee sammuu qabuun shakkame turu kan hin jirre ta'uu irraa kan ka'eedha. Manneen murii qorannoo sammuu fi ajajoota adda addaa dhimma namoota kanneenii irratti kennan hordofuu irratti tattaaffiin kan jiru ta'uu gal mee irraa hubannee jirra. Gal mee dhibamtoota sammuu yakkaan shakkamanii dhiyaatanii hedduu yammuu ilaallu qaamni ajajni kennameef qaamaan dhiyaatee maaliif raawwachuu akka dadhabe haa ibsu, mindaa haa adabamu fi ajajni kkf kennamee akka jiru hubatamee jira. Rakoon gama kanaan jiru qorannoon sammuu xaarii baay'ee fi yeroo dheeraa kan fudhatu ta'uu irraa kan madde ta'uun ni hubatama. Ta'us Manneen Murtii darbee darbee hordoffii godhuu hafuurraa namoota dhibee sammuu qaban kanneen irra miidhaan akka gahaaru hubatamee jira. Hanqinni cimaan gama Mana Murtiitiin mul'atu qorannoo sammuu ajajuun gal mee cufanii gara mana galmeetti deebisu dha. Manneen Murtii sodaa dhiibbaa beellamni dheeraan gal mee namoota kanneenii raawwii hojii gal mee irratti qabuuf jecha gal mee cufuun baay'inaan jira. Galmeen erga cufamee booda dhimmi namoota kanneenii irraanfatamee haqa otoo hin aragatin Mana Sirreessaa keessatti dararamuuf saaxilamaa jiru.

g). Ragaalee dhiyaatan qixa sirriin xinxaaluun murtii yookaan ajaja haqa qabeessa kennuu

¹⁴³ Af-gaafii Obbo Tashitee Guyyee MMO Go/ Harargee Bahaatti Abbaa Seeraa fi hoogganaa KTAS 11/07/2012

¹⁴⁴ AA fi Hamidoo Ahimad MMO Go/Har/Bahaa lakk.G 08841

Manneen Murtii ragaa qorannoo sammuu dhiyaatu akkamitti ilaalu? Haala kamiin xinxaalanii kenninsa haqaaf fayyadamu kan jedhu adda baasuuf afgaaffiin dhiyaatee ture. Ragaan qorannoo sammuu dhiyaatu xiinxalli saayiinsaawa kan irratti gaggeefamee dhiyaatuu miti Abbootiin seeraa jedhan jiru.¹⁴⁵ Ragaan ogeessaa gaaffii Manni Murtii gaafate hunda duguugee deebisuu yeroon itti hin dandeenye akka jirus ibsamee jira. Kunis keessumattuu haala sammuu shakkamaa yeroo yakkaa raawwatuu irratti yaada ogummaa kennuu hin dandeenye jechuun haala fayyaa shakkamichaa kan yeroo ammaa qofa haalli itti ibsan kan jiru ta'uu ibsamee jira.¹⁴⁶ Kun immoo murtii haqa qabeessa ta'e kennamu irratti rakkoo guddaa kan isaan irratti uume ta'uu ibsu.¹⁴⁷ Fakkeenyaaaf Mana Murtii Godina Harargee Bahaatti ragaan hospitaala irraa dhufe namni kun yammuu yakka raawwatuu sammuin isaa fayyaa qaba yookaan hin qabu jennee murteessuuf rakkisaa dha jechuun ragaan dhiyaate akka isaan mudate Abbootiin Seeraa kun ibsanii jiru. Yeroo akkasii Manni Murtii himatamaa bilisan gadhiisuun maatitti akka deebi'u ajaja kennuu ibsan.¹⁴⁸

Gama biraatiin shakkamaan yammuu dhibee sammuu qabaachuun isaa mirkana'ee illee shakkaman akka gad-lakkifamu ajajuu malee tarakaanfiiwwan fudhatamanii fi ofeegganno taasifamuu qabu irratti Manni Murtii xiyyeffannoon ajaja keennuun hin jiru yaadni jedhu ka'ee jira.¹⁴⁹ Abbootiin Seeraa seerri yakkaa dhaabbileen dhibamtootni sammuu itti tursiifamuu danda'an akkasumas tarkaanfiiwwaan fudhatamuu qaban akka teechise hubannoo qabaachuu ibsuudhaan haa ta'u malee, raawwachisuun baay'ee rakkisaa akka ta'e kaasan. Sababni isaas dhaabbanni namni dhibee sammuu qabu itti tursiifamuu fi ajaja Mana Murtiin isaaf kennamu raawwachisu jiraachuu dhabuun seerota kana hojiirra oolchuuf kan rakkise dha jedhu.¹⁵⁰ Namni dhibee sammuu qabu gara Mana Sirreessaa akka hin geeffamne yookaan kan adabbiin itti darbe

¹⁴⁵ Af-gaafii obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁴⁶ Af-gaafii obboo Abdurahmaan Muhammad gaggeessaa garee yakkaa MMO Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12, Obboo Abdiisa Qalbeessaa gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame,obboo Dinbaruu Geeraa A/Seeraa MMO Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12

¹⁴⁷ Af-gaafii obboo Dinbaruu Geeraa A/Seeraa MMO Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁴⁸ Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

¹⁴⁹ Af-gaafii obboo Sisaay Iddeessaa Ab/Ad/Qor/yakkaa fi Murtii Haqaa kennisiisaa MHAA Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁵⁰ Af-gaafii obboo Abdurahmaan Muhammad gaggeessaa garee yakkaa MMO Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame

yoo ta'e Mana Sirreessaa irraa bahee iddo yaala itti argatu haa turu jedhanii ajaja kennuunis gatii hin qabu sababni isaa qaamni kana raawwachiisu hin jiru waan ta'eef yaada jedhu qabu.¹⁵¹

Sirreefamtootni erga Mana Sirreessaa seenanii adabbii raawwachuu jalqaban booda dhibee sammuutiin qabaman akka jiranii fi namootaakkanaatiif furmaatni kennamu waan hin jirreef Mana Sirreessaa keessatti rakkataa akka jiran ibsamee jira.¹⁵² Dhibamtootni takka murtiin balleessummaa fi adabbiin itti muramnaan haga adabbii isaanii fixanitti dhibee isaanii waliin Mana Sirreessaa keessa akka turan godhamuutu ibsame.¹⁵³ Manneen Murtii daataan irraa funaaname hedduu biratti galmeen cufamee akka mana galmeetti deebi'u ajajuun ni mul'ata.¹⁵⁴

Daataa kana irraa Manni Murtii ragaa qorannoo yaalaa murtii haqaaf gargaaru argachuuf kan rakkatu ta'uun isaa ni hubatama. Kanaaf sababa kan ta'uu danda'u keessaa tokko, ragaan seenaa, haala fi amala namni dhibee sammuu qabaachuun shakkame yeroo yakka raawwatuu fi isaan dura qabu sirnaan argamuu dhabuu isaati. Lammaffaa hanqina ragaa yaala sammuu biratti mul'atuu dha. Hanqina kenninsa ragaa haala sammuutiif ammoo sababni tokko hanqina seenaa, haalaa fi amala namni shakkame yakka ittiin shakkame raawwachuun duraa fi yammuu raawwatu ibsu sirnaan argamuu dhabuu dha. Manneen Murtiis ijoo ifa ta'e qabatanii ragaa sirnaan gaafachuu dhabuu irraa ragaa qulqullina qabu akka hin arganne taasisaa jira. Rakoon guddaan dhimma namoota dhibee sammuu qabanii keessummeessuu keessatti Mana Murtii biratti mul'atu hanga bu'aan qorannoo sammuu deebi'utti galmeen cufamee mana galmeetti haa deebi'u jechuun ajaja kennamuu dha. Ajajni akkanaa erga kennameen booda qaamni bu'aan qorannoo akka dhiyaatu gaafatu waan hin jireef namoonni kunneen Mana Sirreessaa keessatti irraanfatamanii hafaa jiru. Manni Murtii murtii yammuu kenuu namoota gariin itti ittigaafatatummaa qaban yookaan hin qabne ilaachisee tarkaanfiiwwan dabalataa kan yaalaa yookaan kan eegumsaa akka fudhataman ajajuun hin jiru.

h). Deeggarsa Gorsa Seeraa

¹⁵¹ Af-gaafii Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

¹⁵² Af-gaafii Obboo Abdiisaa Qalbeessaa gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

¹⁵³ Af-gaafii Obbo Beenya Mokonnin ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 saj. Abdurazaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin, aaddee Dasii Turaa ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁵⁴ ABAA ALANGAA fi Mahammad Kaliif MMO Go/Har/Bahaa lakk.g 27121, ABAA ALANGAA fi Abdii Muummee MMO Go/Har/Bahaa lakk.g 35511

Abukaatoon ittisaa adeemsa kenninsa haqaa keessatti mirga namoota dhibee sammuu qabaniit kabachiisuu keessatti gahee akkamii taphachaa akka jiru hubachuuf afgaafii abukaatoo ittisaatiif dhiyaatee ture. Kanaanis mirga namoota kanaa eegsisuuf sadarkaa kamitti deeggarsa ogummaa akka eegalan gaafatamanii Abukaatoon ittisaa hundinuu himanni erga Mana Murtiitti dhiyaatee booda Manni Murtii akka deeggaran isaan akka beeksisu himani.¹⁵⁵ Adeemsa qorannoo yakkaa keessatti hirmaachuu isaanii irratti haala jiru akka ibsaniif gaaffii gaafatamaniif abukaatoo ittisaa hirmaachisuun akka hin baramne, odeeefannoo namni gargaarsa isaanii barbaadu jiraachuu isaas akka hin qabne ibsaniiru.¹⁵⁶

Gama biraan immoo giddu galli gargaarsa seeraa yunivarsiitiin Haramayaa MMO Harargee Bahaa fi Lixaatti banee namoota dhibee sammuu qabaniit fi adeemsa haqa yakkaa keessatti mirgi isaanii miidhame hedduuf gargaarsa ogummaa gochuun hubatamee jira. Fakkeenyaaaf, godina Harargee Lixaatti namoota sababa qorannoon sammuu hanga gaggeefamutti jechuun Mana Sirreessaatti ergamanii baroota dheeraaf Mana Sirreessaatti keessatti dagatamaniif iyyannoo Mana Murtiitti dhiyeessuun akka fala argatan godhamee jira.¹⁵⁷ Fakkeenyaaaf, namoota sammuuun isaanii haa qoratamu jechuun Mana Sirreessaatti ergamanii dhimmi isaanii otoo qorannoo irra jiru galmeen isaanii badee waggaa 13f mana sirreessaatti dagatamaniif turan¹⁵⁸ garagaarsa isaanitiin fala akka aragatan ibsamee jira.

Gama kanaan abukaatoowwan ittisaa Manneen Murtii ol'aanaa jiran namoota dhibee sammuu qaban sadarkaa kenninsa haqa hunduma irratti mirgi isaanii akka eegamu hirmaannaan isaan godhan haga eegamu gadi ta'ee mul'ata. Rakkoon kun irra caalmaan qaamoleen haqaa abukaatoo kanneen waliin qindoomani hojjechuu irraa madda. Abukaatota kanneen biras hanqinni kaka'uumsa fi tattaaffii gochuu dhabuu kan jiru ta'uu agarsiisa. Haa ta'u malee Giddu galeessi gargaarsa seeraa yunivarsiitotaan baname namoota kanneen gargaaruu irratti hojji bu'aa qabu hojjetaa jira.

¹⁵⁵ Af-gaafii Obbo Jamaal Alishaa Abukaattoo Ittisaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixa08/07/12, obbo Namoo MMO go/Arsiitti Abukaatoo ittisaa

¹⁵⁶ Af-gaafii Obbo Jamaal Alishaa Abukaattoo Ittisaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixa08/07/12

¹⁵⁷ Af-gaafii Obbo Gazzaany Taaddasaa, Abukaatoo ittisaa, obbo Mokoniin Raggasaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaatti ogeessa seeraa giddu gala gargaarsa seeraa yunivarsiitii Haramayaa 08/07/12

¹⁵⁸ Qaasiim Mohammaad vs Abbaa Alangaa MMOGHL lakk.G 08074

iv. Adeemsa sirreessaa Keessatti

Manni sirreessaa sirreefamtoota adabbii akka raawwatan itti murta'e simatee adabbii akka irratti raawwatamu kan taasisuuf akkasumas shakkamtoota dhimmi isaanii wabii dhorgisiisu akkaata ajaja Mana Murtiin kennameen simataa kan tursiisu ta'uun isaa ni beekama.¹⁵⁹ Qabatmaan manneen sirreessa keenya dhimma namoota sammuu dhukkubsatanii ilaachisee haala kamiin simataa akkasumas tursiisaa jiru, fi hanqinaalee naannoo kanatti muldhatan maalii qabxiilee jedhan akka armaan gaditti xiinxalamani dhiyaatanii jiru.

a. Haala dhukkubsattootni sammuu Mana Sirreessaa itti seenan

Manni sirreessaa sirreefamas ta'ee shakkamaa yeroo beellamaatiin jiru simatuun dura ajaja Mana Murtiin kan eregame ta'uu mirkaneeefachuu qaba.¹⁶⁰ Qabatamaanis hojmaata jiru sakatta'uuf namoonni dhukkuba sammuin shakkaman haala kamiin gara Mana Sirreessaa seenaa akka jiran qulqulleessuf gaafi dhiyaateen yeroo ammaa dhukkubsattootni sammuu adabbii irratti darbe yookiin yeroo beellamaatiin gara Manneen Sirreessaa kan seenaa jiran ajaja Mana Murtiin akka ta'e ogeessonnis ta'e sirreefamtootni mariin waliin taasifame ni dubbatu.¹⁶¹ Haa ta'uu malee dhibamtootni sammuu dhimmi isaanii osoo fala hin argatiin gara Mana Sirreessaa seenan jalqaba ajaja Mana Murtiin yaa seenan malee yeroo beellamni isaanii dagatamee yeroo dheera sababa malee Mana Sirreessaa keessa turan akka jiru dha.¹⁶² Fakkeenyaaaf sirreeffamaan hanga waggaa 12 murtii tokko malee Mana Sirreessaa keessa ture akka yaadatan ogeessi mana sireessaa tokko ibsanii jiru.¹⁶³

Namootni dhukkuba sammutiin shakkamanii fayyaan sammuu isaani akka qoratamuu ajajame gama Mana Sirreessaa seenan yeroo dheeraf dagatamaa jiru. Kanaaf sababani yeroo tokko tokko

¹⁵⁹ Labsii qaamolee hoji raawwachiiftuu naannoo Oromiaa irra deebiin hundeessuuf bahe lakk. 213/2011 kwt.46

¹⁶⁰ Labsii qaamolee hoji raawwachiiftuu naannoo Oromiaa irra deebiin hundeessuuf bahe lakk. 213/2011 kwt.46

¹⁶¹ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaa, Obbo Beenyyaa Mokonni ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 ,saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12, insp. Alamuu Amantee Daayireektara Daayireektoreetii nageenyyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

¹⁶² Af-gaafii Aadde Adaanach Mangistuu Abbaa Alangaa MHAA Aanaa Amboo waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame

¹⁶³ Af-gaafii It/Saj Balaachoo Baqqalaa, poolisii hiikaasirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12

galmeewwan isaanii cufamanii mana galmeetti kan deebi'aa jiran akka ta'e dha.¹⁶⁴ Yeroo garii immoo gara Mana Sirreessaa beellamni isaani osoo hin ibsamin ergamuu akka jiru galmeewwan Manneen Murtii irraa ni hubatama¹⁶⁵. Dhukkubsattoota sammuu qorachiisuun beellama dheeraa kan gaafatu waan ta'eef akkaata JBAH'n taa'ameen immoo galmeewwan yeroo gabaabaa keessatti murtii argachuu waan qabaniif qajeelfama kana kaabajuuf jecha yeroof galmeewwan akka cufaman gochuuf dirqamuu isaanii Abbootiin seeraa dubbatan ni jiru. Hojmaatni kun qajeelfama kabajuuf yaa jedhamuu malee rakkoo qabatamaan jiru jiddu galeessa kan godhatee miti. Sababbiin isaas Manni Murtii ajaja qorannoo erga ajajeen booda bu'aan ajaja dhufu dhisuu haalli itti hordofu waan hin jirreef dhukkubsattootni erga Mana Sirreessatti ergamanii kan dagatamaa jiranii dha. Kun immoo kaayyoo qajeelfamichi galmeen yeroo gabaaba keessatti fala akka argataniif ta'eenis kan wal-faalleessuudha.

Akka waliigalaatti dhukkubsattootni ajaja Mana Murtiin yaa seenan malee akkaata seeraan teechipameen yeroo yeroon dhimmi isaani waan ilaalamu hin jirreef beellama malee manneen sirreessaa keessatti dagatamaa jirani. Gama kanaan Manneen Sirreesaas dhukkubsattoota kana simatanii tursiisuu malee haala dhukkubsttootaa hordofaa qaama dhimmi ilaalu waliin furmaata akka argatan gochuu irratti hojiwwan hojjtaman laafina kan qaban akka ta'e dha.

b. Dhukkubsattootni sammuu iddoo turti addaa qabaachu isaani

Akkaata ogeessooni fayyaa sammuu ibsanittis namootni rakkoo fayyaa sammuu qaban namoota fayyaa qaban irraa adda bahanii tursiifamuu qabu jedhu.¹⁶⁶ Akkaata ogeessoota kanaatti namoonni sammuu dhukkubsatan sababa dhukkubichaatiin iddoo tasgabbii qabu barbaaduu akkasumas bu'aa gocha isaani kan hubatan waan hin taaneef namoota fayyaa qaban irratt miidha dhaqabsiisuu danda'u kan jedhu dha¹⁶⁷. Iddoo turtii dhibamtoota sammuu ilaachisee Iddoon turtii dhibamtootni dhibee sammuu sirrefamtoota biroon addatti bahee qopha'ee jiraachuu adda baasuuf gaafii dhiyaateen dhukkubsattoonni sammuu Mannen Sirreessaa odeefannoон qorannoo kanaaf irraa sassabame keessatti namootuma fayyaa qaban waliin kan tursiifaman ta'u

¹⁶⁴ Af-gaafii obboo Tashaalaa Angeessaa ittigaafatamaa MHAA GAONF waliin taasifame

¹⁶⁵ Bushuree Mikaa'eel Lakk.G MMO Go/H/Li 44489, Abdujabaar Yaasiin Go/H/Li Lakk.G 19001

¹⁶⁶ Af-gaafii Dr. Beezaaye Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yuniversitii Jimmaatti itti gaafatmtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame

¹⁶⁷ Af-gaafii Dr. Beezaaye Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yuniversitii Jimmaatti itti gaafatmtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame

ni ibsu¹⁶⁸. Akka sababatti kan caqasan dhiphina iddo yammuu ta'u ,waliin akka turan taasifamuun isaanii gama tokkoon faayida kan qabu ta'uu ibsu. Faayidaa kanneen keessas dhibamtoota sammuu kanniin sirrefamtootni akka kunuunsan akkasumas miidha akka ofirraan hin dhaqabsiisine eegumsa taasisaafi akka jirani dha¹⁶⁹. Gama biraatiin garuu miidhaa akka qabus ogeessoonni ni kaasu. Dhibamtootni sammuu sirrefamtoota biroo irratti akkasumas miseensa Mana Sirreessaa irraan miidhaa qaamaa dhaqabsiisuu, kutaa cisichaa keessatti jeequu, sirrefamtootni biro tasgabbii akka hin qabaanneef soda irratti uumaa akka jiru caqasu.¹⁷⁰ Sirrefamtootni mariin waliin taasifame gama isaaniitiin dhukkubsattootni sammu namoota fayyaa qaban waliin akka turan taasifamuun isaa miidha sirrefamtoota biro irraan akkasumas matuma dhukkubsattoota irratti dhiibbaa guddaa uumaa jira jedhu¹⁷¹. Kunis Sirrefamtootni fayyaa qaban dhibamtoota sammuu kanneen waan ofirraa fageessaniif yeroo iddo fincaani buluuf dirqamantu jira. Gama biraatiin immoo dhukkubsattootni kunniin yeroo warra fayyaa qaban reeban, kutaa cisichaa keessatti jeeqan akkasumas kuta cisichaa keessatti fincaanan ni muldhata¹⁷². Mana Sirreessaa tokko tokko keessatti immoo dhukkubsattooni sammuu iddo dhaabbi waan hin qabneef iddo iddotti naanna'aa kan bulan akka ta'ee dha¹⁷³. Kun kan taasifamuuf rakkolee jiran sirrefamtootni bifaa madaalawaa ta'een akka qooddataniif akka ta'e hooggansi ni ibsa¹⁷⁴

Dhukkubni sammuu dhibamtootni akka of gatan kan taasisuuf yeroo hammaatu immoo dhibamtootni ofi isaaniif namoota naannoo isaanii irratti miidhaa akka dhaqabsiisan gochuu kan danda'uu dha. Manneen sirreessaa keessattis dhukkubsattootni yeroo adda addaa miidhaa dhaqabsiisaa jiraachuun isaanii kanuma kan hubachiisuu dha. Dhukkubsattootni sammuu kunniin

¹⁶⁸ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirrefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12

¹⁶⁹ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirrefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁷⁰ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirrefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 Musaa Fayyoo fi Tooraat Ismaa'eel, Marii sirreeffamtoota Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12 taasifame

¹⁷¹ Marii sirrefamtoota Mana Sirreessaa godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame, marii sirrefamtoota Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁷² Marii sirrefamtoota Mana Sirreessaa godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame, marii sirrefamtoota Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁷³ marii sirrefamtoota Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame,

¹⁷⁴ Af-gaafii saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirrefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12

sirreefamtoota fayyaa qabaniin yeroon itti gargaarsa argatan jiraatus namoota fayyaa waliin akka turan tasifamuun isaanii garuu warroota fayyaa qaban irratti sodaa uumaa akka jirudha. Gama oggeessoota fayyaatiinis iddoowwan akka Mana Sirreessaa namootni hedduu bakka tokko turan keessa akka turan gochuun fayyaan isaanii akka hammaataa deemu taasisuu akka danda'uu dha.¹⁷⁵ labsiin qaamoolee raawwachiiftuu irra deebiin hundeessuf bahe dhukkubsattootni warroota fayyaa qaban irraa adda bahanii akka tursiifamuu qaban teechisee jira¹⁷⁶. Dabalataanis Sirreeffamtoonni dhibee sammuu qaban kophaatti kutaa addaa keessatti qabamuu akka qaban Dambii haala qabiinsa sirreefamtootaa federaalaa lakk 138/1999 kwt 5(3D) jalatti ifaan tumameera. Akka naannoo Oromiyaattis wixinee dambii ittiin bulmaata Sirreefamtoota Seeraa amma ittiin hojjatamaa jiru irratti dhukkubsattootni sammuu addatti bahanii tursiifamuu akka qaban ifatti teechisee jira. Kanaaf dhukkubsattoota sirreefamtootni fayyaa qaban ni deegaruu sababa jedhuun wal-faana akka turan gochuun gama fayyaa dhukkubsattoota fooyeesunis ta'ee gama seeraatiin deeggarsa kan qabu miti. Gama biraatiin immoo dhukkubsattoota kanniin haala danda'ameen addatti baasanii sirreefamaan dabareen akka kunuunsu gochuun waan danda'amuuf dhukkubsattoota sammuu warra fayyaa qabu waliin akka turan gochuun faayidaa isaa irra miidhaa kan qabu akka ta'e dha.

c. Qabiinsaa fi Eegumsa dhukkubsattootaaf taasifamuu

Akkuma armaan olitti ibsamuuf yaalame dhukkubni sammuu amaluma isaatiin dhukkubsattootni akka of gatan akkasumas namoota naannoo isaanii jiraaniif mataa isaanii irrattis miidhaa akka dhaqabsiisan gochuu waan danda'uuf eegumsi cimaan taasifamuufi akka qabu ogeessooni yaala sammuu ni kaasu.¹⁷⁷ Dhukkubsattootni sammuu qulqullina isaanii kan hin eeganne akkasumas nyaata isaanii sirnaan akka hin nyaanne waan isaani taasisuuf dhiyeenyatti hordoffii kan barbaadanii dha.¹⁷⁸ Gama kanaan qabatama manneen sirreessaa naannoo keenyaa maal akka fakkaatu adda baasuuf eegumsi dhukkubsattoota sammuu Mana Sirreessaa keessa jiraniif taasifamu gahaa ta'u adda baasuuf sakatta'a taasifameen eegumsi addaa dhukkubsattootaf addatti taasifamu akka hin jirref akkuma namoota fayyaa qabanii dhimmi isaanii koree adda

¹⁷⁵ Af-gaafi Dr. Beezaaye Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yuniversitii Jimmaatti Itti gaafatamtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame

¹⁷⁶ Labsii qaama raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra deebiin Hundeessuuf bahe lakk. 213/2011 kwt. 46(8)

¹⁷⁷ Af-gaafii Dr.Beezaayee Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yuniversitii Jimmaatti Itti gaafatamtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame

¹⁷⁸ Af-gaafii Dr.Beezaayee Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yuniversitii Jimmaatti Itti gaafatamtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame

addaa sirreefamtoota Mana Sirreessaa keessatti hunda'anii jiraniin kan hordofamu akka ta'e dubbatu.¹⁷⁹ Qulqullina dhukkubsattootatiin wal-qabatees sirreefamtootni fayyaa qaban haala danda'ameen gargaara kan jiran malee Manni Sirreessaa gama isaatiin deeggarsi addaa taasisuu akka hin jirree dha¹⁸⁰. Nyaataan wal-qabatees sirrefamtootni fayyaa qaban akka nyaachisaniif yaaliin taasifama jira. Haa ta'uun malee namoonni sammuu dhukkubsatan akka namoota fayyaa qabanii yeroo isaani eeggatanii nyaata gaafachuu kan hin dandeenye waan ta'eef yeroo yeroon hordofe namni nyaachisu waan hin jirreef gama kanaanis rakkoon akka jiru sirreefamtootni mariin waliin taasifame ni dubbatu.¹⁸¹ Dabalataanis dhukkubsattootni kunniin koosii irraa guuraa akka nyaatanis dubbatu.¹⁸²

Qabiinsa dhukkubsattoota sammuutiin wal-qabatee rakkoon bira manneen sirreessaa keessatti muldhata jiru namoota erga irratti murtaa'ee booda mannen sirreessa keessatti dhukkuba sammuutiin qabaman ilaachisee kan jiru dha. Seerri yakkaa keenya sirreefaman tokko erga adabbii raawwachuu eegalee booda dhukkuba sammuu cimaan qabamee adabbi irratti raawwachiisuun kan hin danda'amne yoo ta'e raawwiin adabbii addaan cite dhaabbata fayyaa keessatti ciisee akka yaalamu ykn iddo biroo yaalchisuuf mijataa ta'eetti akka geeffamu akka ajajamu qabu ni tuma. Dhukkubni sammuu kan hin fayyine ta'uun isaa yoo mirkanne'e addabbiin irratti darbee ture akka haqamu ni tuma.¹⁸³ Akka tumaa seerichaatti adabbiin addaan akka citu male eenyuun adabbiin addaan citaa waan jedhu ifaan teechisee hin jiru. Kanaafu akka barreesitoota qorannoo kanaatti tumaan seera yakkaa kun ragaaleen waa'ee dhukkubsataa ibsan Mana Sirreessaan qinda'anii Mana Murtii adabbii kenneef dhiyaatanii Manni Murtii ajaja adabbi addaan kutuu dabarsuu akka qabutti hubatamuu qabaa kan jedhu dha.

Dabalataanis qajeelfama dhiifama keessatti sirreefamaan sababa dhukkuba sammuu cimaatiin adabbii irratti raawwachisuun rakkisaa ta'e haala addaatiin dhiifamaan Mana Sirreessaa keessaa

¹⁷⁹ Af-gaafii Obbo Beenya Mokonnin ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 saj. Abdurazaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin, aaddee Dasii Turaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁸⁰ Marii sirreefafamtoota Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12, marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame, marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁸¹ Marii sirreefafamtoota Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12, marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame, marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁸² Af-gaafii beenya Mokonnin ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 , marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁸³ Seera yakkaa RFDI bara 1996 bahe kwt 116(3)

akka bahu ni tuma. Sirreefamtoota erga adabbi raawwachuu eegalanii booda rakkoon dhibeen sammuu mudate ilaalchisee tarkaanfiiakkami fudhatamaa akka jiru fi Rakkon gama kanaan quname maal akka ta'e adda baasuuf gaafii dhiyaateen Sirreefamtoota erga Mana Sirreessaa seenanii booda dhibee sammutiin qabaman ilaalchise Manni Sirreessaa haala danda'amuun yaala akka argatan gochuun ala furmanni bira kennamaa hin jiru. Yaalli fayyaa dhukkubsattoota kanaaf kennamaa jiru mataan isaa gahaa miti.¹⁸⁴ Dhibamtoota kanaan wal-qabatee dhiifaman akka bahan yaaliin taasifamus ragaa dhukkubsattoota sammuu ta'uu isaanii waan hin jirreef furmaata argachuu akka hin dandeenye kaasu.

Rakkoon qabiinsa wal-qabatee jiru kan bira dhukkubsattoota sammuu irratti reebichi yeroon itti raawwatamu akka jiru dha. Kanamalees yeroon dhukkubsataan sammuu Mana Sirreessaa keessaa miliquuf jedhe jedhamee rasaasan itti ajjeefame ni jira. Fknf bara 2009 dhukkubsataan sammuu miseensaan mooraa keessatti dhukaafamee ajjeefamee jira¹⁸⁵ Dabalataanis yeroo gara mana yaalaa qorannoof fidan dhukkubsattoota reebuun akka jiru ogeessooni fayyaa ni dubbatu.¹⁸⁶ Fknf dhukkubsataan Umar saadiq Qorannoo sammuuf Hospitaala Ispeeshalayzdii Yuuniversitii Jimmaa geeffamee bakka jirutti ilkaan isaa 4 reebamee akka irraa cabe sirreefamtootni ni dubbatu.¹⁸⁷ Daawwii Mana Sirreessaa keessatti taasifameen dhukkubsataan ilkaan fulduraa afur irraa cabuu isaa adda bahee jira. Gama biraatiin immoo dhukkubsataan ofii isaatii miidha ofirraan akka gahe ogeessooni Mana Sirreessaa ni dubbatu.¹⁸⁸ Dhukkubsataan ofii isaatii miidhaa ofirraan gahe yaa jedhamu malee ogeessonni yaalaa misesensoonni dhukkubsattoota sammuu irratti reebicha akka raawwatan ni dubbatu.

Dhukkubni sammuu akkaata sadarkaa fi gosa isaatiin dhiibbaa adda addaa namootarraan kan geessu waan ta'eef eegumsi fi kunuunsi addaa akka isaan barbaachisu ogeessooni yaala sammuu ni dubbatu. Qabatamaan manneen sirreessaa naannoo keenyaa keessatti dhukkubsattoota sammuu argamaniif eegumsi addaa taasifamaa hin jiru. Akkuma sirreefaman ykn shakkaman

¹⁸⁴ Af-gaafii Obbo Beenya Mokonni ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin, aaddee Dasii Turaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁸⁵ Marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁸⁶ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbaaraka Daayireekta Meedikaala Hospitaala Ispeeshalayzdi Yaala Sammuu Amanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12, Haajii Aabbuu Yuniversitii Jimmaattii Barataa ispeshalitii yaala sammuu waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

¹⁸⁷ Marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Jimmaa Waliin gaafa guyyaa 24/06/12

¹⁸⁸ Af-gaafii Saj/ol Abdurazaaq Yaasin Dayireekta sirreessaa fi nageenya Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame

fayyaa qabu itti hordofamuutti hordofamaa jiran. Kun immoo fayyaan sammuu isaanii fooyya'aa deemuu isaa sakkata'uuf kan hin dandesine dha.

Gama biraatiin garuu manneen sirreessa keessatti dhukkubsattootni sammuu manneen sirreessaa keessatti hojji humna irratti akka hirmatan taasifamaa hin jiran.¹⁸⁹ Gama kanaan raawwiin jiru rakkoo kan hin qabne akka ta'e hubachuun danda'amee jira. Dabalataanis dhukkubsattoota sammuu akkuma namoota biroo Mana Sirreessa keessa jiranii maatii waliin akka wal qunnaman taasisuun wal-qabatees rakkoon hojimaata akka hin jirre hubachuun danda'amee jira. Yeroo bilbilaan maatiin dhiyaatee dhukkubsattoota akka arguuf yaaliin gama Mana Sirreessaatiin taasifamus akka jiru dha.¹⁹⁰

v. Tajaajila fayyaa fi Kenniinsa ragaa fayyaa sammuun wal-qabatee xiinxala haala qabatamaa

a. Tajaajila yaalaa

Dhukkubsattootni sammuu tajaajilli yaala sammuu kennamuufi akka qabu seera yakkaa keenya keessatti tumamee jira. Bu'uruma kanaan hojamanni Manneen Sirreessa naannoo keenya keessa jiru maal akka fakkaatu sakatta'uuf Dhibamtoota sammuu manneen sirreessaa keessa jiran fayyaan isaanii akka fooyya'uuf maaltu hojjatamaa akka jiru adda baasuuf Gaafii dhiyaateen dhukkubsattooni sammuu Hospitaala Mana Sirreessaatti dhiyeenyaan argamuu kaasee sadarkaan hanga hospitaala amanu'eel geeffamanii yaalama akka jiranii dha¹⁹¹. Hospitaaloota olla manneen sirreessaa argaman keessatti ogeessoota jiran waliin marii taasifameen dhukkubsattoota sammuu gama isaanii dhufan bifaa barbaadamuun yaala barbaachisaa kennuuf hanqinni iddo akkasumas human namaa akka jiru caqasu.¹⁹² Kanamalees dhukkubsattoota kanniin yaaluuf dhaabbileen fayyaa hedduu kan rakkatan ta'uu dubbatu. Akka rakkottis seena dhukkubsata argachuun baay'ee rakkisaa waan ta'uuf yaala barbaachisa ta'e kennuun akka dhibaa ta'e dubbatu.¹⁹³ Dabalataanis Hospitaalli Amanu'eelis iddo gahaa waan

¹⁸⁹ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessa Godina Shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 19/06/2 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁹⁰ Af-gaafii Beenna Mokonnin ogeessaa xiin-sammuu Mana Sirreessa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁹¹ Af-gaafii kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessa Godina Shawaa lixa waliin gaafa guyyaa 19/06/2 saj. Abdurazaaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame

¹⁹² Af-gaafii sister Fedhashii Abdiisaa Psychiatry Nurse Hospitaala Amboo waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifameen

¹⁹³ Af-gaafii I/Kom. Kamaal Gannaal ogeessa yaalaa Mana Sirreessa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012

hin qabneef yeroo baay'ee cibsee kan yaalu osoo hin taane qoricha qofa kennaa kan deddebi'an akka ta'ee dha.¹⁹⁴ Gama biraatiin dhukkubsatootni beellama isaanii eeganii dhiyaachuu dhabuu isaaniitit tajaajilli yaalaa yeroo addan citu akka jiru dha.¹⁹⁵ Fakkeenyaaaf daawwii manneen sirreessaa keessatti taasifameen dhukkubsattuun sammuu qoricha Hospitaala Amanueel irraa fudhachaa turte sababa beellama irraa hafuutiin qoricha addaan kutuu ishii hubachuun danda'amee jira¹⁹⁶. Sababbiin isaas beellamni ishii dagatamuu irraa kan hafte akka ta'e yeroo daawwitti ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa irraa hubachuun danda'amee jira. Rakkoon kun eegumsii fi hordoffiin addaa dhukkubsattoota sammuuf taasifamuu dhabuu irraa akka maddu hubachuun ni danda'ama. Dhukkubsatootni sammuu sadarkaa dhibee cimaa qaban immo akka dhukkubsattoota dhibee gosa biro yaadatani gaafii dhiyeessuu kan hin dandenye dha.

Gama tajaajila gorsa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaatiin kennamu ilaachisees hanqinaaleen akka jiran ogeessonii fi sirreefamtootni mariin waliin taasifame ni ibsu.¹⁹⁷ Akka rakkottis humni nama tajaajila kennuu fi baay'inni sirreefama Mana Sirreessa keessa jiru akka wal hin madaalle caqasu. Kanamalees ogeessoota tajaajila kennaniif yeroo yeroon leenjiin kennamuu dhabuun isaa tajaajilli ogeessoota kanaan kennamu hanga barbaadamu akka hin taane taasisee jira.¹⁹⁸

b. Qorannoo fayyaa sammuu gaggeessuu

Qorannoo sammuu gaggeessuun akkaata gosotaa yaalaa birootiin kan wal-fakkaatuu miti¹⁹⁹. Qorannoo sammuu keessatti dhukkubsataaf yaallii kan gaggeefamu osoo hin taane nama dhukkubsata jedhame dhiyaate cibsanii dhukkubsata ta'u fi dhisuu akkasumas sadarka

¹⁹⁴ Af-gaafii Komandar Andualam Xilaahuun Itti gaafatamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06 12 taasifame

¹⁹⁵ Af-gaafii Aadde Igzeeraya Ingidaayyoo fi Obbo Araggaa Alamuu ogeessota saayikaatirii Hospitaala Hiwoot Faanaa Harar 11/07/2012

¹⁹⁶ Daawwii Mana Sirreessaa godina shawaa lixaa keessatti gaafa guyyaa 19/06/12 taasifameen

¹⁹⁷ Af-gaafii obboo Gammachuu Beekumaa, ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Lixaa waliin gaafa 08/07/12, obboo Beenyaa Mokonnin ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁹⁸ Af-gaafii obboo Gammachuu Beekumaa, ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Lixaa waliin gaafa 08/07/12, obboo Beenyaa Mokonnin ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

¹⁹⁹ Psychiatric forensic interview toora intarneetii <https://emedicine.medscape.com/article/2009478-overview> irraa gaafa guyyaa 10/10/12 kan ilaalam

dhukkuba isaa qorachuun dandeetti falmii gaggeessu adda baasuu dha²⁰⁰. Qorannoo kana gaggeessuuf yeroo dheera kan fudhatu waan ta'eef ciibsanii kallattii adda addaan hordofuu kan gaafatuu akka ta'e ogeessooni ni dubbatu.²⁰¹ Haa ta'uu malee hojii qorannoo sammuutiif sadarkaa biyyaatti xiyyeefannoon kennname baay'ee gad aanaa akka ta'ee dha. Akka agarsiiftuutti ogeessi akka biyyaatti qorannoo fooreensiikii gaggeessuuf jiru tokko akka ta'ee dha. Kanamalees ogeessootuma biro jiraniif onnachiiftuu gahaan godhamaa akka hin jirre dha.²⁰² Hanqinnaa humna namaa fi rakkoo hojimaata Hospitaala keessa jiru irraa kan ka'ee namoota fayyaan sammuu akka qoratumu qaamolee haqaa irraa ergaman hundaa yeroo barbaadame keessatti keessumeessuun deebii kenuun akka hin danda'amne ogeessooni ni kaasu. Yeroo hedduus dhukkubsataa sammuu tokkoo qoratanii ragaa qaamolee haqaatiin barbaadamu kenuuf waggoota hedduu fudhata akka jiru dha²⁰³.

Rakkoon irra deddeebiin beellama kenuu akka jiru ragaalee hospitaala akkasumas galmeewwan Mana Murtii hedduu ilaaluun hubachuun danda'amee jira. Kanaan wal-qabatee rakkoon hojmaata Hospitaala ispeeshalaayizdii yaala sammuu Aamanu'eel keessa jiru kan gumaache ta'us amaluma qorannoo sammuutiin yeroon dhaabbii qorannoo tokko gaggeessanii xumuruuf barbaachisa ta'ee jiraachu dhabuun deddeebiif akka sababa ta'e ogeessooni ni kaasu. Fakkeenyaaaf qorannoo tokko gaggeessuuf hanga ji'a lamaa ciibsanii yaaluu kan barbaachisu ta'us amala dhukkubsataa irraa kan ka'e yeroon hanga ji'a shani itti turee qoratumus akka jiru dha.²⁰⁴ Akkuma jedhame amala qorannoo irraa yeroon qorannoон fudhatu dhukkubsataa jidduu garaagarummaa qabaatus irra deddeebiin beellama hedduuf sababa kan ta'a jiru rakkoo hojmaataa Hospitaalicha keessa jiru jechuun ni danda'ama. Kanaaf akka agarsiistuutti raga qorannoo sammuu Hospitalli ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel waggoottan sadan

²⁰⁰Forensic evaluation in psychiatry, toora intarneetii https://www.researchgate.net/publication/259883748_Forensic_evaluations_in_psychiatry/link/5ac1fda1a6fdcccda65e52f2/download irraa gaafa guyyaa 10/10/12 kan ilaalamé

²⁰¹ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbaarak Daayireektaa Meedikalaa Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame

²⁰² Af-gaafii Dr. Heenook Yitbaarak Daayireektaa Meedikalaa Hospitala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanueel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame

²⁰³ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbaarak Daayireektaa Meedikalaa Hospitala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanueel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame

²⁰⁴ Af-gaafii obboo Adaankeny Atnaafuu Bsc psychiatry Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12, aaddee Algaanesh Bitaw raawwattuu hordoffii kutaa seeraa Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel waliin taasifame

darban kenne yammuu ilaallu baay'inni isaanii gad bu'aa kan deema ture akka ta'ee dha.²⁰⁵ Inni biraa qorannoonaan Hospitaalichaan gaggeefaman hedduun isaanii dhimma bulchiinsa magaala finfinnee irraa ergaman akka ta'e ragaalee Hospitaalichaan kennaman irraa ni hubatama. Kanaafis akka sababaatti kan eeramu Hospitaalichi dhiyeenyatti argamuu isaa akka ta'ee dha. Qabatama jiruunis Naannoo Oromiyaa irraa dhimmooni dhaqan dhimmoota yakka ciccimoon wal-qabatan akka ta'ee dha. Dhimmoota sasalphoo wal-qabatee dhaabbannii qoranno dhimmootuma ciccimoofu dhaqabamoo waan hin taaneef qorannoof geessuun kan baratame akka hin taanes ogeessooni qoranno naannoo keenya ni kaasu.

Gama biraatiin immoo Ragaan qoranno fayyaa sammuu qaamoolee haqaa irraa gaafatamaniin wal-qabatee haalli ragaan itti kennamu mataan isaa garaagarummaa akka qabu caqasuu.²⁰⁶ Ragaan qoranno sammuu(forensic psychiatry report) af-gaafii dhukkubsataa waliin taasifame, hordoffii iddo yaalaatti taasifame irraa bu'aa argamu,ragaa galmees qoranno irraa argamuu akkasumas seenaa nama qoratamuu maatii ykn iddo dhaloota isaa fi madden biraa irraa walitti sassaabame dabalatee xiinxala geggeefamuun guduunfaa ogeessaa kan of-keessatti hammatuu dha.²⁰⁷ Haala Qabatama jiru sakatta'a taasifameen ragaaleen xiinxalli baldhinaan irratti gaggeefamee kennaman kan jiran ta'uun ragaalee Hospitaala ispeeshalayizdii yaala sammuu Amanu'eeliin kennaman irraa hubachuun ni danda'ama. Haa ta'uun malee garuu ogeessooni tokko tokko ragaa kennan keessatti adeemsoota qoranno keessa darban xiinxalanii dhiyeessuu irra gabaabamatti dhukkubsataadha jechuun qofa ibsuun kennanis akka jiran ragaaleen agarsiisan ni jiru. Ragaalee fayyaa sammuu kennaman ilaachisee rakkoleen jiran maal akka ta'e qulqulleessuuuf Gaafii dhiyaateen ragaalee hunda wal-fakkeessani kennuu dhabuun akka jiru dha. Kun immoo ogummaa dhimma dhukkubsataa sammuu xiinxalanii dhiyeessuu ogeessi qabu (forensic psychiatrist) akka biyyatti tokko waan ta'eef ogeessooni biroo immoo ittigaafatamummaa sodaachuu irraa akka ta'e dha.²⁰⁸ Rakkolee kanaaf gaafileen Mana Murtii irraa dhiyaatanis gahee akka qabanii dha. Sababiin isaa gaafileen gariin qoranno sammuu

²⁰⁵ Ragaa galmees Hospitaalichaan irraa argameen bara 2009 irraa kaasee ragaaleen kennamaa turan bara bараан hirachaa dhufuu kan garsiisanii dha.

²⁰⁶ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbaarak Daayireektaa Meedikalaa Hospitala ispeeshalayizdii yaala sammuu Amanueel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame

²⁰⁷ Af-gaafii Dr. Beezaaye Alamuu(Ispeeshalistii yaala sammuu) hospital Ispeeshalayizdii Yuunivarsiitii Jimmaatti itti gaafatamtum muummee barnoota Psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12, Dr. Heenook Yitbarak daayireektaa meedikalaa Hospitaala ispeeshalayizdii yaala sammuu Amanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame

²⁰⁸ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbarak daayireektaa meedikalaa Hospitaala ispeeshalayizdi sammuu yaala Amanu'eel waliin taasifame

gaggeessuun dhukkubsataa dha moo miti kan jedhu adda baasaa bifa jedhuun qofa gaafin waan dhiyaatuuf yeroon gabaabamatti dhukkubsataa dha ykn mitii jechuun deebiin itti kennamu ni jira.²⁰⁹

*Fakkeenyaaaf dhimma Naajii Abbaa Olii falmii yakka ajjeecha Abbaa Alangaa Godina Jimmaa waliin ture irratti Hospitaalli Amanu'eel ragaa qorannoo sammuu kenneen himatamaan dhukkuba sammuu cimaa kan qabu ta'uu caqasuun ragaa kennee jira.*²¹⁰ Gaafin Mana Murtii irraa dhiyaate qorannoon sammu gaggeefame ragaan akka dhiyaatu kan ajaju ta'us ragaan qorannoo sammuu(forensic psychiatry report) dhimmoota guutee dhiyaatu qabu guute kan dhiyaatee miti.

Gama biraatiin garuu ogeessi addaa *forensic psychiatry* jiraachuu baatus Hospitaala Ispeeshalayzdi Yuniiversiti Jimmaatiin ragaalee qorannoo sammuu Manneen Murtiif kennaman akkaata ragaan qorannoo sammuu itti barraahu qabu(forensic psychiatry report) gutanii dhiyeessuuf yaaliin taasifamaa akka jiru sakatta'a ragaalee Hospitaalichi kenu irraa hubachuun ni danda'ama. *Fakkenyaaf falmii yakka gudeeddi Abbaa Alangaa Godina Jimmaa fi himatama Saalii Abbaa Olii jiddu jiru irratti Hospitalli Ispeeshalayzdi Yuniversitii Jimmaa af-gaafii himatamaa irraa kaasee odeefannoo qaamoole birootiif gal mee qorannoo poolisii dabalatee jiru sassaabuun xiinxala gaggeessuun ragaa kennee jira.*²¹¹

Qorannoo sammuu gaggeessuuf ogummaa addaa fooreensiik saaykaatrii kan barbaachisu ta'us barumsa yaala sammuu keessatti barumsa kana kan baratamu waan ta'ee rakkoo amma jiru furuuf ogeessooni yaala sammuu sadarakaa ispeeshalititti baratan leenjii yeroon kennamuun kan deeggarman yoo ta'e hojicha hojjachuu akka danda'an ogeessoonn ni dubbatu²¹².

Gama biraatiin immoo adeemsa qorannoo sammuu keessatti ragaaleen dhiyaachuu qaban yeroon qaamoolee haqaa irraa dhiyaatuu dhabuun, seenaa nama qoratamuu akkaataa barbaadamuun

²⁰⁹ Af-gaafii Dr. Heenook Yitbarak daayireektara meedikaalaa Hospitaala ispeeshalayzdi sammuu yaala Amaanu'eel waliin taasifame

²¹⁰ Ragaa Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel xal. Lakk ፲፻፷፯/፻፲፭ gaafa guyyaa 17/04/2010 barreefame

²¹¹ Ragaa Hospitaala Ispeeshalaayzdii Yuniversitii Jimmaa lakk. 9226/96/12 gaafa guyyaa 06/06/12 kennname

²¹² Af-gaafii Dr. Heenook Yitbarak daayireektara meedikaalaa Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amaanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12

madda sirrii irraa argachuu rakkisaa ta'uun yeroo tokko tokko namni qoratamu yeroo dheeraa qaamoolee haqaa biratti erga turee booda dhiyaachuun isaa galmeelee qorannoo keessatti immoo haalli yeroo raawwii yakkichaa jiru baldhinaan teechifamuu dhabuun haala yeroo yakki raawwatamuu jiru beekuuf waan rakkisaa ta'uuf qorannoo gaggeefamu irratti dhiibbaa guddaa akka uuma jiru dha.²¹³ Fakkenyaaf falmii yakka ajjechaa himatamaa fi ABBAALANGAAlanga Godina Harargee jidduu ture irratti himatamaan fayyaan sammuu akka qoratamu erga ajajameen booda dhukkubsataan osoo hin qortamin waggoota kudha tokkoo booda Hospitaala Amanueel yeroo geeffamu Hospitaalichi dhukkubsataan kun qaamoolee haqaa biraan yeroo dheeraa booda kan dhufe waan ta'eef haala yeroo yakki raawwatamuu jiru ibsuun hin danda'amuu jechuun deebisee jira.

vi. Hojirra Oolma Tarkaanfiwwan Filannoo Dhibamtoota Sammuu

Seera yakkaa FDRI keessatti namni dhukkubsataa sammuu yakkaan shakkame tokko yaala sammuu akka argatuu fi addatti bahee akka tursiifamuu qabu ni akeeka.²¹⁴ Gama kanaan gaheen Manneen Murtii ol'aana akka ta'e tumaalee seera yakkaa irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaan wal-qabatee dhukkubsattootni eessa turuu akka qaban haala kamiin turuu akka qaban Manni Murtii qaama dhimmi ilaalu ajaju akka danda'uu fi ajajoota kennaman foyya'iinsa fayyaa dhukkubsataa ilaaluun fooyyeessaa deemu akka qabu seerichi ni akeeka.²¹⁵ Qabatama qaamoolee haqaa keessa jiru sakatta'uuf Manni Murtii dhimma dhibamtoota sammuu ilaalchisee iddoor turtii fi haalli turtii isaanii irratti ajaja kennuu wal-qabatee hojmaanni jiru maal akka fakkatu Gaafii dhiyaateen seerichi dhimmoota dhukkubsattoota sammuu irratti tumaalee yaa ka'u malee qabatama lafarra jiruun akkaataa seeroota keessatti jiruun raawwachuun rakkisa akka ta'e ogeessooni ni kaasu.²¹⁶ Akka rakkottis dhabbanni dhukkubsattoota sammuu kana simatee akka yaalaman taasisu dhabamuu akkasumas gamuma mana sirreesattinis iddoon addaa dhukkubsattootni sammuun itti turan adda bahee jiraachuu dhabuun isaa tarkaanfilee filannoo

²¹³ Af-gaafii Dr. Beezaaye Alamuu(Ispeeshalistii yaala sammuu) hospital Ispeeshalayizdii Yuunivarsiitii Jimmaatti itti gaafatamtu muummee barnoota Psychiatry, Dr. Heenook Yitbarak daayireektaa meedikaalaa Hospitaala ispeeshalayzdii yaala sammuu Amanu'eel, Aaddee Wuubit Demeke msc Psychiatristy Hospitala ispeeshalayizdi yaala sammuu Amanu'eel waliin taasifame

²¹⁴ Akkuma Miil-jalee olii lakk.12 kwt. 129-133 wal-faana dubbisu

²¹⁵ Akkuma Miil-jalee olii lakk.12 kwt. 129-133 wal faana dubbisu

²¹⁶ Af-gaafii obboo Abdurahmaan Muhammad A/seeraa fi gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame

tumaa seeraa irratti teechifaman raawwachisuun rakkisaa akka ta'e dubbatu.²¹⁷ Gama biraatiin immoo dhaabbileen fayyaa jiranis dhukkubsattoota sammuu qaamoolee haqaa irraa simatanii tursiisanii yaaluuf humna namaa fi lecaaloo gahaa akka hin qabane ibsu.²¹⁸

Akka fakkeenyatti dhimma Hawwii Abbaa Maccaa fi Abbaa Alangaa Godina Jimmaa falmii yakkaa ajjeecha ture irratti himatamaan dhukkubsata sammuu ta'uun isaa ragaa Hospitaala Amaanu'eel irraa dhiyaateen mirkana'ee Manni Murtii Ol'anee Godina Jimmaa dhaddacha gaafa guyyaa 27/02/2011 ooleen himatamaan akkaata seera yakkaa bara 1996 bahe kwt 48(2) tiin ittigaafatamummaa hin qabuu jechuun murteesse jira. Manni murticha dhukkubsataa ilaachisee bu'uruma yaada ogessa addaatiin kennameen dhukkubsataan Hospitaala Ispeeshalayizdii Yunivarsitii Jimmaatti simatamee ciisee akka yaalamu ajaje jira. Haa ta'u malee Hospitaallichi deebii Mana Murtiif gaafa guyya 04/03/2011 deebiseen dhukkubsataa simannee cibsinee yaaluuf eegumsa gahaa waan hin qabneef simachuu akka hin dandeenneef eegumsa gahaa waliin kan ergamu yoo ta'e yaaluu akka danda'an caqasee ibsee jira.

Sakatta'a galmees kana keessatti tasifameen Manni Murtii dhukkubsataa kana ilaachisee ajajni biraa kenne hin jiru. Hanga gaafa ragaan qorannoo kanaaf barbaachisu sassaabametti (gaafa guyyaa 24/06/12) dhukkubsataan manuma sirreessaa godina Jimmaa keessa kan jiru ta'u daawwi taasifameen adda bahee jira.²¹⁹

Akkuma dhimmicha irraa hubatamu danda'amu hospitaalichii dhukkubsataa yaaluuf qaamni eegumsa taasisu waliin jiraachuu akka qabaatu Mana Murtii beeksiese jira. Haa ta'u maleemanni murticha eegumsi ramadamee dhukkubsatan akka yaalamu taasisuu osoo qabu ajaja tokko osoo hin kennis bira darbee jira. Sababa kanaan dhukkubsatan hospitaal ciisee akka yaalamu ajajni erga kennamee booda waggaa tokkoo ol Mana Sirreessaa keessa jira.

Tarkaanfii dhukkubsattoota sammuutiin wal-qabatee fudhatamuu qaban irratti Seerri yakkaa FDRI Manni Murtii qaama dhimmi ilaalu akka barbaachisummaa isaatti ajajuu akka danda'u

²¹⁷ Af-gaafii Af-gaafii obboo Abdurahmaan Muhammad A/seeraa fi gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12,obboo Angaasaa Tarreessaa Abbaa seeraa fi Bakka Bu'aa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

²¹⁸ Af-gaafii Dr. Beezaayee Alamuu Hospitaala ispeeshalayizdii Yunivarsiiti Jimmaatti Ittigafatamtuu Muummee Barnoota Psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12, sister Fedhashii Abdiisaa psychiatry nurse Hospitaala Amboo waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame

²¹⁹ Daawwii Mana Sirreessaa Godina Jimmaa keessatti taasifameen kan adda bahe

aangeessee jira. Gama kanaan tarkaanfiin manni murticha fudhate akka hin jirre galmeekessa ni hubatama. Bulchiinsa Manneen Sirreessaa Federalaatti muxannoona Mana Sirreessa Qaallitti gama kanaan yammuu ilaallu waliigaltee Hospitaala Amanu'eel waliin qabaniin manni sirresichaa eegumsa dhaabbiin miseensota akka ramadeefi hojjataa jiranii dha. Manni murticha kunis dhukkubsataa kanaaf human poolisii keessa akka ramadamu gochuu danda'us dhimmicha irratti ajjajni tokkollee osso hin kennamin bira darbamee jira. Gama kanaan manni murticha tarkaanfilee filannoo hojirra oolchuuf filannoowwan seeraan teechipaman hundaa xiyyefannoona itti deemaa akka hin jire agarsiisa.

Inni biraa immoo deeggarsi gama maatii dhukkubsattootan taasisfamus baay'ee laafaa akka ta'e dha. Akka fakkeenyatti dhukkubsattootni sammuu yeroo wabiin bahani dhimma isaanii alaa akka hordofan ajajamu wabii ta'uuf hayyamaama ta'uu dhabuun ni jira.²²⁰ Dhimma yakka gubaa manaatiin shakkamee too'anno jala oolee Mana Murtiif erga dhiyaate booda fayyaan sammuu akka qoratamu ajaje dhukkubsataan kun wabiin bahee dhimma isaa alaa akka hordofu Mana Murtii ajajamus namni wabii ta'u dhabamuu isaatiin dhukkubsataan kun yeroo dheera mana sirreessa keessatti akka dabarsu dirqamee ture. Booda fayyaan dhukkubsata kun sadarkaa yaachisaa irra waan gaheef maatiin akka fudhatu taasifamee lubbuun isaa darbuu dubbatu.²²¹

Dabalataanis maatiin dhukkubsattoota kanaa qaamoolee haqaa irraa fuudhanii akka yaalchisan yeroo gaafataman hayyamaam ta'uu dhabuun ni jira.²²² Gama maatiitiin dhukkubsattootni qaamoolee haqaa bira turuu akka ba'an irraa bu'etti ilaaluun dhukkubsattoota kana ofitti fudhachuuf hayyamamaa ta'uu dhabuun akka jiru kaasu.²²³

vii. Qindoomina Qaamolee Hirtaa Gidduu Jiru

Dhukkubsattoota sammuu ilaalchisee qindoominni qaamoolee hirtaa maal akka fakkaatau sakatta'a taasifameen ogeessoota bira yaadni adda addaa ni kennama. Gama fayyaan dhukkubsattoota sammuu fooyyeessuutiin manneen sirreessaa dhaabbilee fayyaan naannoo isaanii

²²⁰ Af-gaafii obboo Girmaa Jootee A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa, obboo Gazzuu Boggaalaa A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

²²¹ Af-gaafii obboo Angeessaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa, marii sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

²²² Af-gaafii obboo Ismaa'eel Abbaa Boor gaggeessa KTAS fi bakka Bu'aa Pireezidaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame.

²²³ Af-gaafii obboo Abdurahmaan Muhammed A/seeraa fi gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaa, obboo Dinbaruu Geeraa A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaa Waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame.

jiru waliin qindoominni jiru Fooyee akka ta'e kaasu²²⁴. Dhaabbilee fayyaa waliin qindoomin jiru fooyee qabaa yaa jedhan malee dhaabbilee fayyaa keessatti dhukkubsattoota fayyaa Manneen Sirreessaa keessa jiran gargaaruuf jedhamee addatti hojiin hojjatame akka hin jirredha. Keessattuu dhaabbileen fayyaa yeroo dhukkubsattoota sammuu bilisaan yaaluuf hayyamamaa hin taane akka jirus ni dubbatu.²²⁵ Kana jechuun tajajilli dhukkubsattoota sammu akkuma tajaajilama biro kanfalttiin kan raawwatamu akka ta'eedha.

Qindoomina qaamoolee haqaa waliin jiru ilaachisee garuu laafa akka ta'ee dha. Manni Murtii dhukkubsattoota sammuu gama Mana Sirreessaa erguu malee haala isaan irra jiran hordofuu irratti hanqinni baldhaan akka jiru kaasu²²⁶. Gama mana hojii ABAA ALANGAAlanagaatiinis dhukkubsattoota sammuu himatanii dhiyeessuu malee haala kamiin furmaata argachuu danda'an dhimma jedhu irratti hojiin waliin hojjatamaa jiru laafa dha.²²⁷ Keessattu dhimmoota dhibamtoota sammuu ilaachisee gama poolisii fi mana hojii Abbaa Alangaattiin wal-harkisuun akka jiru dha.²²⁸

Fakkeenyaaaf:-

Falmii yakkaa hannaabbaa Alangaa fi himatamaa Siisaay Geetahuun jidduu turee irratti himatamaan dhaddachatti dhiyaate himanni dubbifameef himanni galuufi gaafatame himanni naaf hin galle qaamni koo keessi dhukkubsataa jedhe jira.

²²⁴ Af-gaafii Komaandar Andualam Xilaahun Itti gaafatamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, insp. Alamu Amantee Tolosaa Dayireektara nageenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaan waliin gaafa guyyaa 03/07/12,saj.ol Abdurazaq Yaasiin daayireektara nagenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 taasifame.

²²⁵Saj/Ol. Kifluu Dafaa Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii qorataa poolisii waliin gaafa 11/07/2012

²²⁶ Af-gaafii Komaandar Andualam Xilaahun Itti gaafatamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, insp. Alamu Amantee Tolosaa Dayireektara nageenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaan waliin gaafa guyyaa 03/07/12,saj.ol Abdurazaq Yaasiin daayireektara nagenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12 ,obbo Beenyaa Mokonnin ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, obboo Angaasaa Tarreessaa Abbaa seeraa fi bakka bu'aa gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, l/saj. Naasiir Ziyaad B/B hoogganaa Mana Sirreessaa Aanaa Habroo gaafa 09/07/2012 taasifame.

²²⁷ Af-gaafii Obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaan waliin gaafa guyyaa 19/06/12, obboo zinaabizuu Mireessaa Abbaa Alangaa fi Bakka Bu'aa Abbaa Adeemsa qorannoo yakka adda addaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Shawaa Lixaan waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame

²²⁸ Af-gaafii obboo Girmaa Jootee Abbaa seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa kibba Lixaan waliin gaafa guyyaa 04/07/12, obboo Lammii Lammeessaa gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Aanaa wolisoowaliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame

Manni Murtiis waajjiri haqaa fi waajjiri poolisii sammuu fayyaa himatamaa Hospitaala kaatoolik Luqaas fi koolleejji narsootaatti akka qorachiisu ajajee jira. Beellamatti poolisiin dhimmicha qorachiisuuf baajata hin qabnu yammuu jedhu Abbaan Alangaa qorachiisuun gahee isaa akka hin taaneef baajatni kanaaf qabame akka hin jire ibsee jira. Abbaan Alangaa deebii Mana Murtiif kenneen bu'uura JBAH irra deebiin fooyya'ee bara 2006 baheen qorannoo sammuu waajjira poolisiif kennamee jira waan ta'eef waajjiri keenya raawwachuu hin danda'uu jechuun ibsee jira.

Manni Murtiis xiinxala gaggeeseen Abbaa Alangaa fi poolisiin waliin kan qoratan waan ta'eef qorachiisuun gahee poolisiis yoo ta'eakkata sdfy kwt 8(2) himatni osoo hin dhiyaatin dura qajeelfama poolisiif kennee akka qoratamu taasisuun fayyaa sammuu himatama qulqulleessuun Mana Murtiif dhiyeessuu osoo qabu akka qoratamu yeroo ajajamu baajatni hin jiru jechun sababa fudhatama qabuu miti. Manni Hojii Abbaa Alangaa fi poolisii waliin akka qorachisan ajajni yeroo sad ikenname qorachiisuu waan hin dandeenyeef akkaata sdfy kwt 95(2) sababa beellamni ittiin kennamu waan hin jirreef gal mee cufera jechuun ajaja kennee dhimmicha irratti Manni Murtii Ol'aanaa ajaja Mana Murtii jalaa cimsee jira.²²⁹

Gama biraatiin yeroo dhimmi dhukkubsattoota sammuu rakkisaa dhufu koree walini JBAH fana mariin taasifamee hatattamaan furmaata akka argatan murteessuun ni jira. Haa ta'uu malee dhaabbanni fayyaa ragaa waa'ee fayyaa sammuu isaanii kenu yeroon raga dhiyeessuu waan hin dandeenyeef dhimmichi harkifatuu kan itti fufu akka ta'ee ogeessooni ni kaasu.²³⁰ Gama ogeessoota Mana Murtiinis dhukkubsattoota Mana Sirreessatti erguun bu'aa yaalaa eeguun beellama kennameen dhukkubsattoota hordofuu malee haala addaattin hojiin qaamolee haqaa waliin waa'ee dhukkubsattoota sammuu hojjatamaa jiru akka hin jire dubbatu.²³¹

Walumagalattii dhukkubsattoota sammuu ilaachisee qaamoleen haqaas ta'ee abbootiin hirta kan biro qindoominaan hojii isaani hojjachuu dhabuu isaanitiin dhukkubsattootni haqa isaaniif

²²⁹ Falmii yakkaa hanna Abbaa Alangaa fi himatamaa Siisaay Geetahuun jidduu Mana Murtii Aanaa Wolisoo lakk gal mee 34733

²³⁰ Af-gaafii Obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12, Komaandar Andualam Xilaahun Itti gaafatamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12, insp. Alamuu Amantee Tolosaa Dayireektaa nageenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12, saj.ol Abdurazaq Yaasiin daayireektaa nagenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina jimmaa waliin gaafa guyyaa 24/06/12

²³¹ Af-gaafii obboo Darajjee Guddataa Abbaa seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame

malu osoo hin argatin waggoottan dheeraa manneen sirreessaa keessatti dabarsuuf dirqamaa jiru. Rakkolee kanaaf ka'umsii rakkoo dhaqabamummaa dhabbilee yaala sammuu, loojistiikii fi baajataa akka ta'e ogeessooni hedduun qaamoolee haqaa keessatti jiran ni kaasu.

3.2 Bulchiinsa Haqa Yakkaa Keessatti Raawwii Eegumsa Mirga Haqa Argachuu

Namoota Dhagahuu/Dubbachuu hin Dandeenye

Namootni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenye raawwii yakkaa keessatti hirmaatanii gara qaamolee haqaa darbanii darbanii akka dhiyaatan ogeessonni ni dubbatui.²³² Itti aansuun namoota kanneen waliin ogeessonni qaamolee haqaa adeemsa kenninsa haqaa keessatti akkamitti waliigaluun akka raawwatan sakatta'uuf gaafii dhiyaateen ogeessonni haala qabatamaa jiru ibsanii jiru.

Kanneen furmaata malee callisanii Mana Sirreessaa keessa turan akka jiran ibsamee jira. Fakkeenyaaaf, namni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye tokko yakkaan shakkame to'annoo jala akka jiruu fi haala ittiin qoratan dhabanii kan jiran ta'uu oggeessi tokko kaasee jira.²³³ Mana Sirreessaa keessaas shakkamootni fi sirrefamtootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye muraasni akka jiran ibsamee jira. Fakkeenyaaaf shakkamaan tokko yeroo beellamaatiin Mana Sirreessaatti ergamee hanga daataan kun funaanamutti qaamoleen haqaa shakkamaa kana waliin wal hubachuu waan dadhabaniif fala otoo hin argatin Mana Sirreessaa keessatti akka hafe ibsamee jira.²³⁴ Mana Sirreessaa keessattis ogeessotni namoota kanaan wal-hubachuu danda'an hin jiran. Kun immoo rakkoo dhukkubsataa kanaa hubachuu fi waantoota Mana Sirreessaa keessa jiran hubachiisuuf rakkoo akka uume ogeessonni mana sirreessa ibsanii jiru.²³⁵

Qaamoleen haqaa namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye tooftaalee addaa addaatti fayyadamuun wal hubatanii dhimmi isaanii ilaalamaa akka jiru hubatamera. Akkaataan qaamolee haqaa namoota kanneeniin itti waliigalan akka waliigalaatti bifaa lama qaba. Malli

²³² Af-gaafii obboo Angeessaa Daggafaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaal waliin gaafa guyyaa 03/07/12, i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisi Godina Harargee Lixaa 08/07/12

²³³ Af-gaafii Obbo Fiqruu Abbabaa Abbaa Alangaa Mana Hojji Abbaa Alangaa Go/Harargee Bahaa 12/07/2012

²³⁴ Af-gaafii Obbo Beenyaa Mokonni ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 taasifame

²³⁵ Af-gaafii Obbo Beenyaa Mokonni ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 saj. Abdurazaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirrefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12, obboo Angeessaa Daggafaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaal waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame

tokkoffaan ogeessota mallatoodhaan waliigaluu danda'an barbaadanii fayyadamuu dha. As irratti rakkoon lama kan isaan mudatu ta'uu ogeessonni qaamolee haqaa ibsanii jiru. Kunis, ogeessota afilattoo salphaatti argachuu dhabuu fi yoo ogeessi argame ammoo namoonni kunneen afilattoo waan hin beekneef waliigaluu dhabuu dha. Namootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye kunneen yeroo baay'ee kanneen leenjii hin qabne waan ta'aniif ogeessaan waliigaluu irratti rakkoon akka isaan mudatu ogeessonni qaamolee haqaa ni ibsu.²³⁶ Yeroo waan akkanaa uumamu ogeessonni gara filannoo isa lammaffaa fayyadamuutti deebi'u. Kunis maatii yookaan namoota nama kana beekaan barbaadanii gargaaramuun mallattoo isaan maatii keessatti waliigalaniin fayyadamanii wal hubachuuf yaaluudha.²³⁷ Haa ta'u malee, gargaarsa maatii isaanii fayyadamuunis hanqina akka qabu ogeessonni kunneen ibsaniiru. Kunis maatiin adeemsa afaan hiikuu keessatti loogiin mul'isuun sirrummaa hiikoo sana shakkii keessa galchuu danda'a yaaddoon jedhu jira.²³⁸ Qaamolee haqaa muraasa biratti namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyen waliigaluuf oggeessa leenjifatanii qopheeffatan²³⁹ jiraatanis irra caalmaan qaamoleen haqaa ogeessota baay'inaan waan hin qabneef namootni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenye qaamolee haqaa waliin akka waliigaluu hin dandeenye rakkoo jiru hammeessee jira yaadni jedhu ogeessota qaamolee haqaa baay'ee biratti ni calaqqisa.²⁴⁰ Sababa kanaaf hojiin haqa baasuu sirnaan akka hin gaggeefamne illee taasiseera yaaadni jedhu ka'eera. Fakkeenyaaaf, sadarkaa qorannoo yakkaa irratti jecha shakkamaa otoo hin fuudhin himannii banamaa akka jiru ogeessonni ibsanii jiru.²⁴¹ Qaama miidhamtoota gargaaruuf dur gitni hojii akka turee fi yeroo ammaa sun akka hin jirre otoo gitni akkasii jiraatee namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye kanneen gargaaruuf fala ta'a ogeessonni jedhan jiru.²⁴²

²³⁶ Af-gaafii obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12, Obboo Zinnaabizuu Mireessaa B/B Ab/Ad/Qor/yakkaa adda addaa fi Abbaa Alangaa MHAA Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12, Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa MHAA Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame, Af-gaafii obboo Angeessaa Daggafaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12

²³⁷ Af-gaafii i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABBAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12

²³⁸ Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012, obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012

²³⁹ Kom. Taaddasaa Darajjee Qajeelcha Poolisii Go/ GAONF tti hoogganaa kutaa qorannoo yakkaa

²⁴⁰ Af-gaafii Obbo Shamamee Taaddasaa Prizdaantii Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12

²⁴¹ Af-gaafii Komandar Nuurasaa Akkanaa Gabaabee Ab/Ad/Qor/Yakkaa fi Murtii haqaa kennisiisaa qajeelcha Poolisii Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame

²⁴² Af-gaafii Obbo Asaaminoo Hogganaa Waajjira Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012

Rakkoon inni biraa dhimmaa namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye yakkaan himataniilaa wal qabatee jiru Manneen Murtii shakkamtootni dhagahuu dubbachuu hin dandeenye yammuu himatamanii Mana Murtii dhiyaatan qorannoo sammuu akka gaggeefamu ajaja kennuu dhabuun ni mul'ata.

Dhimma ABBAA ALANGAA fi Muhammad Qaasiim²⁴³ gidduutti gaafa 05/12/2009 murtaa'e tokko keessatti himatamaan obboleessa isaa waan qara qabuun rukutee ajjeese jechuun himatame. Himatamaan kun dhagahuu/dubbaachuu akka hin dandeenye mirkanaa'ee jira. Abukaatoon ittisaa qorannoon sammuu shakkamaa kanaaf akka gaggeefamuuf yaada dhiyeessu illee Manni Murtii himatamaan dhagahuu/dubbachuu hin danda'in malee ni hubata waan ta'eef qorannoon sammuu hin barbaachisu jechuun bira darbee falmii dhaga'ee jira. Adeemsa falmii keessattis maatiin himatamaa afaan hiikuun akka gargaaru taasissee jira. Haa ta'u malee himatamaan ragaa ittisaa hin qabu jechuun akka xalayaa galfatu godhamee ragaan isaa dhiyaatee hin dhaga'amne.

Dhimma biraa falmii ABBAA ALANGAA fi himatamaa Kaliifa Kadiir²⁴⁴ jidduu turee irratti ammoo himatamaan yakkaa miidhaa qaama cimaa raawwachuun himatamee jira. Haa ta'u malee, himatamaan dhagahuu/dubbachuu kan hin dandenye waan ta'eef Manni Murtii erga dhugummaa kanaa qulqulleesseen booda ogeessi mallattoo afaanii dhiyaatee akka afaan hiikuuf yaaliin taasifamus ogeessi himatamaa waliin waligaluu hin dandeenye. Itti aansuun Abbaan himatamaa kanaa Dhaddachaatti dhiyaatee akka Afan hiikuu gaafatamus waliigaluu hin danda'u jechuun ibsuu isaa galmeed irraa hubatamee jira. Kanumaan, Manni Murtiis himatamaan waakkatee jira jechuun ragaa Abbaa Alangaa dhagaheera. Dhagahaan ragaa keessatti gaafiin qaxxaamuras ta'ee gaafiin qulqulleessaa gaafatame hin turre. Himatamaan akka ofirraa ittisu jedhame ragaan himtamaa teessoon isaa hin beekamu jedhamee bakka ragaan isaa hin jirretti balleessaa dha jechuun hidhaa waggaan sadiiin akka adabamu murtaa'ee jira. Galmeed qorannoo yakkaa himatamaa kanaa yammuu ilaallu ammoo sadarkaa qorannoottii himatamaan poolisii biratti dhiyaatee of ibsuun yakka jedhame akka hin raawwannee haalee jecha isaa akka kennetti galmaa'ee argama. Haa ta'u malee, qorataan poolisii fi himatamaan kun akkamitti akka waliigalan illee wanti ibsu hin jiru.

²⁴³ Falmii yakkaa Abbaa Alangaa fi Muhammad Qaasiim Mana Murtii Ol'aanaa Go/Har/Bahaa Lakk.G 40433

²⁴⁴ Falmii yakkaa Abbaa Alangaa fi himatamaa Kaliifa Kadiir Mana Murtii magaala Jimmaa Lakk.G 37647

Gama biraatiin, himatamaan kun kanaan duras yakka yaalii ajjeechaatiin himatamee umurii isaa waggaa 14'tiin Mana Sirreessaa keessatti adabbii hidhaa irra kan jiru ture. Adeemsa kenniinsa haqaa yakka duraa keessattis himatamaan dhagahuu/dubbaachuu akka hin dandeenye ka'ee Manni Murtii qorannoof gara hoospitaala Amaanu'eel ergus Hospitaalichi nama dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye qorannoo sammuu irratti gaggeessuu hin dandeenyu jechuun deebii kennee jira. Kanumaan manni murtichaa qaamni tajaajila qorannoo fayyaa gurraa kenuu hin beekamu waan ta'eef qorachiisuun hin danda'amne jechuun qorannoo haaala fayyummaa sammuu himatamaa (sirreffamaa ammaa) kana bira darbuun falmii Abbaa Alangaa qofa dhagahuun murtii hidhaa cimaatiin adabee jira.

Mirga dhaga'amuu namoota dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenyee fi mirga tajaajila haqaa dhaqabamaa ta'e argachuu irratti heerri Itoophiyaa ta'ee kan Oromiyaa namni yakkaan himatame kamuu himatni irraatti dhiyaate maal akka ta'e barreefamaan ibsa gahaa waliin siritti akka hubatu taasifamuu akka qabu kaa'a.²⁴⁵ Akkasumas namni himatame akka ragaa ofirratti bahuuf dirqamuu akka hin qabne, ragaa irratti dhiyaate beekee ofirraa akka ittisu yookaan ragaa ittisa isaa akka dhiyeffatu yookaan Manni Murtii ragaa ittisaa isaa dirqisiisee akka waamuuf gochuuf mirga qaba. Hundaa olitti ammoo namni himatame afaan Manni Murtii itti hojjetu kan hin hubanne yoo ta'e hiiktuu afaanii isa gargaartu (turjumaana) baasii mootummaan argachuuf mirga akka qabu heeronni kuneen ibsanii jiru.²⁴⁶ Himatamtoota Afaan Oromoo hin dandeenyef tajaajila turjumaanaa akka argataniif Manni Murtii haala akka mijeessus seeraan taa'eera.²⁴⁷ Egaa asirratti haala namoota dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenyef roogummaa qabuun yoo ilaallee hiikaan afaanii (turjumaanni) namoota afilattoo fayyadaman kan ilaallatu ta'uun isaa ifa gala dha. Inumaayyuu seerota keessatti jechi turjumaana jedhu kun afilattoo kan dabaltu ta'uu isaa ifaan kaa'uu dhabuun mirga qixxummaa yookaan hammatatummaa (social inclusiveness) qaama miidhamtootaa kan hir'ise ta'ee mul'ata. Tajaajilli afilattoo sadarkaa Mana Murtii qofa otoo hin taanee sadarkaa bulchiinsa haqa yakkaa hundaa jechuunis, to'annoo (arrest), qorannoo, himanna, falmii fi sirreessaa keessatti namoota kanneeniif dhaqabamaa ta'uu qaba. As irratti himatamtootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye gara qaamolee haqaa dhufan baay'een carraa afilattoo waalta'aa barachuu kan hin arganee fi ogeessota afaan kana danda'an waliin

²⁴⁵ Heera Rippaabliika Dimokraatawaa Federaala Itoophiyaa fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kwt.20

²⁴⁶ Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kwt.20

²⁴⁷ Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen MurtiiMootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiin Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 216/2011, kwt.36(3)

waliigaluu irratti qawi guddaan kan jiru ta'uu hubatamee jira. Ka'uumsi kanaa ammoo namoota fedhii addaa qaban kana barbaadanii afaan kana barsiisuu dhabuu irraa kan ka'eedha. Bakka nomoonni kunneen ogeessa afilattoon walii hin galltii namoota shakkamaa yookaan himatamaa yookaan sirreefamaa kana waliin jiraatee fi waliigaltee qabu fayyadamuu irratti tarkaanfiin fudhatame mirga namoota kaneenii kabachiisuu keessatti gahee qaba. Namni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenye hawaasa keessaa nama waliin kan jiraate waan ta'eef namni afaan isaa beeku hin jiru jechuun hin danda'amu. Namni Afaan isaa beeku ammoo adeemsa kenninsa haqaatiif dirqama atoomuu qaba.²⁴⁸ Wayita afaan hiikuus loogii irraa bilisa ta'ee dhugaadhaan hiikuuf dirqama hiikuu akka qabaatu gochuun barbaachisaa dha.²⁴⁹

Dataa argame irraa kan hubatamu Manni Murtii namootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye yakkaan himatamanii yammuu dhiyaatan qorannoo haala fayyummaa sammuu isaa akka qoratamu taasisuu irratti hanqinni kan jiru ta'uu isaati. Dhimma Abbaa Alangaa fi himatamaa Kaliifa Kadiir²⁵⁰ keessatti himatamaan yakka amma ittiin himatame kan raawwate illee yoo ta'e, yakka jalqaba raawwate jedhamee yammuu himatame adeemsi keeninsa haqaa itti deemame (qorannoo, himannoo, murtii fi sirreessi) hanqina qabaachuu irraa kan ka'e yakka bira raawwachuuuf kan haala mijeesse ta'uuf carraa bal'aa qaba. Adeemsa haqa baasuu keessatti himatamaa (sirreefamaa) kana adabuu malee haqa argamsiisuu irratti kan hin xiyyefatamne ta'uu tarkaanfiwwan adeemsa bulchiinsa haqaa keessatti raawwataman irraa hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, Manni Murtii poolisiin himatamaa dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye irraa jecha akkamitti akka fuudhee fi qorannoo gaggeessee adeemsa kana keessatti mirgi shakkamaa kanaa eegamuu isaa mirkanneessun irraa eegama ture. Manni Murtii haala kanaan tarakaanfiwwan mirga namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyee adeemsa bulchiinsa haqaa keessatti eegamuu mirkanneessuu otoo qabu mirga dhaga'amuu shakkamaa kanaa bira darbee falmii garee Abbaa Alangaa qofa dhagahuun adabbii hidhaa dabarsuun Manni Murtii gahee isaa bahaa akka hin jirre agarsiisa. Manni Murtii murtii kenne keessatti akkataa qabiinsa himatama kanaa irratti qajeelfamni kenne hin turree. Kun ammoo mirga qaama miidhamtoota kanaa eegsisuuf tarkaanfiin fudhate kan hin jirree ta'uu mul'isa. Gama biraan

²⁴⁸ Seera Yakkaa Ripabliika Federalawaa Dimookrataawaa Itoophiyaa kwt.448

²⁴⁹ Qajeelfama Sirna Dhaddachaa Manneen Murtii Oromiyaa Lakk. 8/2004 kwt.18

²⁵⁰ Abbaa Alangaa fi himatamaa Kaliifa Kadiir MM magaala Jimmaa Lakk.G 37647

qaamoleen bulchiinsa haqaatiif gumaacha godhan (dhaabbileen qorannoo fayyaa gaggeessan) dhaqabamaa ta'uu dhabuun rakkoo kana hammeesee jira.

Boqonnaa Afur

Yaada Guduunfaa fi Furmaataa

4.1 Yaada Guduunfaa

I. Eegumsa Mirgaa fi Qabiinsa Namoota Dhibee Sammuu Qabanii

a) Adeemsa Qorannoo yakkaa Keessatti

Namoonni dhibee sammuu qaban yakka raawwachuun shakkamanii qorannoон yammuu irratti gaggeefamu eegumsi mirgaa fi akkaataan qabiinsa isaanii hanqina qabaachuu daataa argame irraa hubachuun ni danda'ama. Keessumattuu namoota dhibee sammuu qaban kanneen to'achuu fi jecha shakkamaa irraa fuudhuu keessatti poolisoonni hubaanno gahaa dhabuu yookaan ogeessota hawaasummaa (xiin-sammuu) fayyadamuu dhabuu fi namoota kanneen akkuma shakkamtoota biroo ilaaluun qorannoo gaggeessuun bu'aan qorannoo yakkaa haqa qabeessa akka hin taane godhaa jira. Gama biraan namootni dhibee sammuu qaban yakka yoo raawwatan to'achuu fi to'achuu dhiisuu yoo to'ataman eessaa fi akkamitti turu kan jedhu yaaddoo qorannoo yakkaa keessatti ogeessota mudatu ta'uun hojimaanni wal hin fakkaannes akka jiraatu godhee jira. Iddoon namootni kunneen to'atamanii haalli fayyaa isaanii fi yakka isaan raawwatan itti qoratamu dhabamuun shakkamtoota kanas ta'ee hawaasa bal'aa balaaf saaxiluuf carraa uumee jira.

b) Adeemsa himata hundeessuu keessatti

Manni Hojii Abbaa Alangaa dhimmoota shakkamtoota dhibee sammuu qabanii ilaachisee galmeey irratti murtii mirga namoota kanneenii eegsisu akkasumas haqa mirkaneessuu danda'u murteessuu irratti hanqina agarsiisuu daataa argame irraa hubachuun danda'ameera. Keessumattuu, Abbaan Alangaa namni yakka dalagauun shakkame dhibee sammuu akka qabu kan shakke yoo ta'e himata otoo hin banin qoarannoон sammuu akka gaggeefamu taasisuu akka

danda'u tumaa sdfy kwt.38(c) irraa kan hubatamu ta'ee otoo jiruu dhimmoota shakkamtoota dhibee sammuu qaban hunda gara Mana Murtii geessuun gidduutti namoonni dhibee sammuu qaban kunneen furmaata akka hin arganne gahee bahaajira. Shakkamaan dhibee sammuu akka qabu yoo mirkanaa'e ammoo tarkaanfiiwwan adda addaa barbaachisaa ta'an (diversionary measures) akka fudhatamu gochuuf kan aangeffame²⁵¹ ta'us yeroo ammaa aangoo fi dirqama kana bahaajira hin jirree ni hubatama. Sirna haqaa biyyaa fi naannoo keenya keessatti gaheen Abbaan Alangaa qabu falmii yakkaa gaggeessuun adabsiisuu qofa otoo hin taane haqa argamsiisuu irratti kan xiyeeffatu dha. Gama biraan Abbaan Alangaa qorannoo yakkaas qajeelchuu keessatti gahee qabu fayyadamee dhimmi namoota dhibee sammuu qabanii haala mirga isaanii eegsiseen akka qoratamu gochuu irratti laafinni ni mul'ata. Haaluma wal fakkaatuun, Abbaan Alangaa aangoo Mana Sirreessaa to'achuu qabuu fayyadamee dhibamtoota sammuu sababa yeroo beellamaatiin Mana Sirreessaa keessatti irraanfataman yookaan yeroo dheeraa dabarsan fala akka argatan gochuu irratti hanqinni ni mul'ata.

c) Adeemsa Falmii fi murtii kennuu keessatti

Shakkamaan dhibee sammuu qabu yookaan qabaachuu malu guyyaa jalqaba Mana Murtiitti yammuu dhiyaatu qorannoo sammuu akka gaggeefamu ajajni kennamaa hin jiru. Sababa kanaaf namoonni dhibee sammuu qaban fayyummaa sammuu otoo hin qabaatiin qorannoonaan yakkaa akka irratti gaggeefamu yookaan dhimmi isaanii lafa irraa harkifatee ariitiin haqa akka hin arganee godhaa jira. As irratti rakkoon iftoomina dhabuu seeraa ni mul'ata.

Namoonni yakka raawwatan dhibee sammuu akka ittisaatti kaasuu irratti hubannoona hawaasa bira akka jiru yookaan deeggarsi gorsaa fooyya'aan akka jiru kan agarsiisuu dha. Inumaayyuu, namoonni baayyeen ittigaafatamummaa yakkaa irraa miliquuf dhibee sammuu fakkeessanii dhiyeessuun akka jiru hubatamee jira.

namoota yakka jalaa miliquuf jecha sobaan dhibamaa sammuu of fakkeessanii qorannoo sammuu akka gaggeefamu taasisan sirni itti gaafataman yookaan baasii qorannoof akka haala isaatti akka deebisan diriiruun gaarii dha.

²⁵¹ Labsii lakk 214 Mana hojji Abbaa Alangaa Oromiyaa hundeessuu fi aangoo isaa murteessuuf bahe kwt.7(21), Imaammata yakkaa Itoophiyaa bara 2003 bahe, lakk. 3.11(j) fi 3.12

Himatamtoonni dhugaatii fi qoricha sammuu nama hadoochu fayyadamuun yakkoota raawwataniif miira machii keessan ture jechuun akka ittisaatti kaasuun ni jira. Manneen Murtii irra caalmaan ittisa kana hin galmeessani. Murtii fi ajaja kennan keessattis ilaalcha keessa hin galchani.

Manneen Murtii namoota yakkaan himatamanii fi mallattoo dhibee sammuu agarsiisan haalli sammuu isaanii akka qoratamu ajaja kennuu irraatti hanqinoonni akka jiran ni hubatama. Keessumattuu himatamtoota abukaatoo ittisaatiin hin deeggaramne haala sammuu isaanii akka qoratamu ajajuun yammuu bira darbamuu kan jiru ta'uu dhimmoota Manneen Murtiitti ilaalaman irraa hubachuun danda'amee jira.

Tarkaanfiwwan filannoo dhukkubsattoota sammuu irratti fudhatamaniin wal-qabatee akka seera keessatti teechifameen raawwatamaa hin jiru. Akka sababattiis dhaabbileen seera keessatti dhimmicha raawwachisuu danda'an akkaata barbaadamuun hundaa'uu dhabuu dha. Gama biraatiin immoo Manneen Murtii haalotuma murtaa'aa keessatti adeemsoota barbaachisan hunda deemuu dhabuu. Fknf dhukkubsataan Hospitaalatti akka yaalamu erga ajajanii booda raawwatamuu hordofuu dhabuu. Dabalataanis maatiin dhukkubsattoota deeggarsa barbaachisa gochuuf hayyamamaa ta'uu dhabuun isaanii danqaa uumee jira. Kanaaf immoo hojiileen dhukkubsattoota sammuu ilaachisee maatii waliinis ta'ee akka hawaasaatti hojjatame laafaa akka ta'ee dha.

d) Qorannoo fayyaa sammuu gaggeessuu

Iddoowwan yaala sammuu jiran murtawaa ta'uu irraa kan ka'e dhukkubsattoonni sammuu Manneen Sirreessaa keessa jiran yeroodhaan yaala barbaachisaa argacha hin jiran. Dhukkubsattoota Mana Sirreessaa keessaa mana yaalaatii deddeebiin yaalamaa jiraniin wal-qabatees beellamni isaanii dagatamuun yaalli isaanii addaan citaa akka jiru hubatamee jira. Qorannoo sammutiin wal-qabatese beellamaan yeroo hedduu mana yaalatti waan deddeebifamaniif dhimmi isaanii fala osoo hin argatin waggoottan hedduu Manneen Sirreessaa keessatti dabarsaa jirachuu qorannoon kanaan adda bahee jira.

e) Yeroo turtii qaamoolee haqaa keessatti

Dhukkubsattootni sammuu warraa fayyaa qaban irraa akka adda bahanii tursiifamu qaban Seeraan tumamus qabatamaan Manneen Sirreessaa Naannoo Oromiyaa keessatti dhukkubsattootni warraa fayyaa qaban waliin kan tursiifamaa jiranii dha. Kun immoo warra fayyaa qaban irratti sodaa guddaa uumee jira. Qabatamaanis sirrefamtoota fayyaa qaban irrattis miidhaa geessa jiraachuun isaa adda bahee jira. Dabalataanis dhukkubsattoota sammuu irratti fayyaan isaanii sadarkaa barbaadamuun akka hin fooyyofne gochuu keessatti gahee guddaa kan qabu akka ta'ee dha.

II. Eegumsa Mirgaa fi Qabiinsa Namoota Dhagahuu/dubbachuu hin Dandeenyee

Namootni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenyeye yakka raawwachuuun yammuu himataman qaamoleen haqaa namoota kanneen waliin waliigaluuf ogeessota afilattoo fayyadamuuf yaaluun ni jira. Haa ta'u malee, sadarkaa qorannoo yakkaa fi itti murtaa'ee Mana Sirreessaa yoo galan ogeessonni namoota kanneen deeggarani fi qaamolee haqaa waliin wal hubachiisan hin jiran. Qaamoleen haqaa firoottan nama dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenyetti bakki itti fayyadaman jira. Bakka firri haala kanaan gargaaru dhabametti namoonni kunneen haqa otoo hin argatin fala tokko malee to'anno jala haalli itti turan akka jiru hubatameera.

Namoonni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyeye hedduun sababa carraa barachuu hin arganneef afaan mallattoo (afilattoo) waalta'aa kan hin beekne dha. Kanneen beekanis yoo ta'e, ogeessonni sadarkaa bulchiinsa haqaa hunduma irratti argamanii namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenyeye qaamolee haqaa waliin waliigalchan (ogeessonni Afilattoo) salphaatti hin argaman. Sababa kanaaf qaamoleen haqaa namoota kanneen waliin wal hubatanii hojii haqa raawwachuuuf ni rakkatu. Kun ammoo namoonni dhagahuu/dubbaachuu hin dandeenyeye haqa akka hin arganne godhaa jira.

Namootni kunneen yakka yammuu raawwatan haalli sammuu isaanii fayyaa qabaachuu, adeemsa dhaga'aa keessatti hirmaachuuf dandeettii kan qaban ta'uu fi murtii keessatti tarkaanfiwwan fudhatamuu qaban adda baasuuf qorannoo sammuu barbaachisaa ta'e akka gaggeefamu Manneen Murtii ajaja kennuu irratti hanqina guddaatu jira. Dhaabbileen fayyaa haala sammuu namoota kanneenii qoratanii ragaa qaamolee haqaaf dhiyeessanis dhaqabamoo miti.

Adeemsa falmii keessatti himata irratti dhiyaate sirnaan beeksisuu fi ragaa isaanii akka dhiyeeffatan haala mijeessuu irratti hojimaatni gama Mana Murtiin jiru laafaa dha. Kun ammoo mirga haqa argachuu akkasumas fooyya'anii jirenya idilee isaanii jiraachuu irratti dhiibaa umee jira.

III. Qindoomba qaamolee Hirtaa

Dhukkubsattoota sammuu ilaachisee qindoombini qaamolee hirtaa jidduu jiru laafa akka ta'ee qorannoo kanaan adda bahee jira. Rakkoo kanaafis akka sababaatti dhimmicha irratti wal-tajji waliin uumuun itti fuufinsaan hojjachuu dhabuu akka ta'ee dha.

4.2 Yaada furmaataa

Qorannoo yakkaa keessatti

i. Ogeessota gahoomsuu fi ogeessa gahaa ramaduu

Adeemsa qorannoo shakkamtootni dhibee sammuu qaban yakka raawwachuun keessatti hirmaatan eegumsa mirga dhibamtoota sammuu kabachiisuu fi darbees hojii qorannoo haqa qabeessa taasisuuf hojiin ogeessa gahoomsuu fi kanneen ogummaa barbaachisu qaban ramaduu irratti xiyyeefannoon hojjetamuu qaba. Gama kanaan Komishiniin Poolisii Oromiyaa Bulchiinsa mootummaa naannoo Oromiyaa waliin ta'ee ogeessotni hawaasummaa leenjii gahaa qaban waajjiraalee poolisiitti ramadamanii hojii qorannoo namoota dhibee sammuu qabanii akka gargaaran gochuutu irraa eegama. Haga furmaatni kun raawwatutti qorattootni poolisii akkaataa qabiinsa namoota dhibee sammuu qabanii irratti leenjii hubannoo uumu akka argatan gochuun barbaachisaa dha.

Rakkoolee qulqullina ragaalee barbaachisoo ta'an dhaabbilee fayyaatiif dhiyeessuun wal-qabatee muldhatan furuuf yaada waliigalaa waa'ee qorannoo dhimma dhukkubsattoota sammuu irratti ogeessota qaamolee haqaatiif leenjiin akka kennamu taasisuun adeemsa qorannoo sammuu keessatti dhaabbilee fayyaaf deeggarsa akka taasisuu danda'an hubannoo isaanii cimsuun barbaachisaa dha.

Babajata qorannoo sammuuuf barbaachisuun wal-qabatee Komishiniin Poolisii Oromiyaa ragaalee akka naannootti dhukkubsattoota sammuu wal-qabatee jiran dursee qopheessuun mootummaan akka ramaduuf Hojilee barbaachisaa ta'an hojjachuu qaba.

ii. Iddoo tursiisaaf Adeemsa qorannoo sammuu keessatti rakkolee jiran furuuf tarkaanfilee fudhatamuu qaban

- Mootummaan Naannoo Oromiyaa giddu gala namoonni dhibee sammuu qaban itti tursiifaman, qoratamanii fi itti yaalaman hundeessuun baayyee barbaachisaa dha. Hundeefamnii fi hojiin giddu gala kanaa rakkowwan yeroo ammaa namoota dhibee sammuu qabaachuun shakkamanii fi yakka keessatti hirmaatan to'achuun, tursiisuun, qorachuu fi yaaluun wal qabatanii mul'atan kan hiiku ta'a.
- Jiddu galli sadarkaa isaa eeggate hanga hundeeffamuuf, Hospitaalli Ispeeshalayzdii Yunivarsiitii Jimmaa kutaa yaala sammuu rakkoo humna namaa akkasumas dhiyeessii kan qabu waan ta'eef akka fooyya'u taasisuuf bulchiinsi Mootummaa Naannoo Oromiyaa deeggarsa taasisuu qaba.
- Hospitaalota sadarkaa Naannoo Oromiyaatti jiran keessatti kilinki yaala sammuu humna nama baratee, iddo yaalaa akkasumas meeshaalee yaalaaf tajaajilan gahaa akka qabaatan taasisuuf Biiroon Eegumsa Fayyaa Xiyyeefannoona Hojjatu qaba.
- Rakkoo humna nama baratee jiru akka fooyya'u taasisuuf Ogeessoota yaala sammuu baay'inaan akka leenji'an taasisuun barbaachisaa dha. Gama kanaan Biiroon eegumsa fayyaa Naannoo Oromiyaa irratti hojjatuu qaba
- Kuufama yeroo ammaa qaamoolee haqaa biratti jiru hirisuuf Hospitaala Ispeeshalayzdii Yaala Sammuu Amanu'eel waliin ta'uun yeroo gahaa fudhachuun hojii duulaatiin qorannoona akka gaggeefamu taasisuu barbaachisaa dha.

iii. Tarkaanfii Abbaa Alangaatiin fudhataman keessatti

Manni Hojii Abbaa Alangaa bu'uura seeronni yakkaa fi imaammanni yakkaa kaa'uun namoonni dhibee sammuu qaban yakka keessatti yammuu hirmaatan qorannooyakkaa qajeelchuu, qorachiisuu fi tarkaanfilee biroo himannaan ala jiranii fi fayyaa gartuu kanaa fi hawaasaaf

fayyadan hunda akka fudhatamu gochuun gahee isaa bahuu qaba. Darbees namoonni dhibee sammuu qaban haqa yookaan yaala otoo hin argatin mirgi isaanii sarbamuun to'annoo jala yeroo dheeraaf akka hin turre yookaan kan turan yoo jiraatan sakatta'uun qaama dhimmi ilaalu waliin ta'uun fala akka argatan gahee isaa bahuu qaba.

iv. Adeemsa falmii fi Murtii kennuu akkasumas raawwachiisuu keessatti

Manneen Murtii adeemsa dhaga'aa dhimmaa keessatti jecha fayyummaan sammuu shakkamaa yookaan himatamaa kan mamsiisu ta'uun isaa xiyyeefannoon ilaalanii qorannoon sammuu akka godhamu yookaan yaadni ogeessaa murtii haqa qabeessaa kennuuf oolu akka dhiyaatuuf ajaja kennuu qabu. Keessumattuu himatamtoota abukaattoo ittisaa hin qabneef xiyyeffanno gochuu qabu. Seerota deemsa falmii dhimma kanan wal qabatan iftoomina akka qabaatu fooyeessun fala birooti

Manneen Murtii yaada yakki miira machii sababa dhugaatii aalkoolii yookaan qoricha sammuu nama hadoochu keessatti raawwatame jechuun himatamtootaan yookaan abukaatoo isaaniin dhiyaatu hunda kufaa gochuu osoo hin taane haala himatamaan aalkoolii yookaan qoricha sammuu nama hadoochu san itti fudhate akkasumas sadarkaa machii isaa (chronic) ta'uun adda baasuun ogeessi yaada akka irratti kennu gochuun murtii fi tarkaanfii haala himatamaa madaalu kennuu qabu. Gama kanaan hojimaata amma jiru jijjiruu feesisa.

Manni Murtii fayyummaa sammuu shakkamtoota mallatloo dhibee sammuu qaban qorachiisuuuf ajaja yoommuu dabarsu hojimaata galmeecuun mana galmeetti deebisuu amma jiru fooyessuun irraa eegama.

Dabalataan ajajoota mirga namoota kanneenii kabachiisuu danda'an hunda sirnaan raawwatamu mirkaneessuun irraa eegama. Keessumattuu bu'aan qoranno sammuu hanqina qaamolee ragaa dhiyeessaniitiin akka lafarra hin harkifanne, akkataan qabiinsa shakkamtoota kanneenii iddo turmaata isaanii waaliin ajaja kennuu fi raawwatiinsa isaa sakata'uutu irraa eegama.

Falmii keessatti mirgi dhaga'amuu namoota dhibee sammuu akka eegamu tarkaanfii qaamoleen haqaa akka poolisii fi Abbaan alangaa fudhatan (shakkamaan waan ittiin shakkame otoo hin beekiin jecha akka kennu gochuu) sirreessuu qaba.

Adeemsa falmii keessattis shakkamaan mirga himannaa itti dhiyaate siritti hubachuu fi ofirraa ittisuu isaa kabachiisuun irraa eegama. Gama kanaan ogeessota afilaattoo beekan yookaan namoota dhibamtoota sammuu kana hubatan dhiyeessisee shakkamaan himata irratti dhiyaate sirnaan akka hubatu fi ragaa ittisaan akka dhiyaatuuf gargaaruu qabu.

Manneen Murtii dhibamtoota sammuu gariin gaafatamoo yookaan gaafatamoo hin taane ilaachisee yammuu murtii kennan haala turtii yookaan qabiinsa akkasumas fayyaa isaanii ilaalchisuu qajeelfama kaa'uun irraa eegama. Qajeelfamni kenname kunis raawwatamuu isaa yeroo yeroon madaaluutu irraa eegama.

v. Adeemsa haaroomsa keessatti tarkaanfii fudhatamuu qabu

Hanga jiddu galli addaaa dhukkubsattootni sammuu keessa tursiifaman kun ijaaramutti Manneen Sirreessaa keessatti iddo addaa dhukkubsattootni sammuu itti tursiifaman qopheessuun barbaachisa dha. Kunuunsaa fi eegumsa dhukkubsattoota sammuutiin wal-qabatee akkuma namoota biro koree waliigalaatiin hordofuu osoo hin taane sirreefamaa keessaa akkasumas miseensaa poolisii Mana Sirreessaa keessa koree addaa waa'ee dhukkubsattoota sammuu hordofu addatti hundeessuun barbaachisaa dha. Haala qabiinsa dhukkubsattoota sammuu irratti koree hundefamuuf ogeessotan leenjiin akka kennamuuf taasisuu.

Adeemsa haroomsaa keessatti dhukkubsattoota dhibee sammuutiin qabaman akka yaalaman taasisuun akkuma eegametti ta'ee akkaata seeraa yakkaa keessatti teechifameen yeroo adabbii irratti raawwachiisuun rakkisaa ta'etti Manni Sirreessaa ragaa waa'ee fayyaa dhukkubsataa agarsisu qindeessuun Mana Murtii adabbii kenneef dhiyeessuun raawwiin adabbii akka addaan citu taasisuu barbaachisaa dha.

Dhiifama dhukkubsattoota sammuuf kennamu ilaachisee adeemsa ragaan waa'ee fayyaa sammuu ittiin dhiyaatu akka salphatu taasisuun barbaachisaa dha. Kanaafis ogeessoota fayyaa gargaagramuun akkuma jirutti ta'ee hordoffii fi deeggarsa ogeessoota xiin-sammuu Mana Sirreessaatiin taasifameen bu'aa argame bu'uura godhatanii haalli dhiifama itti argatan mijeessuun barbaachisa dha.

vi. Eegumsa Mirgaa fi Qabiinsa Namoota Dhagahuu/Dubbachuu hin Dandeenyee

Mootummaan namoota dhagahuu/dhubbachuu hin dandeenye hawaasa keessa jira lakkaa'ee galmeessee carraa barnoota (afilattoo) fi yoo danda'ame kan yaalaa akka argatan gochuu irratti hojjechuu qaba. Gama kanaan Biiroon dhimma hojjetaa fi hawaasummaa fi Biiroo Barnoota Oromiyaa akkasumas Biiroon eegumsa fayyaa Oromiyaa qindoomanii gahee ol'aanaa taphachuutu irraa eegama.

Qaamoleen haqaa namootni dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye yakka raawwachuun shakkamanii yammuu to'ataman, qoarataman, himatamanii fi falmii irratti dhiyaatu beekanii akka ofirraa ittisan akkasumsa ragaa isaan gargaaru dhiyeffachuu akka danda'an gargaarsa gochuu qabu.

Gama kanaan, rakkoo waliigaltee qaamolee haqaa fi namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye (kanneen afilattoo hin beekne) yeroo ammaa jiru hir'isuuf maatii yookaan namoota nama kana waliin waliigalanii beekan barbaaduun dirqama haqa baasuu keessatti gargaarsa akka kennan gochuu irratti qaamoleen haqaa raawwii isaanii fooyyessuu qabu.

Gara fuulduraatti qaamoleen haqaa ogeessota afilaattoo sadarkaa bulchiinsa haqaa hundarratti namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye gargaaran ramadanii dhimma itti bahuu qabu.

vii. **Rakkoolee qindoominaa qaamoolee hirtaa jidduu jiru furuuf**

Rakkoolee qindoominaa qaamoolee hirtaa biratti mul'atu furuuf koreen fooyya'iinsa sirna haqaa itti ittigaafatamummaa fudhachuun koree dhimma dhukkubsattoota sammuu hordofu hundeessuuun yeroo yeroon dhimmicha irrattii xiyyeefannoo barbaachisaan raawwatamuu isaa too'achuun barbaachisaa dha. Dabalataanis Koreen sirna haqaa dhimma dhukkubsattoota sammuu ilaalcisee hubannoo wal-fakkaataan qaamoolee hirtaa biratti akka uumamu hojjachuu qaba.

Wabiilee

A. kitaaba

Victor Tadors, criminal responsibility, oxford university press

B. seeroota

1. Seera yakkaa bara 1996 bahe
2. Heera Mootummaa Ripaablika Dimokiraatawaa Itoophiyaa, bara 1987, labsii lakk.1/1987
3. Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa bara 1997 fooyya'ee bahe, labsii lakk. 94/1997
4. Universal Declaration on Human Rights (1948), International Covenant on Civil and Political Rights (1966) and International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)
5. Labsii lakk. 676/2010. Koonveenshinii mirgaa qaama miidhamtootaa raggaasisuuf bahe
6. Labsii lakk 214 Mana hojii Abbaa Alangaa Oromiyaa hundeessuu fi aangoo isaa murteessuuf bahe
7. Ethiopian criminal procedure code, Proclamation no. 185/1961
8. Dambii qabiinsa sirrefamtoota mana sirreessa federaalaa, dambii lakk.138/1999
9. Qajeelfama dhiifama naannoo Oromiyaa lakk.6/2010

C. Toora maarsariitii

1. World Health Organization, Disability and Health, Key Facts, 2018, accessed at, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, visited on 26/11/2019

2. World Health Organization, Mental disorder affect One in Four Persons, https://www.who.int/whr/2001/media_centre/press_release/en/ visited on 26/11/2019
3. World Health Organization, Deafness Prevention, <https://www.who.int/deafness/en/>
4. [www.hpp//Who.int/mental-health/management/en/](http://Who.int/mental-health/management/en/)
5. [www.hpp//psychiatry.org/patients-families/what-is-mental-illness](http://psychiatry.org/patients-families/what-is-mental-illness)
6. [www.hpp//merriam-webster.com/dictionary/mental%20illness](http://merriam-webster.com/dictionary/mental%20illness)
7. [www.hpp//cpr.bu.edu/resource/reasonable-accomodations/what-is-psychiatric-disability-and-mental-illness/#characterstics](http://cpr.bu.edu/resource/reasonable-accomodations/what-is-psychiatric-disability-and-mental-illness/#characterstics)
8. <https://www.verywellmind.com/psychiatric-disorder-definition-425317>
9. Grossi, L. M., & Green, D. (2017), An International Perspective on Criminal Responsibility and Mental Illness. *Practice Innovations*. Advance online publication. Available at <http://dx.doi.org/10.1037/pri0000037> visited on 2/12/2019
10. Criminal justice diversion for person with mental disorder,a review of best practice , <https://cmha.bc.ca/wp-content/uploads/2016/07/DiversionBestPractices.pdf>
11. Diversion, a better way for criminal justice and mental health

D. Barruulee

1. Ethiopian national mental health strategy 2012/13-2015/16
2. Article 1 of United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006
3. Aberash Dhugasa ,the role of mental health court in protecting human right of person with mental disability, Addis Ababa University 2015,
4. Qaboo yaa'ii marii bakka bu'oota ummataa wixinee seera yakkaa bara 1996
5. Deaf mute or deaf, Asian journal of medica and biological research
6. Eric P. Pitsch M.S, (2003), Lawyers, Mental Health Professionals and Legal system, A Look at Professionals Who work with the legal system, Hypnosis as Scientific Tool, and Sexual Abuse
7. STEPHEN P. GARVEY (2018), Agency and Insanity, *Buffalo Law Review* [Vol. 66]
8. Courtenay L. Sellers, et al, (Responding to Persons with Mental Illnesses: Police Perspectives on Specialized and Traditional Practices, Behav. Sci. Law 23: 647–657 (2005

9. Lenore E.A. et al. Best Practices for the Mentally Ill in the Criminal Justice System, Springer International Publishing, 2016
10. Kahsay Debesu, and Andualem Eshetu , Law of Evidence Teaching Material, Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute, 2009
11. Access to Justice for Persons with Disabilities, United Nations Division for social policy development, department of economic and social affairs
12. Julinda Beqiraj, et al. Access to justice for persons with disabilities: From international principles to practice, International Bar Association, October 2017
13. Imammata haqaa yakkaa Mootummaa FDRE bara 2003

Miiltoolee

Gaafilee

Bulchiinsa Manneen sirreessaaf

1. Dhibamtootni sammuu yeroo mana sirreessa seenan bu'uura maalitiin seenu?(ajaja Mana Murtii yookaan kan biroo)
2. Yeroon turtii isaan hangam? Haal kamiin(yeroo turtii isaaniitiin hordoffiin MM fi AA taasisu yoo jiraate ?)
3. Iddoon turtii dhibamtootni dhibee sammuu sirreefamtoota biroon addatti bahee qopha'ee jira? Iddoon addaa yoo jiraate fayyaa sammuu isaanii fooyyeessuu kan dandeesisu dha ?
4. Dhibamtootni sammuu akka maatii yookaan hiriyyoota isaanitiin wal argan ni taasifama?
5. Ogeessooni qabiinsa dhibamtoota sammuu irratti hojjatan leenjii fi muuxannoo akkam qabu?
6. Dhukkubsattootni yeroo turtii isaaniitti tajaajijla yaala dhibee sammuu ni argatu?
7. Tarkaanfiwwan qabiinsaa fi yaala isaanii ilaachisee dhibamtootni sammuu gorsa gahaa ni argatu? (Sagantaa yaalaa murteessuu irratti dhibamtootni sammuu yookaan maatiin yookaan bakka bu'aan dhibamtootaa akka hirmaatan ni taasifamuu?) maaliif

8. Mana sirreessa keessatti midhawwan qaama, gidirsa saalaa fi loogii dhibamtoota sammuu irra dhaqabu ni jira?
9. Dhukkubsattooni sammuu hojji humna akka dalagan ni dirqamuu ?
10. Dhibamtoota sammuu manneen sirreessaa keessa jiran fayyaan isaanii akka fooyya'uuf maaltu hojjatamaa jira?
11. Eegumsii dhibamtoota sammuu qabanii taasifamu gaha dha? (namoota biro irrattis ta'ee ofii isaanii irratti akka miidhaa hin geessinee taasisuu keessatti)
12. Sirrefamtoota erga adabbi raawwachuu eegalaniibooda rakkoon dhibeen sammuu mudate ilaachisee tarkaanfiiakkami fudhatu? Rakkon gama kanaan isin quname maal?
13. Fayyaan sammuu shakkamtoota yookaan sirrefamtoota akka fooyya'uuf qindoomini qaamoolee hirtaa maal fakkaata? Hanqinaaleen gama kaan yoo jiratan ibsa
14. Namoota gurraan hin dhageenyeyookaan dubbachuu hin dandeenye mannen sirreessaa keessa ni jiru.? yoo jiraatan haala kamiin hordoftu?
15. Ogeessootni namoota kaneeniin waligaluu danda'an manneen sirreessaa keessa ni jiru?
16. Hordoffi namoota gurraan hin dhagenye yookaan dubbachuu hin dandeenye keessatti waanti rakkoodha jettan maal?

Qorattoota yakkaatiif gaafilee dhiyaatan

1. Waa'ee dhibee sammuu hubannoonaqabdan maal fakkaata? Leenjii fudhatnii beektu?
2. Shakkamtoota yakkaa dhibee sammuu qabaachuu isaanii beektan yookaan fayyaa sammuu isaani shakkitan haala kamiin seeratti dhiyeesitu?
3. Dhimma dhibamtoota sammuu haala kamiin qorattuu (jecha isaanii fudhuu)? Dhimma ittiin shakkaman akkamitti hubachiiftu?
4. Rakkoo fayya sammuu shakkamtoota fooyyeessuu keessatti hangam qaamoolee hirtaa waliin qindoominaan hojjataa jirtu? Rakkooleen gama kanaan jiran maali?
5. Shakkamtoota yakkaa dubbachuu hin dandeenyeyifi gurraan hin dhageenyeyhaala kamiin seeratti dhiyeesitu?
6. Dhimma shakkamtoota dubbachuu fi dhagahuu hin dandenyeeyakkamitti qorattuu? Dhimma ittiin shakkaman haala kamiin hubachiiftuu?

Biiroo Eegumsa fayyaaf gaaffii dhiyaatu

1. Dhibbaan Dhibee sammuutiin akka naannoo Oromiyaatti qaqqabaa jiru maal fakkaata?
2. Tajaajila yaala fayyaa sammuu kennuu keessatti rakkooawaan dhaabbilee fayyaa mudataa jiru maal faa dha?
3. Tajaajila fayyaa sammuu kennamu fooyyessuuf maaltu hojjetamaa jira?
4. Jiddu gala fayyaa sammuu fi iddoowwan dhibamtootni sammuu turan hundeessuun wal-qabatee sochiin jiru maal fakkata? Rakkoowwan mudatan hoo?
5. Dhibamtoota adeemsa bulchiinsa haqaa yakka keesatti jiran deeggaruuf qindoomini qaamoole haqaa waliin jiru maal fakkaata? Rakkoowwan jiran hoo?

Gaaffii Mana Murtii

1. Shakkamtootni fayyaan sammuu isaani shakkisiisaa ta'ee Mana Murtiitti yammuu dhiyaatan, Manni Murtii tarkaanfii akkamii fudhacha jira? Sadarkaa kamiin irratti? (erga himatni dhiyaatee booda moo? Sadarkaa qorannootti?) maaliif
2. Yeroo qorannoo fayyaa sammuu gaggeefamu shakkaman eessaa akka turu taasifama? maaliif
3. Manni Murtii dhimma dhibamtoota sammuu irratti ajaja yoo dabarsu iddo turtii fi haalli turtii isaanii ilaachisee ajaja kennuun maal fakkata? Manni Murtii gama kanaan hordoffii akkamii godha?

4. Mirga fi eegumsa dhibamtoota sammuu kabachiisuu keessatti qindoominni Manni Murtii qaamolee hirtaa (qaamolee haqaa biro fi dhaabbilee fayyaa fi kan biro) waliin qabu maal fakkata? Hanqinoonni gama kanaan jiran hoo?
5. Manni Murtii kenninsa murtii haqaatiif ragaalee fayyaa barbaadaman dhaabbilee fayyaa gaafachuu fi fayyadamuu irratti hanqinootni yoo jiraatan? (akkaataa ajajni itti kennamu, qulqullina raga dhiyaatuu, itti fayyadama raga)
6. Namoota dhagahuu/dubbachuu hin dandeenye mirga haqa argachuu isaanii dhaqabama gochuuf maaltu hojjatamaa jira?rakkooleen jiran maal faa dha?
7. Mirgoota fi eegmsa dhibamtoota sammuu fi namoota dhagahuu/dubbachuu kabachiisuu keessatti rakkoleen biroo jiran maal faa dha?

Gaafii Abbaa Alangaa

1. Shakkamtootni fayyaan sammuu isaanii shakkisisu yeroo isin mudatu tarkaanfiiakkami fudhatu?
2. Shakkamtootni dhibee sammuu qabaachuu isaanii yammuu hubattan tarkaanfiiakkamii fudhataa jirtu?(galmee cufuu, akka yaalamaan taasisuu,himata banuu ?)
3. Sirreefamtootnii fi shakkamtootni Mana Sirreessaa keessa jiran yaala fayyaa dhibee sammuu argachaa jiru? Yoo hin taanee maaliif
4. Qabiinsii fi eegumsi dhibamtoota sammuu manneen sirreessaa keessa jiraniif godhamu maal fakkaata? rakkooleen jiran maal?
5. Shakkamtoota to'annoo jala jiran akka waliigalatti yammu ilaalamu fayyaan isaani fooyya'ina agarsiisaa jira? yoo hin taanee rakkoon isaa maali?
6. Shakkamtoota dhagahuu fi dubbachuu hin dandeenye yammuu seeratti dhiyaatan haala kamiin dhimma ittiin himataman hubachisaa jirtu?
7. Fayyaa shakkamtoota yookaan sirreefamtoota dhibee sammuu qabanii fooyyeessuu keessatti qindoomini qaamolee hirtaa maal fakkaata?

Gaafilee sirreefamtoota

1. Qabiinsii sirrefamtoota dhibee sammuu qabanii maal fakkaata? (tajaajila fayyaa argachuu, iddo turtii addatti qabaachuu kkf)

2. Dhibamtootni dhibee sammu akka miidha ofirra hin geessineef sirreefamtoota biro irraan hin geenye akkamitti eegamu?
3. Iddoon bultii sirreefamtoota yookaan shakkmatoota dhibee sammuu qabanii maal fakkaata(qophaa isaanii moo sirreefamtoo fayyaa qaban waliin)
4. Ogeessooni manneen sirreessa dhibamtoota dhibee sammuu haala kamiin keessumeessu? Dandeettiin dhibamtoota hubachuuf tasgabbeessuu isaani maal fakkaata?

Gaafilee ogeessotta Hospitaala Sammuu

1. Tajaajila fayyaa dhibamtoota sammuu ilaachisee rakkolee qabatamaan jiru maal?(qabatatumummaa isaa faana yammuu ilaalamu)
2. Deeggarsi dhaabbile fayyaa sadarkaa naannooti taasfitan maal fakkaata? Hanqinaaleen gama kanaan mul'atan maal fa'i?
3. Ragaalee fayyaa sammuu ilaachisee kennitaniin wal-qabatee rakkoleen jiran maali? Maaliif (qulqullina gaafii dhiyaatu, rakkoo rawwii gama qaaama raga kennutiin, rakkoo dhiyeessii, istandaardii qorannoof kenninsa raga dhabamuu yookaan istandaardi jiru fayyadamu dhabuu)

Miiltoo Maqaa Namoota Af-gaafiin waliin gaggeefame

1. kom. Andualam Xilahun I/G/Mana Sirreessaa Godina Shawaa lixaa gaafa guyyaa 19/06/12
2. Obbo Beenya Mokonnin ogeessa xiin-samuu Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/2012 ,
3. saj. Abdurazaq Yaasiin Ab/Ad/sir/sirreefamtootaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12,
4. Insp. Alamuu Amantee Daayireektara Daayireektoreetii nageenya fi sirreessaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibba lixaa waliin gaafa guyyaa 03/07/12 taasifame
5. Aadde Adaanach Mangistuu Abbaa Alangaa MHAA Aanaa Amboo waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame
6. It/A/Saj Balaachoo Baqqalaa, poolisii hiikaa sirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12

7. Obboo Tashaalaa Aangeessaa ittigaafatamaa MHAA GAONF waliin taasifame
8. Dr. Beezaaye Alamuu Hospitaala ispeeshalayzdii Yunivarsitii Jimmaatti itti gaafatmtuu muummee barnootaa psychiatry waliin gaafa guyyaa 26/06/12 taasifame
9. Musaa Fayyoo sirreffama Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12 taasifame
10. Tooraat Ismaa'eel sirreffama Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12 taasifame
11. aaddee Dasii Turaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Jimmaa waliin gaafa 24/06/12 taasifame
12. sister Fedhashii Abdiisaa Psychiatry Nurse Hospitaala Amboo waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifameen
13. I/Kom. Kamaal Gannaa ogeessa yaalaa Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012
14. Aadde Igzeerayaa Ingidaayyoo ogeessa saykatrii Hospitalaa Hiwoot faanaa
15. Obbo Araggaa Alamuu ogeessota saayikaatirii Hospitaala Hiwoot Faanaa Harar 11/07/2012
16. obboo Gammachuu Beekumaa, ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Lixaa waliin gaafa 08/07/12
17. Dr. Heenook Yitbaarak daayireektara Meedikaalaa Hospitaala ispeeshalayizdii yaala sammuu Amanu'eel waliin gaafa guyyaa 16/08/12 taasifame
18. obboo Abdurahmaan Muhammad A/seeraa fi gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12,
19. obboo Angaasaa Tarreessaa Abbaa seeraa fi Bakka Bu'aa garee yakkaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12 taasifame
20. obboo Girmaa Jootee A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa
21. obboo Gazzuu Boggaalaa A/seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame
22. obboo Ismaa'eel Abbaa Boor gaggeessa KTAS fi bakka Bu'aa Pireezidaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Jimmaa waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame.
23. obboo Dinbaruu Geeraa A/seeraa Mana Murtii Ol'aana Godina Jimmaa Waliin gaafa guyyaa 25/06/12 taasifame.

24. Obboo Maatiwoos Yigazuu Gaggeessaa KTAS Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa lixaa waliin gaafa guyyaa 19/06/12
25. obboo zinaabizuu Mireessaa Abbaa Alangaa fi Bakka Bu'aa Abbaa Adeemsa qorannoo yakka adda addaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame
26. obboo Lammii Lammeessaa gaggeessaa garee yakkaa Mana Murtii Aanaa wolisoo waliin gaafa guyyaa 04/07/12 taasifame
27. obboo Darajjee Guddataa Abbaa seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina shawaa Lixaa waliin gaafa guyyaa 20/06/12 taasifame
28. Kumaa Bulchaa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
29. Abdoo Hamdiisaa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
30. Abbabaa Bayyeeraa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
31. Kumalaa Urgeessaa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
32. Caalaa Daggafaa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
33. Adaanaa Kadiiroo sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
34. Argash Cimdiir sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
35. Sanayit Gabbisa sirreefamaa Mana Sirreessaa Godina shawaa kibbaa lixaa gaafa 03/07/12
36. Rabbirraa Dhaabaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12
37. Abdullahii Abbaa Tamaam sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12
38. Fuad Naasir sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12
39. Muhammadsaanii Haji Kadiir sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12

40. Muhaammad Daanyee sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa
24/06/12
41. Jaafar Awwal sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa 24/06/12
42. Suruur Abbaa Biyyaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa
24/06/12
43. Kaliifaa Abbaa Boor sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa
24/06/12
44. Ahmadalhaadii Shariif sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina jimmaa gaafa guyyaa
24/06/12
45. Tuffaa Deessisaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa gaafa guyyaa
19/06/12
46. Luuccee Aagaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa gaafa guyyaa
19/06/12
47. Maarqos Olonjoo sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa gaafa
guyyaa 19/06/12
48. Taakkala Dabalaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa gaafa
guyyaa 19/06/12
49. Abdii Irranaa sirreefamaa seeraa Mana Sirreessaa Godina Shawaa Lixaa gaafa guyyaa
19/06/12
50. Obboo Adaankeny Axnaafuu Bsc Psychiatry Hospitaala Ispeeshalyzdii Hospitaala
Amaanuel
51. Aaddee Wubit Demeke Msc psychiatrist Hospitaala Ispeeshalyzdii Hospitaala Amaanuel
52. Obboo Ashmaawii Seeyfuu I/A ittigaatamaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Naannoo
Oromiyaa gaafa 21/08/12
53. Komishinar Qaasim Galgaluu Komishinara Bulchiinsa manneen sirreessaa Naannoo
Oromiyaa waliin gaafa 21/08/12
54. Obboo Baqqalaa Shifarrraa Abbaa seeraa Mana Murtii Ol'aanaa GAONF gaafa 20/08/12
55. Obboo Dajanee Barsiisaa Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa GAONF gaafa 20/08/12
56. Obboo Bisoo Baqqalaa Abbaa Seeraa Mana Murtii Waliigala Oromiyaa gaafa guyyaa
20/08/12

57. Obboo Gammachuu Baqqalaa Itti gaafatamaa Bulchiinsa Gumii Abbootii seeraa Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa gaafa guyaa 20/08/12
58. G/insp. Yoonataan Moosisaa Daayireektara nageenyaa fi sirreessaa Mana Sirreessaa Aanaa Adaamii Tulluu 22/08/12
59. Insp.ol Lammaa Shittaa ogeessa fayyaa (nurse) Mana Sirreessaa Aanaa Adaamii Tulluu 22/08/12
60. G/insp. Tolosaa Dubraa Gaggeessaa qorannoo yakkaa Aanaa Adaamii tulluu gaafaa 22/08/12
61. Obboo Waaqumaa Gaaddisaa Ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Aanaa Adaamii Tulluu gaafa 22/08/12
62. I/A/saj. Mootii Bushraa Qindeessaa Hojii eegumsaaa Mana Sirreessaa Aanaa Adaamii Tulluu gaafa 22/08/12
63. Obboo Ahimad sa'id Gandoo Abbaa seeraa Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu gaafa 22/08/12
64. I/A/saj. Abduljabbaar Bakaree raawwataa istaatiiksii Mana Sirreessaa Godina Shawaa Bahaa gaafa 26/08/12
65. Obboo Zalaalam Fayyisaa Ogessa Xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina shawaa bahaa gaafa 26/08/12
66. Obbo Joonii Bantii Pirezidaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Bahaa gaafa 26/08/12
67. Obboo Ejjennaa Gizaaw Waldee I/G Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Shawaa Bahaa gaafa 28/08/12
68. Obboo Gazzaahany Shuumii I/G Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Shawaa Kibba Lixaa gaafa 03/07/12
69. Obboo Abarraa Girmaa Ab/Ad/Qorannoo yakkaa fi Murtii Haqaa kennisiisaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Shawaa Kibba Lixaa gaafa 03/07/12
70. Obboo Taayyee Moosisaa Itti Gaafatamaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Wolisoo gaafa 03/07/12
71. Obboo Wondimmuu Kabbaddaa Ab/Ad/qorannoo yakkaa fi Murtii Haqaa Kennisiisaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Wolisoo gaafa 03/07/12

72. Aaddee Warqinash Lammii Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Wolisoo gaafa 03/07/12
73. Kom. Isheetuu Kabbadaa Nagaasaa Divizhini Qorannoo Taaktikaa Qajeelcha Poolisii Shawaa Kibba Lixaa gaafa 04/07/12
74. Obboo Mahammadxayyib Nuureadam Abbaa seeraa Mana Murtii Aanaa Wolisoo gaafa 04/07/12
75. Obboo Sintaayyoo Ujiraa Psychiatry professional nurse ogeessa yaala Hospitaala St.luke catholic gaafa 04/07/12
76. Obboo Mul'ataa Gaaddisaa Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Shawaa Kibba Lixaa gaafa 04/07/12
77. I/A/insp. Daanyee Ballihu Ab/Ad/qorannoo yakkaa fi Murtii Haqaa kennisiisaa waajjira Poolisii Aanaa Wolisoo gaafa guyyaa 04/07/12
78. Kom.Jamaal Abbaa Milkii ogeessa yaalaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa gaafa 24/06/12
79. Obboo Sanyii Badhaanee Ogeessa hawaasummaa Mana Sirreessaa Godina Jimmaa gaafa 24/06/12
80. Obboo Seeyfuu Manzaa Itti Gaafatamaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Jimmaa Gaafa 24/06/12
81. Obboo Sisaay Iddeessaa Ab/Ad/Qorannoo yakka Adda addaa fi Murtii Haqaa kennisiisaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Jimmaa Gaafa 24/06/12
82. Obboo Tolamaariyaam Dibbisaa Pirezidaantii Mana Murtii Magaala Jimmaa Gaafa 26/06/12
83. I/A/Insp. Rashiid Abbaa Maccaa Qorataa yakkaa qajeelcha Poolisii Godina Jimmaa Gaafa 26/06/12
84. Saj/ol Nuurii Alii Qorataa yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Jimmaa gaafa 26/06/12
85. Obboo Daawiit Firrisaa Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Magaala Jimmaa gaafa 26/06/12
86. Aaddee Faaxumaa Abbaa Boori Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa magaalaa Jimmaa gaafa 26/06/12
87. Obboo Kabbadaa Fidaa Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Magaala Jimmaa Gafa 26/06/12

88. Kom.Nuurasaa Akkanaa Gabaabee Ab/Ad/Qorannoo yakkaa fi Murtii Haqaa Kennisiisaa Godina shawaa Lixaa gaafa 19/06/12
89. Obboo Girmaa Tolchaa Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina shawaa Lixaa 20/06/12
90. Obboo Kabbuu Muldhisaa Hundeessaa Pirezidaantii Mana Murtii Aanaa Amboo gaafa 20/06/12
91. Obboo Daawiit Tasfaayee Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Amboo gaafa 20/06/12
92. Obboo Abarraa Guddisaa Abbaa seeraa Mana Murtii Aanaa Amboo gaafa 20/06/12
93. Obboo Masfin Taarikuu Abbaa Alangaa fi Bakka Bu'aa Hogganaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Aanaa Amboo gaafa 20/06/12
94. Aaddee Adaanach Mangistuu Abbaa Alangaa Mana Hojii Aanaa Amboo gaafa 20/06/12
95. Saj.ol Rabbumaa Cimdi Diviziyoon qorannoo yakka taaktikaa qajeelcha poolisii Godina Shawaa lixaa gaafa 20/06/12
96. Obbo Shamamee Taaddasaa Prizdaantii Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12
97. Obbo Beekaa Dirribii Prizdaantii Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012,
98. obbo Sintaayyoo Sibaatuu Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaa 09/07/2012
99. Obbo Fiqruu Abbabaa Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa Go/Harargee Bahaa 12/07/2012
100. Kom. Taaddasaa Darajee Qajeelcha Poolisii Go/ GAONF tti hoogganaa kutaa qorannoo yakkaa
101. Obbo Mokonnin Lammaa Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12
102. Obbo Tolasaa Damee abbaa Alangaa waajjira Abbaa Alangaa Godina Harargee Lixaa 08/07/12
103. i/inspe Abdulaaziiz Jamaal ABBAA ALANGAA/Qo/Yakkaa Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12,
104. G/Inspe Maammuush Nigaatuu Qajeelcha Poolisii Godina Harargee Lixaa 08/07/12,
105. Obbo Mokonnin Raggaasaa ogeessa seeraa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaatti giddu gala gargaarsa seeraa yunivarsiitii Haramayaa 08/07/12

106. Obbo Darrasaa Geetaachoo Pirezdaantii Mana Murtii Aanaa Habroo, 09/07/2012
107. Dabbanaa Mokonnin Abbaa Seeraa Mana Murtii Aanaa Habroo, 09/07/2012
108. Gar/Saj. Anbassaa Badhaadhaa ogeessa fayyaa Mana Sirreessaa Godina Harargee Lixaa, 10/07/2012,
109. obbo Sisaay Sobbooqaa ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012
110. Saj/Ol. Kifluu Dafaa Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii qorataa poolisii waliin gaafa 11/07/2012
111. I/Kom. Kamaal Gannaa ogeessa yaalaa Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012
112. Obbo Tashitee Guyyee MMO Go/ Harargee Bahaatti Abbaa Seeraa fi hoogganaa KTAS 11/07/2012
113. Obbo Araggaa Alamuu ogeessota saayikaatirii Hospitaala Hiwoot Faanaa Harar 11/07/2012
114. Obboo Daani'eel Alamaayyoo Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012
115. Saj.Haamzaa Abdella, ogeessaa Seeraa Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa, 11/07/2012
116. Obbo Asaamminoo hooggonaa Waajjira Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012
117. I/saj. Naasiir Ziyaad B/B hoogganaa Mana Sirreessaa Aanaa Habroo gaafa 09/07/2012
118. It/Saj Balaachoo Baqqalaa, poolisii hiikaasirreefamtoota Mana Sirreessaa Godina Harargee Bahaa waliin gaafa 08/07/12
119. Gammachuu Beekumaa, ogeessa xiin-sammuu Mana Sirreessaa Godina Harargee Lixaa waliin gaafa 08/07/12
120. Obbo Mararaa Lammaa Ogeessa xiin-sammuu M/si GoAONF
121. Obbo Mokonnin Lammaa Abbaa seeraa Mana Murii Aanaa Ciroo gaafa 08/07/12
122. Obbo Darrasaa Geetaachoo Pirezdaantii Mana Murtii Aanaa Habroo, 09/07/2012
123. Obbo Tashitee Guyyee MMO Go/ Harargee Bahaatti Abbaa Seeraa fi hoogganaa KTAS 11/07/2012

124. Kom. Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABBAA
ALANGAAdeemsa Qorannoo Yakkaa waliin gaafa 11/07/2012
125. Inspe. Darajjee Dhugumaa qorataa poolisii Eaajjira Poolisii Aanaa Ciroo,
09/07/2012
126. Saj/Ola. Markabuu Agonaafir qorataa Poliisii Aanaa Ciroo, 10/07/2012
127. Kom. Girmaa Maammoo Qajeelcha Poolisii Go/Har/Bahaattii ABBAA
ALANGAAdeemsa Qorannoo Yakkaa waliin gaafa 11/07/2012, Kom. Taaddasaa
Darajjee Qajeelcha Poolisii Go/ GAONF tti hoogganaa kutaa qorannoo yakkaa
128. Obbo Asaaminoo Hogganaa Waajjiira Abbaa Alangaa Aanaa Ciroo, 10/07/2012
129. Obbo Daanyaachoo Yilmaa MMO Go/ Harargee Bahaatti Abbaa Seeraa
11/07/2012
130. Obbo Muktaar Muhammad Abbaa Alangaa Mana Hojii Abbaa Alangaa
Go/Harargee Bahaa 12/07/2012
131. Obbo Jamaal Alishaa Abukaattoo Ittisaa Mana Murtii Ol'aanaa Godina Harargee
Lixaat 08/07/12
132. Obbo Gazzaany Taaddasaa, Abukaatoo ittisaa, obbo Mokonniin Raggaasaa Mana
Murtii Ol'aanaa Godina Harargee Lixaatti ogeessa seeraa giddu gala gargaarsa seeraa
yunivarsiitii Haramayaa 08/07/12
133. g/saj. Caalaa Mohammad ogeessa sireessaa Mana Sirreessaa Aanaa Habroo gaafa
09/07/2012
134. Kom. Indaalaa Malaakuu Ogeessa yaalaa M/si GoAONF
135. Kom. Mangistuu Cimdi Ogeessa yaalaa M/si GoAONF
136. Obbo Mararaa Lammaa Ogeessa xiin-sammuu M/si GoAONF

Dhimmoota

- ABBAA ALANGAA fi himatamaa Kaliifa Kadiir MM magaala Jimmaa Lakk.G 37647
- ABBAA ALANGAA fi Muhammad Qaasiim MMO Go/Har/Bahaa Lakk.G 40433
- Abbaa Alangaa fi himatamaa Siisaay Geetahuun lakk galmee Mana Murtii Aanaa Wolisoo 34733
- ABBAA ALANGAA fi Muhammad Kaliif MMO Go/Har/Bahaa lakk.g 27121,
- ABBAA ALANGAA fi Abdii Muummee MMO Go/Har/Bahaa lakk.g 35511
- ABBAA ALANGAA fi shakkamtuu Tiinaa Hiliinaa lakk.g 34168 MMA Xiyoo
- ABBAA ALANGAA fi Nuraddiin Waabee MMO Go/Arsii lakk.G 29268,
- ABBAA ALANGAA fi Abduraazaq Buxaarii MMO Go/Arsii Lakk.G 31989,
- ABBAA ALANGAA fi Gabitaa Jaabiraa MMO Go/Arsii Lixaa Lakk.G 28723,
- ABBAA ALANGAA fi Kadir Nageessoo MMO Go/Arsii Lixaa Lakk.G 32917,
- ABBAA ALANGAA fi Muhammad Abdullee, MMO Go/Har/Lixaa, lakk.G 51477
- ABBAA ALANGAA fi Riyad Muhammad, Lakk.G 39194 MMA Habroo
- Abbaa Alangaa fi Dhiibbaa Guutuu MMO Godina Sh/Lixaa Lakk.G 12182
- ABBAA ALANGAA fi Naasiir Ibraahiim MMO Go/Har/Bahaa Lakk.G 37665
- AA fi Hamidoo Ahimad MMO Go/Har/Bahaa lakk.G 08841
- Abbaa Alangaa fi himatamaa Salamoon Birhaanu LGMMO GAONF 18794

- ABBAA ALANGAAlanagaa Godinaa fi himatamaa Taammirat Zallaqaa LGMMO GAONF 17840
- Abbaa Alangaa Godinaa fi himatamaa Tasfuu Shuumii LGMMO GAONF lakk. Galmee 13127
- Abbaa Alangaa Godina Jimmaa fi himatamaan Hawwii Abbaa Maccaa LGMM godina jimmaa 35954
-